بەشی هەشتەم

کـەمـپـەکـان

"من دەڵێم دووریان بخەنەوەو مـەرگیان پیشان دەن"
ـ مارلۆ، کتێبی (تەیموورلەنگی مەزن).
"بۆ گەنجەکان، دوا قۆناخ تۆپزاوا بوو."
ـ ڕەحمان، پیاوێکی بەتەمەنی گوندی داربەڕووی لای تەقتەق .

کـــــــەمپی سوپای میللی لە تۆپزاوا

تـۆپزاوا یەکێکە لـە بـاوترین ناوەکانی شـوێن لـە بـاکووری عێراقـداو نەخشەی کوردسـتان هـەروا خـاڵی تۆپزاوایـەو بـە سـەریدا پـەرش و بـڵاو بووەتـەوە. ئەمانـە زۆریـان گونـدی چـەند ماڵەی بچووك بچووك بـوون، لـە جۆری ئـەو گوندانـەی بـە سەدانیان لە مـاوەی ئەنفالـدا وێرانکران، ئـەمیش وەکـو نـاوی زۆر شـوێنیتر نەشـازو نـەگونجاوە. گۆپتەپـەی شـوێنی هێرشـە کیمیاییەکـەی 3 ی مـایس ، مانـای "گـردی سەوز" دەگەیـەنێ. بۆخنقاڵدی کەمپـە بەندیخانـەی نازییـەکان، ناوەکەی بـە مانـای "دارستانی زان" دێت. وشەی تۆپ لـە زمـانی کوردیـدا بـە مانـای "مـدفع"* دێـت، زاوا واتـە ئـەو کەسـەی تـازە ژنـی هێنـاوەو لێکـدانی هـەردوو وشـەکە لـەو جۆرەیـە کـە منـداڵانی قوتابخانـە دەخاتـە پرمـەی پێکـەنین، بـەو خەیاڵـەی شـتێکی وا قەبـەو زەبەلاح ڕۆڵی نێرینە ببینێت لە شەوی زاوایەتیدا.

بەڵام ڕێك وەکو ئەوەی کە هیچ کوردێك بە بیریدا نایەت "ئەنفال" سوورەتێکی قورئانیش بێت، ئاوهاش هـەرگیز گوێبیستی مانایـەکی لاوەکیـی "تـۆپزاوا" نـەبووە

* لێرەدا بە مەبەستی ڕاگرتنی هاوسەنگیی ڕستەکە وشەی (مدفع) ی عەرەبیمان داناوە, دەنا لە دەقە ئینلیزیەکــەدا هــەر وشــە کوردیەکــەی تــۆپ نووســراوەو بــە ئینگلیزیەکــەی تــۆپ واتــە Artilleryلێکیداوەتەوە-و.

وەك گاڵتەجاڕییەکی ناشیرین. ئەوان بۆ تۆپزاوا سەربازگەیەکی پانوپۆڕیان بە بیردا دێت لە سەر ئەو شاڕێیەی لە شاری پڕنەوتی کەرکووکەوە بەرەو باشووری ڕۆژئاوا دەڕوات. تۆپزاوا ڕووبەری نزیکەی دوو میلی چوارگۆشەی گرتووەتەوەو بە دوو بۆریی نەوتی ژێر زەویو گۆڕەپانێکی چاککردنەوەی ڕێگای ئاسن و فرۆکەخانەیەکی سەربازی دەوردراوە، بۆ ئەو گوندنشینانەی کە لە ماوەی ئەنفالدا لە گوندە سووتاوەکانیانەوە ڕاپێچی ئێرە کرابوون، لای ئەوان هەموو ڕێگاکان بۆ کەرکووک و تۆپزاوا دەچوون. لە تۆپزاوا هەر بیرو بۆچوونێك کە وای لێکدەدایەوە ئەنفال پەلامارێکی سادەی دژە یاخیبوون بێت، بەتەواوی با بردی.

تا ئێستا هیچ بەڵگەنامەیەکی ڕەسمیی بارەگای دەزگا جۆراوجۆرەکانی کەرکووك کە بە ئەنفالەوە خەریکبوون نەکەوتووەتە بەردەست، بەڵام نووسراوێك لە *ئەمنی* سلێمانییەوە بۆ بەڕێوەبەری ناونەبراوی *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە 29 ی ئۆکتۆبەری 1988دا، کەمێك خۆی لە قەرەی پرۆسێسە کردنەکەی تۆپزاوا دەدات و ئاماژەیەکی بچووك بۆ ڕۆڵی دەکات. وا ئێستا نزیکەی دوو مانگ بە سەر تەواوبوونی ئەنفالدا تێپەڕیوەو بەڕێوەبەری ئاسایشی هەرێم لە کەرکووك بە ئاشکرا تەلەفۆنی دەکردو داوای ڕاپۆرتی پێشەوەچوونی کاروباری دەکرد لە پارێزگای سلێمانی، وەڵامەکەش کە "نهێنیو شەخسیو تەنها ئەو کەسەی بۆی نێردراوە بیکاتەوە" بەم شێوەیە دەست پێدەکات: "بە ناوی خوای بەخشندەو میهرەبان: جەنابی بەڕێز بەڕێوەبەری *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ئاماژە بە گفتوگۆ تەلەفۆنیەکەمان، ئەو ئامارەی داوای دەکەن ئەمانەی خوارەوەیە...". ئەوجا کورتەیەکی ئەو کارانەی ئەنجامدراون باسی لێوە کراوە: نۆ تێکدەری تاوانبار لەگەڵ هەژدە کەس لە خێزانەکانیان ئیعدامکران، بە پێی فەرمانی مەکتەبی هەڤاڵ علی حسن المجید، نۆزدە کەسی تر ئیعدامکراون لە بەر ئەوەی لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا بینراونو بڕیاری ژمارە 4008 ی 20 ی حوزێرانی 1987 یان پێشێلکردووە، چلو حەوت تێکدەری تر حوکمی سێدارە دراون لە لایەن دادگای شۆڕشەوە. لە کۆتاییشدا دێتە سەر ئەوەی کەوا " 2532 کەس و 1869 خێزان کە سەرجەم ژمارەیان 9030 کەسە، لەوانەی کە لە ماوەی عەمەلیاتی ئەنفالی

قارەمانــدا گــیراون، نێــردران بــۆ کــەمپی ســوپای میللــی[1] لــە پارێزگــای تــەئمیم (کەرکووك)[2]". بە واتایەکی تر بۆ تۆپزاوا.

★ ★ ★

ئـەو خەڵکـە لـە سـەنتەرەکانی کۆکردنـەوەی قادرکـەرەمو قۆرەتـوو و لەیلانـەوە هاتبوون، لە چەمچەماڵو ئـەلیاواو تەقتەقـەوە وەك ئـاژەڵو پاتاڵ ترنجاندبوونیانـە ناو بارهەڵگری ئیڤای هەڵتەكو داتەکەوە. عەبدولقادر عبدالله عەسکەری، ئەو پـیرە بەشکۆیەی دەم سـپیی گونـدی گۆپتەپـە، بـەدەم زەردەخەنەیـەکی خەمناکەوە یـادی ئــەو ڕۆژگــارە دەکاتــەوەو دەڵــێ: "بــۆ ڕۆژی دوایــی(دەوروبــەری 7 ی مــایس) لــە تەقتەقــەوە لــە گــەڵ مانگایەکـدا سـواری ئیڤایـەکیان کـردینو بردینیــان. ئەمــە سووکایەتیی پێکردن بوو, تۆ دەزانی مانگا چی دەکەن، ڕیخ دەکەن. لەو شوێنەدا کـە ڕێگاکە لە ڕێدارەوە بۆ هەولێر پێچ دەکاتـەوە مانگاکـەیان داگرتـە خـوارەوە. مـن بـە مانگاکەم وت (ئێمە هەردوك بۆ قەسابخانە دەچین، بمبـوورە ئەگـەر ڕۆژێـك کـارێکی هەڵەو نابەجێم لەگەڵ کردبێتی)", ئەمـە نـەریتێکی موسـوڵمانانە بـۆ دوا ماڵئـاوایی لە یەککردن[3]*.

ئۆتۆمبیلەکە بە لەقەلەق بـەرەو کـەرکووك ملـی نـاو لـەوێ لـە بـەردەمی بینـای بارەگای حیزبی بەعسدا نزیکـەی سـەعاتێك وەسـتا. (گـەڵ کەسـی شایەتحاڵ کورتـە وەســتانێکیان بیردێتــەوە لێــرە یــان لــە بــەردەمی بارەگــای *ئــەمنی* کەرکووکـدا). عەبدولقادر چواردە گەنجی ژماردبوو کەوا سـەرباز بـە پـاڵ کردبوونیانـە ئیڤاکـەوەو

---

[1] سوپای میللـی *الجـيش الشعبي*، لـە سـاڵی 1970دا دامـەزراوە وەك میلیشیایەك کـە حیـزب کۆنترۆڵی بکاتو بۆ مەشق پێکردنی سـەربازیی بـە کـادرانی حیزبـی بـەعسو لـە هـەمان کاتیشـدا پارسەنگی هێزی چەکداری نیزامی بێت. سوپای میللی هەر بە ناو هێزێکی 250 هەزار کەسیی بـوو، دەنا وەك هێزێکی شەڕکەر لە جەنگی ئێران ـ عێراقدا کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبوو و ڕۆڵـی گرنگـی ئەوە بوو کە پاسەوانێتی بینای ناو شارەکان بکات لە کاتێکدا کە سوپای نیزامی لە شەڕدا بوو.

[2] نووسراوی ژمـارە 25163 لـە 29 ی ئۆکتۆبـەری 1988دا، لـە *ئـەمنی* سـلێمانییەوە بـۆ *ئـەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمی بە داخەوە، هیچ ماوەیەکی دەسنیشان نەکردووە، لە بەرئەوە ناگونجێ مەزەندەی سەرجەمی ئەو ژمارانە بکرێت کە بە تۆپزاوادا تێپەڕیون لە ماوەی پەلاماری ئەنفالدا.

[3] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ عەبدولقادر عبـدالله عەسـکەری، گۆپتەپـە، 24 ی مایسـی 1992.

* پێموایە ئەم پیاوە لە نائومێدیو بێزاریو لە داخی دڵی خۆیدا ئەم قسەیەی کردووە، نەك نـەریتی دوا ماڵئاوایی کردنی موسڵمانان بێت، کە ئەوە گەردن ئازایییەو لە گـەڵ کەسـوکارو دەرو دراوسـێدا دەکرێت نەك لە گەڵ ئاژەڵدا ـ و.

لەوێشەوە زۆری پێنەچووەو لە دەروازەی تۆپزاواوە ئـاودیو بـوون و چـەند کەسێکی کـەم لـەو گوندنشـینانەی کـە خوێنـدەوار بـوون توانییـان نووسـینی سـەر دەرگاکـە بخوێننەوە. یاوەر پیرەمێردێکی حەفتا ساڵەو تاقە دەربازبووی ئەنفال بـوو لـە مـاڵو خێزانی خۆیدا، لە گوندی کەریم باسامی سەر بـە ناحیـەی قادرکـەرەم, دەگێڕێتـەوە کە:"شەو دەرنگانێك گەیشتینە تـۆپزاوا, هـەموو شـەکەت ومانـدوو بـووینو وەختـە بوو لە برسانا بمرین چوونکە چەند ڕۆژ بوو تامی زادمـان نـەکردبوو, هەسـتمان بـە کات نەدەکردو نەماندەزانی چیمان لێدەکەن. کـاتێ گەیشـتین بـە بلّنـدگۆ جاڕیـان دا نابێ کەس لە ئۆتۆمبیلەکان بێتەدەر تـا خۆمـان پێتـان نـەڵێین. هەشـت نـۆ ئیڤـا بـە یەکەوە گەیشـتبوونو دواوەیـان بـە چـادر داپۆشـرابوو, نەمانـدەتوانی هـیچ ببیـنین. ئێمە لـە ئیڤاکانـدا مـاوەی نزیکـەی سـەعاتێك ماینـەوەو پاشـان سـەرباز پشـتەکەیان کـردەوەو وتیـان: "بـا یەکـەمجار پیاوەکـان، تـەنها پیاوەکـان دابـەزن"، مـن ئەوەنـدە برسـیو بێهێـز بـووم نـەمتوانی لـە شـوێنی خـۆم بجـوولێم لـە بـەر ئـەوە لـە دوای گشـتیانەوە دابـەزیم. یەکـەمجار گەنجـەکان دەرچـوونو دەسـبەجێ کەلەپچـەیان کردن"[4].

جیاوازییەکی کەم نەبێت، ئەمە نموونەی نەگۆڕی ڕەفتارکردن بوو لە گەڵ تـازە گەیشتووەکاندا. هەر کە ئیڤاکان لە حەوشە گەورەکەی ناوەڕاسـتی سـەربازگەکە یـان گۆڕەپانی نمایشدا دەوەستان یەکسەر ژنو پیاو لە یەکتر بڕدەکران, ڕەفتارەکە هێنـد دڕندانە بوو تەنانەت خەڵکی بەتەمەنیشی نـەدەبوارد. پیرەمێردێکی حـەفتا ساڵەی خـەڵکی ناحیـەی شـوان بێهـیچ هۆیـەکی ئاشـکرا لـە ڕیزەکـە ڕاکێشـرایە دەرەوەو ئەفسەرێکی سێ ئەستێرە بە پلەی نەقیب کەوتە لێدانیو سێ هـەزار دینـاری پێبـوو لێیسـەند (کـە دەیکـردە نـۆ هـەزار دۆلار بـە نرخـی گۆڕینـەوەی ڕەسمـی لـە سـاڵی 1988دا). عەبـدولقادری گۆپتەپـە دەگێڕێتـەوە کـەوا عەقیـدێك بەرپرسـی

[4] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

www.dengekan.com

تاوتوێکردنی خەڵکە تازە گەیشتووەکەو نەقیبێکیش یاریدەدەری بووە[5]. کەمێك دواتر، پیاوەکان جارێکیتر بە پێی تەمەن جیاکرانەوە. منداڵی بچووکیان لەگەڵ دایکەکانیان هێشتەوەو پیرەمێردو بەساڵداچووانیان خستە لایەکەوەو پیاو و کوڕی هەرزەکاریش کە لە تەمەنی چەکهەڵگرتندا بوون ڕایاندانە ئەولاوە. کارەکە بە ڕێکوڕەوانی ئەوەی دەگەیاند کە نێرینەی نێوان پانزە تا پەنجا ساڵی دەگرتەوە، بەڵام لە سەر بناغەی تەماشاکردنی ناسنامە نەبوو بەڵکو تەنها بە ڕوخسارو قەبارە جیایاندەکردنەوە، لە بەر ئەوە درێژێکی زلی دوانزە ساڵ بە گەورە دادەنراو لەوانە بوو شانزە ساڵێکی قەبارە بچووکیشیان تێکەڵ بە کەسوکاری مێینەی بکردایە، یان وادەبوو جووتیارێکی سەر ماشوبرنج لە تەمەنی چل ساڵدا بووە بەڵام بە سەرووی پەنجا دانراوەو ڕزگاری بووە.

پیاوێکی لەو شێوەیە بە ناوی جەلال کە جووتیارێکی تەمەن چلو پێنج ساڵی خەڵکی گەرمیانی باشوور بوو، کە لە ناوەڕاستی نیساندا لە فیرقەی 21 ی قەڵای قۆرەتووەوە گوێزرابۆوە بۆ تۆپزاوا دەیوت: "ئێمە چووینە لای هەزاران کوردی تر کە لە پێش ئێمەدا هێنابوونیان و بە تەواوەتی نەماندەزانی چی ڕوودەدا، نەماندەتوانی هیچ قسە بکەین و ترس قسەی بڕیبووین و بە جارێ کوژابووینەوە، تاقە دەنگ کە گوێمان لێدەبوو ئەو کاتانە بوو کە ئەفسەرەکان ناویان بانگ دەکرد، "تاوانبار عەلی ڕەحمان کوڕی ئەوەو ئەوە، .... تاوانبار مستەفا تاهیرکوڕی ئەوەو ئەوە"، ئەوان تەنها ناوی گەنجەکانیان بە بڵندگۆ بانگ دەکردو پیاوە بەتەمەنەکانیان بانگ نەدەکرد"[6].

ئەودەمە کاتی تاوتوێ کردنی نێرینە گەنجەکان بوو، ئەوان کرابوونە کۆمەڵی بچووك بچووکەوەو لە حەوشەکەدا دایاننابوون و کەس پێی نەدەوتن بۆچی هێنراون و چییان بەسەردێ. دواجار لە پاش جیاکردنەوەیان لە لایەن سەرباز یاخود کەسانی سەر بە *ئیستیخباراتەوە* گیانیان پشکنین، هەندێ لێرە

---

[5] ئەم ئەفسەرانە *ئیستیخبارات* بوون و بە ئاشکرا ڕۆڵی هەواڵگریی سەربازییان دەگێڕا لە چاودێری و تاوتوێکردنی گواستنەوەی خەڵکدا لە کەمپە سەرەتاییەکانەوە. بڕوانە پێشەوە لاپەڕە 281 - 283 ، بەڵام ڕەنگە کارەکە لە لایەن ئەمنیشەوە ئەنجامدرابێت کە هەمان جلوبەرگی سەربازییان بەکاردەهێنا. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ عەبدولقادر عبداللّٰە عەسکەری و دەربازبوویەکی خەڵکی جگیلە (ناحیەی شوان)، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

[6] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

ناسـنامەکانیان لێسـەندن، بـەڵام لـە هـەمووی نـە، ڕەنگـە وەك دەربازبوویـەك بۆیدەچێت لە بەر ئەوە بووبێت کە گاردەکان پەشۆکاوی سامناکیی ئەم ئەرکەیان بووبێتن. گیراوەکان هەر شتێکیان پێبوو لە: شانە، گوێزان، ئاوێنـە، چەقۆ، پشتێن، تـەزبیح هـەموویان لێسـەندن، بـەڵام جلـەکانیان هـەر لەبـەردابوو. ئافرەتێـك دەیگێڕایەوەو دەیوت: "من بە چاوی خۆم کۆمەڵێك سەعات و پشتێن و پـارەم بینـی لە خەڵکەکەیان سەندبوو و لە سەر زەویەکە هەڵدرابۆوەو لە گریـان زیـاتر هیچت پێنەدەکرا"[7].

هەندێ لە گیراوەکان دەسبەجێ لێکۆڵینەوەیان لە گەڵ دەکراو هەنـدێکیش شـەو درەنـگ لـە زیندانـەکان دەردەهێنرانـە دەرەوە، لـە گشت حاڵەتێکدا زۆربـەی ئەوانـە لێکۆڵینەوەیەکی هەروا هاکەزاییان لەگەڵ دەکرا، کە ڕاستیەکەی لـەوە زیـاتر نـەبوو کە بە کورتی حاڵەتی ئەو کەسەو چەند پرسیارێکی سادەو ساکاری لێبکرێت وەك: ناوی، ناوی دایکی، ژمارەی خوشك و برای، باری خێزانیی، ساڵی ژنهێنـانیو ژمـارەی منداڵەکانی[8]. پیاو بە زۆریـی ئـەم پرسیارانەشی لێدەکرا "چـەند سـاڵ *پێشمەرگە* بووی؟"، "لە کام شەڕدا بەشداریت کردووە؟" بـەڵام زۆربـەی دەترسا وەڵامـی ڕاست بداتەوە. "من هەرگیز *پێشمەرگە* نـەبووم"، ئەمـە وەڵامێکی ڕاسـتی کوڕێکی گـەنج بوو، بەڵام کابرای لێکۆڵەرەوە کە بەرگی یونیفۆرمی هێزی تایبـەت "*قوات خاصە*" ی پۆشیبوو لە خـوارەوە بۆینووسـی بەهـەرحاڵ "*پێشمەرگەیە**"[9]. گیراوەکـان هـەر

[7] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای بنەسلاوە، 21 ی نیسانی 1992.

[8] ئـەم شـێوازی دانیشـتن و قسـە لـە گـەڵ کردنـە پێدەچـێت پـەیڕەویکردنی "فـۆرمێکی زانیاریی"ستاندارد بێت، کە لە لایەن دەزگاکانی ئاسایشی عێراقەوە بەکاردەهات. میدڵ ئیست ووچ زۆری لەم فۆرمانە دەستکەوتووە لـە دووتـوێی فایلـە ڕەسمیەکانـدا، تاقـە دیـاردەی نائاسـایی ئـەو پرسیارانەی لە تۆپزاوادا باس بکرێت هەواڵپرسینی ناوی دایك بوو، چوونکە لەم جۆرە ئیجرائاتانـەدا تەنها ناوی باوك پێویست دەکا.

*لەم جۆرە لێپرسینەوانەدا دەزگای ئەمن و ئیستیخبارات پتر وشەی تێکدەری بەکاردەهێنا لـە جیـاتی پێشمەرگە ـ و.

[9] چـاوپێکەوتنی میـدڵ ئیسـت ووچ، هـەولێر، 12 ی ئـەیلوولی 1992. یـەکێك لـە دەربـازبوان لێکۆڵینەوەیـەکی چـڕتری بیردێتـەوە کـەوا هـەر بـەوەوە نەوەسـتان پرسـیاری ئـەوەی لێبکـەن ئایـا

www.dengekan.com

ئەوەنـدەی نـاونووس دەکـران بـە پـاڵ دەیانکردنـە قاوشـی گـەورە گـەورەوە، کـە هەریەکەیان خەڵکی ناوچەیەکیان تێدەکرد. شایەتێك بیستو هەشتی لەم قاوشانە ژمـاردبوو, مەزەنـدەی ئـەوەش دەکـات کـە هـەر قاوشـێك سـەد تـا دووسـەد بەنـدیی گرتبێتـەخۆ. بـەم پێیـە گـەر هـەروا بـە هەڕەمـەکی مەزەنـدەی بکـەین بۆمـان دەردەکەوێ کە سـەرجەمی گیراوەکـانی کـەمپی تۆپـزاوا لـە هـەموو کاتێکدا نزیکەی چوار تا پێنج هـەزار کـەس بـووە، بـەڵام بەندیـەکان بـەردەوام دەگـۆڕان و زۆربـەیان شەوێك یان ئەوپەڕەکەی چوار ڕۆژ دەمانەوەو پاشان دەبران بۆ شوێنێکی تر.

لە کاتێکدا کە بارودۆخ لە تۆپزاوا بۆ هەموو کەس ترسناك بوو، بـەڵام بـە زۆری بۆ بەشە قەرەباڵغ و سیخناخەکانی پیـاوان بـوو. "ئێمـە نەمانـدەتوانی قاوشـەکەمان بەجێبێڵین" ئەمە قسەی کوڕێکی خەڵکی لای قادرکەرەم بـوو کـە لەگـەڵ کۆمـەڵێکی تـری هاوتەمـەنی خۆیـدا جیاکرابوونـەوەو وایانـدانابوون لـە تەمـەنی خزمـەتی سەربازیی منداڵتر بـن و لـەوەش گـەورەتر بـن کـە لـە گـەڵ دایکەکانیانـدا بمێننـەوە. کوڕەکە لە سەری دەڕواو دەڵێ: "قاوشەکان لـە چیمەنتۆ دروسـتکرابوون و زۆر قـایم و پتەو بوون, دەرگاو پەنجەرەکانیان بە شیشی ئاسن گرتبـوو بـەڵام شووشـەیان تێـدا نەبوو، ئەندازەی هەر قاوشێك 6×30 مەتر دەبوو, زۆر قەرەباڵغ بوو و شوێن نەبوو تێیدا ڕاکشێی"[10]، پیاوەکانیش وەك دەگێڕنەوە زۆریـان لێـدەکردن شـەو تـا بـەیانی دەستەوئەژنۆ لە سەر چیچکان دانیشن و هـەر کەسـێ بیویسـتایە هەڵبسـێتە سـەرپێ دارکارییان دەکردو زۆریشیان بە هۆی بێهێزییەوە لەهۆشیخۆ دەچوون.

لە هۆدەو قاوشەکاندا ئاودەست نەبوو, زیندانیەکان تەنەکـەیان بـەکاردەهێنا بـۆ پیسایيو لە دەرگاکەشەوە میزیان دەکردە دەرەوە یـان هـەر دەیـانکردە ئـەو شـوێنەی تیایدا ڕاوەستابوون، ئەگـەریش بـەختیان بیهێنایـە ئـەوە ڕۆژی دوو جار دەبـران بـۆ ئاودەست بەکۆمەڵی پێنج تـا دە کەسـی لـە ژێرچـاودێریی پاسـەوانداو گـەڵێ جار بـە

پێشمەرگەیە یان نە، بەڵکو سەر بە کام لایەنەو کەسێك دەناسێ پێشمەرگە بووبێـت، خزمـی هەیـە پێشمەرگە بووبێت، ئایا کەسی لە هەندەران هەیە، ئایا هیچ کەسێك لە خزموخوێشی ئیعدام کراوەو ئایا ئـەم سـەربازی ڕاکـردوو نـەبووە. چـاوپێکەوتنی میـدڵ ئیسـت وۆچ، کۆمـەڵگای شـۆڕش، 1 ی تەمووزی 1992. ئەم دوو پیاوە هەردوکیان لەو خەڵکە کەمانەن کە لە ئیعدامکردن دەربازبوون و لە لایەن میدڵ ئیست وۆچەوە سۆراخ کراون و دۆزراونەتەوەو، بەسەرهاتی تەواویان لە بەشی نۆهەمدا بینە.

[10] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ لـە گـەڵ دەربازبوویـەکی گونـدی مـەحموود پـەریزادی ناوچـەی جەباریدا، کۆمەڵگای شۆڕش، 9 ی مایسی 1992.

کێبڵـی کارەبـایی فەلاقـەیان دەکـردن. زۆربـەیان لـەم ماوەیـەدا تووشـی سکچـوون بووبـوون بـە هـۆی خـواردنی بەندیخانەکـەوە. یـەکێك لـەو گەنجـە کەمانـەی کـە لـە تۆپزاوا ڕزگاریان بوو دەیوت: "چاکتر وایـە هـەر باسـی نەکـەین، تـۆ ئەگـەر برسـیت نەبوایـە قـەت نەتـدەخوارد، جـۆرە شۆربایەك بـوو تـەنها لەگـەڵ ئێسقانی ڕووتـداو ڕۆنێکی زۆری بە سەرەوە بوو و هەموو کەس نەخۆش کەوتن". زۆربـەی گیراوەکـانی تـۆپزاوا ئەمەشـیان دەسـت نەدەکـەوت بـەڵکو ڕۆژانـە هەرکەسـەو دوو *سـەموونی* بچووکی کۆنی وشکهەڵاتوویان دەدانـێ لـە گـەڵ تۆزێـك ئـاودا. هەنـدێکیش خـواردنی هـەر بەرنەدەکـەوت. لـەم ڕووەوە کـەمێك لـە گـەڵ ژن و منـداڵ نـەرمتربوون و هەندێکیان باسیان لەوە دەکرد کە ناوبەناو ژەمێـك بـرنج و چـاو پـەنیریان دەدانـێو تەنانەت جارێکیشیان کەمێك گۆشتیان درابوویە. بەڵام ژن و منداڵیش بەشێوەیەکی تر ئازاری قورسیان دەچەشت، چوونکە پـاش ماوەیـەکی کـەم پێکـەوەبوون پاسـەوانە کوتـەك بـە دەسـتەکان زۆری زۆر دڕندانـەو بـە ڕاکێشـان پیرەژنـەکانیان لـە کـچ و کچـەزاو کوڕەزاکانیـان جیـاکردەوەو ڕەوانـەی لایـەکی تـری نادیاریـان نـاردن. وا باسدەکرێ بە لایکەمەوە لـە دوو حاڵەتـدا، سـەربازو پاسـەوانەکان خۆیـان کردووەتـە بەشی ئافرەتەکاندا لە شـەوی یەکەمیانـدا لـە تـۆپزاواو منـداڵی وردو بگـرە کۆرپـەی بەرمەمکەشـیان لـە دایکـەکانیان جیاکردووەتـەوەو بـە درێـژایی شـەو ئافرەتـەکان گوێیـان لـە قیـژەو گریـانی منداڵـەکانیان بـووە لـە ژوورێکـی تـردا. ڕۆژی دواتـر، منداڵەکانیان گێڕاوەتـەوە بـۆ دایکـەکانیان بێهـیچ پاسـاوێك بـۆ دابڕینـی ئـەو شـەش حەوت سەعاتە. بۆ هەندێکی تریان خێزانەکان یەکیان نەگرتەوە تا قۆناخی دواتری مەینەتیەکـەیان، کـاتێ جـارێکی تـر ڕاپێچـی نـاو ئیڤـا کرانـەوەو لـە تـۆپزاواوە گوێزرانەوە بۆ بەندیخانەیەکی ژنان و منداڵان لە دووبـز، لـە سـەر ئـەو ڕێگایـەی لـە کەرکووکەوە بەرەو باکووری ڕۆژئاوا بۆ هەولێرو مووسڵ دەڕوات.

تەیموور عەبدوڵا ئەحمەد، ئەو کوڕە دوانزە ساڵەی لـە 13 ی نیسـاندا سـوپا لـە گوندی کوڵەجۆ گرتـی، دەیگێڕایـەوە کـەوا خـۆیو دایکـیو سـێ خوشـکی لـە تـۆپزاوا

مانگێك ماونەتەوە، کە ئەمەش مانەوەیەکی درێژخایەن و نائاسایی بووە[11]. ئەو لەو ماوەیەدا بە چاوی خۆی مردنی چوار منداڵی بینیوە، کە تەمەنیان پێنج بۆ نۆ ساڵ بووەو بە ئاشکرا لە برسا مردبوون. ئەوجا سەرباز لاشەکانیان بردوون و دوایی تەیموور هەواڵی زانیوە کەوا فڕێدراونەتە چاڵێك لە دەرەوەی کەمپەکەوە[12]. بەڵام لەسەرووی هەموو شتێکەوە ژنانو منداڵان لە تۆپزاوا دەردو ئازاری بینینی سزاو جەزرەبەی مێردو براو باوکەکانیان چەشتووە لە دوا ساتەکانی کۆتاییو بێسەروشوێن بوونیاندا. ئەوان لە دەلاقە شیشبەندەکانی قاوشەکانیانەوە تەماشای پیاوەکانیان کردووە لە بەشێکی تری بەندیخانەکەدا. تەیموور دەیوت هەموو دوو سێ ڕۆژ جارێك گیراوەکانی قاوشەکەی ئەمانیان کردووەتە دەرەوە بۆ هەواگۆڕین و بواری تێکەڵبوونیان داون لە حەوشەی بەندیخانەکەدا. منداڵان کەڵکیان لەم ساتە وەختە وەرگرتووەو دزەیان کردووەتە بەشی پیاوانەوەو لە پەنجەرەکانەوە نانیان بۆ فڕێداون.

لێدانو دارکاری کردنی پیاوەکان کارێکی ڕۆتین بوو. تەنانەت پیرەمێردێکی وەك عەبدولقادر عبدالله عەسکەریی خەڵکی گۆپتەپە دارکاری کرا، کەوا پیاوێك بوو لە دوادوایی شەستەکانی تەمەنیداو هێشتا لاوازو وڕوکاسی بۆمبارانی کیمیایی گوندەکەی بوو، کەوا فرە نەبوو کرابوو. ئەو شەوەی گەیشتبوو پاسەوانێك فەرمانی پێکردبوو هەڵسێتە سەر پێ، وەڵامی دابۆوە کە ناتوانێت هەڵسێت چونکە گازی ژەهراوی لێیداوە. پاسەوانەکە زۆر بە تووڕەییەوە ئامبازی بوو بوو و کەوتبووە

---

[11] تەیموور زۆری چاوپێکەوتن لەگەڵ کراوە لە لایەن ڕۆژنامەنووسان و نوێنەرانی مافی مرۆڤەوە کە سەردانی کوردستانی عێراقیان کردووە، بۆ نموونە بڕوانە میدڵ ئیست ووچ و پزیشکانی مافی مرۆڤ، "گۆڕە نائارامەکان: گەڕان بە دوای بێسەروشوێنانی کوردستانی عێراقدا، شوباتی 1992".
MEW/PHR "Unquiet Graves: The Search for the Disappeared in Iraqi Kurdistan, February, 1992)
هەروەها تەیموور بابەتی بەشێکە لە کتێبەکەی کەنعان مەکییە، "دڵڕەقی و بێدەنگی" لاپەڕە 151 ـ .199Kanan Makiya,Cruelty and Silence.

[12] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ تەیموورعەبدوڵا ئەحمەد، کۆمەڵگای سموود، 29 ی تەمووزی 1992.

لێدانیو ڤیژانـدبووی بـە سـەریدا کـەوا نـابێ هـیچ کەسـێ باسـی پـەلاماری گـازی ژەهراوی بکات[13].

لاوێکـی لـە سـەربازیی هـەڵاتووی خـەڵکی ناوچـەی قادرکـەرەم، کـە لـە نـاو هاوەڵەکانیدا بە عوزێر ناسرابوو، ماوەی چوار ڕۆژ لە تـۆپزاوا دەسبەسـەر بـوو. لەو ماوەیەدا یەك لە هاوزیندانەکانی پیاوێکی ڕیشنی خەڵکی گوندی خالۆ بازیـانی بـوو، لە ناحیەی قەرەحەسەن. ئەم پیاوە بە عـوزێری وتبـوو کـە ئـازار دراوەو، بـە سڵەوە قسەیان دەکرد چوونکە گاردەکان هەمیشە بە سەریانەوە بوون، ئـەنجام عـوزێر لـەوە گەیشتبوو کە کابرا بە کێبڵ فەلاقەکراوەو بە پانکەی بنمیچەکەوە هەڵواسـراوەو بـە پارچـە ئاسـنێکی گـەرمیش داخکـراوەو پاسـەوانەکان بـە دەمـدا پاڵیانخسـتووەو بـە پۆستاڵ چوونەتە سەر پشتیو لەقەکوتیان کـردووەو کـابرا بـە دەم ئـێش و ئـازارەوە تلاوەتەوە. ئەو وایگێڕابۆوە کە بە شێوەیەکی تایبەتی هەڵسوکەوتی توندوتیـژی لـە گـەڵ کـراوە بـە هـۆی ڕیشـیەوە، بـە گریمانـەی ئـەوەی کـە تونـدڕەوێکی ئیسـلامیو هـەواداری ئێرانـە[14]. ئەفسـەرێك پێیڕاگەیانـدووە ئەگـەر ئـەو ڕیشـەی تـا سـبەینێ بمێنێ لەوانەیە ئیعدام بکرێت. هەر ئەو ئێوارەیە عوزێر ڕیشـی ئـەم پیـاوەو پێنجـی تریشی بە مقەستێکی بچکۆلە هەڵپاچیبوو، کە بەندییەك لای خۆی شاردبوویەوە.

لە چوارەم ڕۆژی گرتنەکـەی عـوزێردا کاتـژمێر 1.30 ی شـەو نـەقیبێکی سـوپا هاتە ژوورەوەو فەرمانی بە گیراوەکان دا هەڵسنە سەرپێو گوتبووی ئێـستا لیسـتێکی ناوەکان دەخوێنمەوە هەر کەسێ وەڵام نەداتەوە دەسبەجێ بە بەرچاوی ئـەوانیترەوە ئیعـدام دەکرێـت. ئـەوجا بەندیـەکان یـەك لـە دوای یـەك بـانگ کرانـە بـەردەمی ئەفسەرەکە. عوزێر تەماشای کردبوو هـەر پیـاوەو بـە زنجیرە ژمارەیـەکی دراوەتـێو

---

[13] لە پاش تۆپزاوا، عەبدولقادر هەرگیز جارێکیتر هـەردوو کوڕەکـەی ئومێـدو لـەتیفـو فەهیمـەی بووکی نەبینییەوە. چاوپێکەوتنی میدلٚ ئیست وۆچ، 24 ی مایسی 1992.

[14] نووسـراوێکی ئـەمنی شـەقلاوەی ژمـارە 11408 لـە 31 ی دیسـەمبەری 1987دا ئامـاژە بـە ڕاسپاردەی مەکتەبی باکوور دەکا لە 13 ی دیسەمبەری 1987دا کە دەڵێ: "بـە هـیچ جـۆرێ نـابێ خەڵکی ڕیشدار لە سەنتەری پارێزگاکانو شارو شارۆچکەکان نزیـك بکەونـەوە بـە هـەر هۆیەکـەوە بێت، تاوەکو لە لایەن دەسەڵاتداریتی پێوەندیدارەوە ڕێگەیان پێنەدرێت".

ژمارەکەی ئەم 375 بوو. ئەوان هەر کە ناوەکانیان بانگ دەکرا دەستبەجێ لە قاوشەکە دەبرانە دەرەوەو هەشت هەشت کۆمەڵیان دەکردن. لە پاش چوار ڕۆژی ژەمە خۆراکی مەمرەو مەژیو برسێتی ئەمان زۆر لاوازو بێحاڵ بووبوون. عوزێر ئەمجارەیان خۆی لە هۆڵێکی بەتاڵدا بینییەوەو پاش گەرمیو بۆگەنی تاقەت پڕووکێنی شوێنە قەرەباڵغەکەی پێشووی, ئەمجارە لە سەرمای نیوەشەوی ناوەڕاستی نیساندا هەڵدەلەرزی. زەویی هۆدەکە پەڵە چەوریی دیزڵ پیسی کردبوو، بێجگە لەوەش سێ پەڵە خوێنی تازەی تێداکەوتبوو, مێزەرێکی کوردیی خوێناویی لە سووچێکدا فڕێدرابوو لە گەڵ پاڵتۆیەكو شەرواڵێکی کوردیدا. لە دەوروبەری کاتژمێر چواری بەیانیدا بەندیەکان لە دەرەوە فڕەفڕی ئۆتۆمبیلیان هاتە بەرگوێ. چەند هەوڵیاندا لە کونی کێلوونی دەرگاکەوە شتێك ببینن بەلام نەیانتوانی هیچ لە تاریکیدا بەدی بکەنو چوار سەعاتی تریان بە برسێتیو ترسو سڕبوون لە سەرمادا بردەسەر.

ئەو بەیانیی زووە ئازوگوێزی بەندیە پیاوەکان لە لایەن ئافرەتانو پیرەمێردی قاوشەکانی تری تۆپزاواوە بەدیدەکرا. پیاوێکی پیر دەیوت "ڕوانیمان کراسی پیاوەکان دادەکەننو لێیاندەدەن. ئەوانیش بە جووتە بە یەکەوە کەلەپچە کرابوونو پێڵاوەکانیشیان بردن. ئەمە لە کاتژمێر هەشتی بەیانییەوە تا نیوەڕۆ بەردەوام بوو"[15]. گەلێ جار پیاوەکان چاویشیان بەستراوەتەوەو بە پێی قسەی هەندێ کەسیش جلوبەرگیان لەبەردا نەهێشتوونو تەنها دەرپێیان لە پێدا ماوە. دواجار خستوونیانە ئەو ئۆتۆمبیلە شوومە بێپەنجەرانەوە کە بە ڕەنگی سپی یان سەوز بۆیە کرابوون, واش باسدەکرێن کە پاس, ئەمبولانس یان بارهەڵگری داخراودا بوون. ئەمەیان ئیتر دواجاری بینینەوەی ئەو پیاوانەی تۆپزاوا بووە. ئۆتۆمبیلە بێپەنجەرەکان بە لایەکدا ڕۆیشتنو پاسەکانیش بە لایەکیتردا و هەردوك پڕبوون لە گیراوە پیاوەکان. سەبارەت بە زۆربەی ژنانو مندالانـ ـ بەلام وەك لەدواییدا دەیبینن هەموویان نا ـ دوا قۆناخیان بەندیخانەی دووبز بوو. بۆ خەڵکە بەتەمەنو بەساڵداچووەکان، ڕێگاکەیان بەرەوخوار بە سەر دۆڵەکانی ڕووبارەکەی ناوەڕاستی عێراقدا دەڕۆیشت، پێش ئەوەی بەلای باشووری ڕۆژئاوادا پێچ بکەنەوە بۆ ناو

---

[15] چاوپێکەوتنی میدل ئیست ووچ، کۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

بیابان. ئەفسەرێکی سوپا بە پیرەمێردێکی خەڵکی نەوجوولی وتبوو "کوردەکان ناپاکن‌و خۆمان دەزانین بۆ کوێتان دەنێرین, بۆ ئەو دۆزەخەی کە بە تایبەتی بۆ کورد دروستکراوە"[16]. ئەو دۆزەخەش ناوی نوگرە سەلمان بوو.

* * *

کـــــــــــــەمپی سوپای میللی لە تکریت

دەیان هەزار گوندنشینی کورد کە لە قۆناخەکانی سێ‌و چواری ئەنفالدا ڕاپێچکران بە سەربازگەی سوپای میلليی تۆپزاوادا تێپەڕیون. هەمان شتیش سەبارەت بە ژمارەیەکی کەمتر لە کوردەکان لە ئەنفالەکانی دوو و پێنج‌و شەش‌و حەوتدا. دەبێ لێرەدا باسێکی سەربازگەی سوپای میللی شاری تکریتیش بکرێت، کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای کەرکووکەوە لە سەر کەناری ڕووباری دیجلە، نزیک شوێنی لەدایکبوونی سەرۆك سەدام حوسێن. وادیارە تکریت هەمان ڕۆڵی تۆپزاوای بینیوە، بەڵام بەڕادەیەکی کەمترو بۆ ماوەیەکی کورت. ڕاستێکەی هەموو ئەو

---

[16] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای بنەسلاوە، 19 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

شایەتانەی سەروەختێکیان لە تکریت بردووەتە سەر لە کۆمەڵە گیراوەکانی ناوچەی داودەن کە دەکەوێتە سەر چەمی ئاوەسپی لە باشووری گەرمیاندا. ئەمانە هەر هەموویان لە سەرەتای قۆناخەکانی ئەنفالی سێداو لە لایەن ئەو هێزەی سوپاوە گیران کە لە تووزخورماتووەوە پێشڕەویی کردو گشتیان ڕەوانەی تکریت کران پاش ئەوەی لە مەڵبەندی لاوانی تووزخورماتوو دەسبەسەر کرابوون. بڕوانە سەرەوە لاپەڕە 223 - 225 .

زیاتر وا پێدەچێت کە تکریت وەك سەنتەرێکی کاتیی بەکارهێنرابێت بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك لە ناوەڕاستی نیساندا کاتێ کە ئەنفالی سێ لە گەرمیاندا لەوپەڕی پەرەسەندن و سەرکەوتندا بوو و تۆپزاوا تەواو پڕبووبوو و جێگەی نەمابوو. لێرەش وەك تۆپزاوا پاسەوانەکان لە هێزی سوپای نیزامی بوونو *ئەمن و ئیستیخباراتیش* ئامادە بوون. بەڵام پیاوێك دەیوت گوایە چەند کەسێکی ناسیوەتەوە سەر بە سوپای میللی (*الجیش الشعبی*)* بوون. بارودۆخ لە تکریتدا ئەوپەڕی سەختو ناڕەحەت بوو. محەمەد، کە پیاوێکی خەڵکی گوندی تاڵاو بوو, لە کاتی ئەنفالدا تەمەنی شەستوسێ ساڵ بوو، دەیگێڕایەوە:

"یەکەم بەیانی پیاوەکانیان کردە کۆمەڵی بچووك بچووکەوەو کەوتنە لێدانیان. چوار سەرباز بەندییەکیان فەلاقە دەکردو دەبوو بەندییەکانی تر بەدیارەوە بن. هەر کۆمەڵەو پانزە یان بیست کەس دەبوو و بە زەحمەت کەسێك دەیتوانی لە دارکاریو تێهەڵدانو کێبڵی کارەبایی پێداکێشان ڕزگاری بێت. بەیانی زوو دەیانبردنو دوای نیوەڕۆ دەیانگێڕانەوە. سەرباز پیاوەکانیان بە ناوەکانیان بانگ نەدەکرد بەڵکو تەنها ئیشارەتیان بۆ دەکردن (تۆو تۆ...)و ئا بەم شێوەیە. ئەمانە *ئەمنی* تکریتو کەرکووك بوونو ئێمە بە قەساب ناومان دەبردن(17). کە تاقمێك پیاوی دارکاریکراو دەگەڕانەوە، تاقمێکی تریان دەبرد بۆ فەلاقە کردن.

ئەو شەوە من لە گەڵ کۆمەڵێکی دە دوانزە کەسیدا بە دەستو چاو بەستراوی بردینیانە دەرەوەو بە سێ یان چوار ئۆتۆمبیل ڕەوانەی شوێنێکیان کردین لە تکریت. بە درێژایی ئەو شەوە دەخولاینەوەو بە دەگمەن دەوەستاین, هیچ

---

* لە دەقەکەدا هەر بەو شێوەیە هاتووە ـ و.

(17) زۆربەی پیاوانی ئەمن خەڵکی ڕەمادی و تکریت و سامەڕان، کە سێ شاری سوننی مەزەبی ڕۆژئاوای بەغدان کەوا بڕبڕە پشتی پشتگیریی سیاسیی سەدام حوسێنن.

پرسیارێکیان لێنەکردم. خەڵکەکە گیراوەکە لە گەڵ یەکتر قسەیان نەدەکرد, هەر کەسەو بیری لە چارەنووسی خۆی دەکردەوە. لەو دە دوانزە کەسەی ئەو شەوە بردنیانە دەرەوە تەنها پێنج گەڕایەوە. شەوی دوایی کاتێ کە گەڕامەوە بۆ قاوشەکە *ئەمن* هاتن‌و پرسیاری ئەوەیان دەکرد کە چەند کەس خۆی دەبەخشێ بۆ شەڕ لە دژی ئێران. هەشتا پیاو خۆیان ناونووس کرد، بەڵام درۆ بوو هەموویان سەرنگوم کردن. لیژنەیەك لە *ئەمنەوە* پێکهاتبوو بۆ مامەڵە کردن لە گەڵ گیراوەکانداو، فەرمانیان پێدرا بە چیچکانەوە دانیشن‌و لەو کاتەدا هەموو پارەکانیان لێسەندن‌و خستیانە توورەکەیەکی گەورەوە. هەروەها گشت ناسنامەکانیان لێسەندین‌و دەیانقیژاند بە سەرماندا بۆ ئەوەی بمانتۆقێنن, یەکێك دەیوت: "ئەو چەکانە بێنە بیانکوژین"، ئەویتر دەیوت: "ئەمانە هەژارن، مەیانکوژن"، یەکێکی تر دەیوت: "خۆزگە هەموومان دەکوشتن". ئەو شەوە درەنگ *ئەمن* هاتنەوەو هەرچی گەنج هەبوو بردنیان‌و تەنها پیرەکان مانەوە. ئەوان گەنجەکانیان بە دە پاسی نیسان زیاتر برد، کە هەر یەکەیان چل‌و پێنج کەسی دەگرت. هەموو ناسنامەکانیان لێسەندن‌و لە جلەکانی بەریان زیاتر هیچیان پێ نەهێشتن".

لە نێو ئەو گەنجانەدا کە ئەو شەوە بێسەروشوێن کران سەڵاحی کوڕەکەی محەمەدو برازاکەی‌و زۆرکەسی تریش لە خزمەکانی. "من ئیتر هەواڵم نەزانین‌و هیچ سەرو سۆراخێکیان نەماو جارێکیتر کەس نەیبینینەوەو تەنها سەدام حوسێن دەزانێ لە کوێن[18]"، ئەمە دوا قسەی ئەو پیاوە بوو.

* * *

[18] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو، 18 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

گیراوەکانی بلـە و هەڵـەبجـە

پێدەچێت مامەڵەکردن لە گەڵ گیراوەکانی قۆناخەکانی تری پەلاماری ئەنفالدا کەمێك جیاواز بووبێت. لە ماوەی مانگی نیسان و سەرەتای مایسی 1988دا، تۆپزاوا بە جۆرێك مامەڵەی لە گەڵ قوربانیانی ئەنفالدا دەکرد کە تەنها بە پێوەرێکی پیشەسازی دەکرێ لێکبدرێتەوە. بەلاَم لە کۆتایی مایسداو کاتێ کە ئەنفال گەیشتە ناوچەکانی باکووری دەریاچەی دووکان، مەسەلەکە هەندێ گۆڕانکاریی بە سەردا هات. میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لەگەڵ سێ تاقم گیراوی ئەوسای تۆپزاوادا کردووە، لەوانە پێنجیان لەو ناوچانە بوون کە بەر ئەنفالەکانی پێنج و شەش و حەوت کەوتبوون، چواریان خەڵکی بلەی ژێری و ژۆری بوون، ئەویتریش ژنێکی گەنج بوو بە ناوی ئامینەو خەڵکی گوندی ئاکۆیانی ئەو نزیکانە بوو[19]. ئەم شایەتانە وا دەگێڕنەوە کە بە جیا لە گیراوەکانی تر دایانئابوون، ئەگەرچی زۆربەی ئەو کۆمەڵە خەڵکی بلە بوون، بەلاَم چەند کەسێکی گوندی کەندووری هاوسێشیان تێدابوو، ئەو گوندەی کەوا دانیشتوانی پیاوانە بە دەم قوربانیانی کیمیابارانەکەی مایسی 1987 ی دۆڵی مەلەکانەوە چوون. ئەمانە هەموویان لە پاش چەند ڕۆژێك برابوون بۆ سەربازگەی سپیلك لە نزیك خەلیفانەوە. یەکێکیان باسی ئەوەی دەکرد کە شەوێکیش لە زیندانێکی ژێرزەمیندا لە بارەگای *ئەمنی* کەرکووك ماوەتەوە، زۆریشیان باسی مانەوەی شەوێکی تر دەکەن لە هەولێر.

ئەوەی ئاشکرابوو گرووپەکەی بلەیان هەشت تا دە ڕۆژ لە تۆپزاوا هێشتووەتەوە، کە تاڕادەیەك ماوەیەکی درێژتر بووە لەو ماوەیەی کە زۆربەی گیراوەکانی قۆناخەکانی پێشوو دەمانەوە، هەروەها بارودۆخیان لەوە دەچوو کەمتر سەخت بووبێت و ژنەکان دەیانتوانی جگەرەو ئاو ببەن بۆ مێردەکانیان، کە لە زیندانێکی گەورەی جیاوازدا بەندکرابوون. لە پاش نزیکەی حەفتەیەك ژن و منداڵەکان وەکو ئەوانی پێشووتر ڕەوانەی سەربازگەیەکی تری دووبز کران، زۆربەی پیرەکانیش بەرەوخوارکرانەوە بۆ بەندیخانەی نوگرە سەلمان، بەلاَم تەنها یەك پیاوی پیر ڕاستەوخۆ لە تۆپزاواوە برابوو بۆ شارۆچکەی عەربەت لە باشووری شاری

---

[19] چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، گوندی ڕمهاوێژ، 18 ی تەمووزی 1992 و ڕەواندز 5 ی نیسانی 1992 و خەلیفان و کۆمەڵگای باسرمە، 24 ی مارتی 1993.

سلێمانییەوە.ئەمە لە ناوەڕاستی حوزێراندا بووەو ئەویش بۆخۆی لە عەربەتەوە گەڕابۆوە بۆ باسرمە، کە کۆمەڵگایەکی بندەستی حوکوومەت بوو, لە دوای پەلاماری کیمیایی دۆڵی بالیسان لە نیسانی 1987دا دروستکرابوو.

حاڵەتی فەرەج، کە مامۆستایەکی تەمەن 39 ساڵی خەڵکی هەڵەبجە بوو، جیاوازییەکی بەرچاو و سەرنجڕاکێشی هەبوو لە چاو شێوازەکانی پێشووی بەندکردن لە تۆپزاوادا. شایەتیەکەی ئەم پیاوە ئەوە پیشان دەدا کە چۆن دەربازبوانی ئەو شارۆچکەیە جیا لە ڕاپێچکراوەکانی ئەنفال مامەڵە کراون، هەروەها ئەوەش دەردەخا کە تۆپزاوا تا ماوەیەکی زۆریش دوای پەلاماری ئەنفال هەر لەکاردا بووە. فەرەج و ژنەکەیو دوان لە شەش منداڵی یەکسەر لە پاش پەلامارە کیمیاییەکەی 16 ی مارت هەڵاتوون بۆ ئێران و لە پاش دوو مانگ و نیو مانەوە لە نەخۆشخانەی ئێران و ئۆردووگای ئاوارەکاندا هەر لەوێ، بە خێزانەوە گەڕاونەتە دواوە بۆ عێراق، بەڵام لە خاڵی پشکنینی ڕانیەدا سەرباز گرتوونی. فەرەج و خێزانەکەی پاش ماوەیەك لە لێکۆڵینەوەو لێکۆڵینەوەکاریی *ئەمنی* سلێمانی، ئەوجا بە پاسێك کە بیستو پێنج کەسی خەڵکی هەڵەبجەو ناوچەی کەلاری تێدا دەبێت دەگوێزرێنەوە بۆ تۆپزاوا[20].

ئەو بارودۆخەی فەرەج تێبینی کردووە لە تۆپزاوا بە گشتیی لەو بارە دەچێ کەوا شایەتەکانی ئەو دەمە باسی لێوە دەکەن. ئەوکاتەش هەر بە گەیشتنیان نێرو مێ لێکتر جیاکراونەتەوە، ئەوجا سەدو پەنجا کەسێکیان لە خەڵکەکە ڕاپێچی زیندانێك کردووەو تەنها بەشی مەمرەو مەژی خواردنیان داونەتێ، بەڵام لەم کاتەدا دوکتۆرێکی سەربازیی کوردی خەڵکی خانەقینی لێبووە، کە پیاوێك بووە بە ناوی

---

(20) ناحیەی کەلار (ڕاستەکەی قەزای کەلارە ـ و)، لە گەرمیانی باشوور بەر قۆناخی ئەنفالی سێ کەوت، هەزاران کەس لەخەڵکی گوندەکانی ناوچەی کەلار لە سەرەتاوە تا ناوەڕاستی نیسان بران بۆ تۆپزاوا، بەڵام ئەمە تاقە حاڵەتە کە بۆ میدڵ ئیست ووچ باسکرابێت و گوایە ئەوان لەو وەختەدا لەوێ بووبێتن، شایەتەکە ئەوەی لەلا ڕوون نەبوو کە ئەوانە لە پاش تێپەڕبوونی سێ مانگ بە سەر ئەنفالی سێدا بۆچی لەوێ بوون و بەسەرهاتیان چی بووە، چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەڵەبجە، 8 ی مایسی 1992.

نـەجیب. فـەرەج تەماشـای کردبـوو هـەموو هاوزیندانـەکانی خـەڵکی هەڵەبجـەن و زۆربەشیان وەکو ئەم ڕایان نەکردووە بۆ ئێران، بەڵکو لـە نـاو کوردسـتانی عێراقـداو لە پاش بۆردمانی شارەکە گیراون.

فەرەج شەو لـە بەشـەکانی تـری بیناکـەوە گـوێی لـە دەنگـی گریـان دەبێـت و لـە پاسەوانێکی پرسیبوو چی ڕوویداوە؟ ئەویش لە وەڵامدا وتبووی "ئەوانە گیراوەکانی ئـەنفالن‌و لـە بەندیخانـەوە ڕەوانـە دەکـرێن". کـەوابوو هەڵەبجـە بەشـێك نـەبوو لـە پرۆسەی ئەنفال. بۆ ڕۆژی دوایی فەرەج لە پاسەوانێکی تری پرسیبوو: "باشـە ئـەوە گیراوەکانی ئەنفال بۆ کوێ دەبـەن؟" کـابراش لـە وەڵامـدا وتبـووی:"ئەمـە کـاری تـۆ نیە، ئەگەر جارێکیتر ئەم پرسیارە دووبارە بکەیتەوە تـۆیش لەگـەڵ ئەوانـدا ڕەوانـە دەکرێیت و هەتا هەتایە سەرنگوم دەبیت".

فـەرەج، کـە زمـانی عـەرەبیی دەزانـی، بـە کولگرتن لـە گفتوگـۆ و دەمەتـەقێیان زانی کەوا هەموو گاردەکانی تۆپزاوا لە بەغداوە هێنراون، تەنانەت یـەکێکیان ژمـارە تەلەفۆنەکەشـی دابوویـەو پێـی وتبـوو ئەگـەر بـەربوویت و ڕێـت کەوتـە بەغـدا تەلـەفۆنم بـۆ بکـە "ڕەنگـە کارێکت پێبسپێرین". دواتـر هـەمان گـارد مامۆسـتاکەی زیاتر خستبووە گومانەوە کـاتێ نامەیـەکی دابوویـەو پێـی گوتبـوو ئەمـە لـە کچێکی کوردەوەیە لە بەشێکی تری بەندیخانەکەو بەڵکو ئەم بیداتە کەسوکاری لـە زینـدانی پیاوان و پێیان بڵێ باری تەندروستی زۆر خراپەو مەترسی مردنی لێدەکرێ. فەرەج کارەکـەی ڕەتکردبـۆوەو نەیویسـتبوو خـۆی لـەم مەسـەلەیەوە بگلێنێـت. بـەینێك ئەودواتر گومان و دوودڵیەکـەی لـە بـارەی گاردەکـەوە تـەواو سـەلمابوو وەختـێ کـابرا ڕێکـوڕەوان پێیراگەیانـدبوو ئـە*من* حـەز دەکـات ئـەم خەفیـەیی لـە سـەر هاوەڵـە کوردەکانی بکات.

هەوڵدانە بێسەروبەرەکانی ئـە*من* بـۆ ڕاهێنـانی فـەرەج تـاوەکو کاریـان بـۆ بکـات ڕەنگە تاڕادەیەك هۆیەك بووبێت بۆ ئەو نەرمیەی لەگەڵیدا نواندبوویان، ئەگەرچـی لە شایەتیەکەشیدا ئەوە ڕوون و ئاشکرایە کە دەربـازبوانی هەڵەبجـە زۆر نـەرمتر لـە گیراوەکانی ئـەنفال ڕەفتاریـان لەگـەڵ کـردوون، تەنانـەت لـە دوو حەفتـەی یەکەمـدا فەرەج ڕێگەی پێدەدرا سەردانی کورتی ژنەکەی بکات، هەرچـەندە ئـەم ئیمتیازەیـان دواجار ڕاگرتبوو چونکە بەندییەك گیرابوو لـەو کاتـەدا کـە هەوڵیـدابوو لـە کونێکی بنمیچەکەوە هەڵبێت. بۆ ئەوەی کەسی تر نەوێرێ بیر لە ڕاکردن بکاتـەوە گاردەکـان بـە بەرچـاوی بەندیەکانـەوە کەوتبوونـە لێـدان و دارکـاریکردنی‌و تـامردن وازیـان

لێنەهێنابوو. مامۆستاکەی هەڵەبجە تێکڕا ماوەی پەنجاو دوو ڕۆژ لە تۆپزاوا مابۆوە، ئەمەش ماوەیەکی زۆر زیاتر بوو لەو ماوەیەی هەر دەربازبوویەکی تر باسی کردبێت. لە دوایشدا ماوەیەکی کەم پاش تەواوبوونی جەنگی ئێران - عێراق بەردراو سەرلەنوێ لە کۆمەڵگای باینجانی نێوان سلێمانیو چەمچەماڵ نیشتەجێ کرایەوە[21].

* * *

بـــــــەندیخانەی ئـافرەتان لـە دووبز*

کەریم، قوتابیەکی تەکنۆلۆجیی تەمەن بیست ساڵی خەڵکی دووبز بوو، هەستیکردبوو کە جموجوڵێکی نائاسایی هێزی حوکوومەت لە قەراخ شارو لە نزیک فلکەی پێچکردنەوەی ڕێگای نێوان کەرکووک - مووسڵدا لە ئارادایە[22]. دانیشتوانی دووبز تەماشایان دەکرد وا پاسی کۆستەری ئەهلی لای کەرکووکەوە دێن و لە سەربازگەی دووبز، کە پێی دەوترا (فێرگەی شەڕکردن - *مدرسە قتال*) و هێزی کۆماندۆی عێراق - *مغاویر*- مەشقیان تێدا دەکرد، کۆدەبنەوە. هەروەها خەڵکەکە پاسی سەوزی داخراوی پۆلیسیشیان دەبینی لە سەربازگەکە دەردەچیو چەکداری جل زەیتوونییان لە تەکدایە. پاشان دوکاندارەکانی دووبز سەرنجیان دەدا وا پۆل

---

[21] فەرەج دەبێ بە پێی لێبووردنە گشتیەکەی 6 ی ئەیلوولی 1988 بەردرا بێت، بەم پێیە دەبێ لە دەوروبەری 16 ی تەمووزدا لەسلێمانییەوە برابێت بۆ تۆپزاوا. کۆمەڵگای باینجان دانرابوو بۆ نیشتەجێکردنەوەی دەربازبوانی چەندین قۆناخی ئەنفال، دوو شایەتی تریش دەڵێن کە مەبەستێکی سەرەکیی دیکەی ئەو کۆمەڵگایەش نیشتەجێکردنەوەی ئاوارەکانی هەڵەبجە بووە، چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، هەڵەبجە، 8 و 15 ی مایسی 1992.

* شارۆچکەی دووبزی لای کەرکووک لە سەردەمی سیاسەتی بە عەرەبکردن و گۆڕینی باری دیموگرافیدا لە لایەن ڕژێمەکانی پیشووی عێراقەوە ناوەکەی گۆڕابوو بە دبس - و.

[22] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای بنەسلاوە، 6 ی تەمووزی 1992.

پۆلی شەش حەوت کەسیی ئافرەتی بەندکراو بە یاوەریی پاسەوان دێنە لایـان و هـەر زوو زانییان کە ئەمانە لە سەربازگەکەی دووبزەوە دێن.

ئـەم ئافرەتانـەو منداڵـەکانیان لـە ناوەڕاسـتی نیساندا بـە ژمارەیـەکی زۆر لـە تـۆپزاواوە گوێزرابوونـەوە بـۆ دووبـز، وەك بەشـێك لـە سـێ شـێوە جیاکردنـەوە کـە کەسوکارە بەتەمەنەکانیان بردبوون بۆ بەندیخانەی نوگرە سـەلمان و پیاوەکانیشـیان، پاش ئەوەی تەنها دەرپێیان لەپێدا هێشتبوونەوە، بە دەسـتو چـاو بەسـتراوی بـەرەو لایەکی نادیاریان بردبوون. یەکێك لە گاردەکانی دووبز بە بەندیەکی تازەگەیشتووی وتبـوو گوایـە کەمپەکـە ـ کـە دوو بینـا بـوو لـە نـاو یەکـدا ـ 7000 گـیراوی کـوردی تێدایـە. لـە کـاتی گەیشـتندا هەنـدێ ژن لـە گـەڵ منداڵەکانیانـدا، کـە لـە تـۆپزاوا گاردەکان لە دەستیان دەرهێنابوون، یەکیانگرتەوە. ئەو کۆمەڵە ئافرەت و منداڵـە لـە دووبز ماوەی چـوار پێـنج مـانگ مانـەوە تـاوەکو ڕژێمـی عێـراق دوا سـەرکەوتنی بـە سەر *پێشمەرگەدا* ڕاگەیاندو لێبووردنێکی گشتیی بۆ کوردەکان دەرکرد.

ئافرەتەکان بە ئازارێکی زۆرەوە دەتلانەوە کە نەیاندەزانی چی بـە سـەر مێـردو براو باوکیان هاتووە، بەڵام وا ئێستا پـاش ئـەو بارودۆخـە سـەختەی تـۆپزاوا، دووبـز جۆرە حەوانەوەیەکی بەرچاوی پێبەخشین. هیچ نەبێ لێـرە شـوێن هـەبوو لـە سـەر کۆنکرێتـە ڕەق و پیسـەکە ڕاکشـێن یـان بخـەون و بـەکارهێنانی حـەمام و ئاودەسـت قەدەغە نەبوو و ئاو لە بەلووعەیەکەوە بە ئاسانی دەسـت دەکـەوت. خـواردن خـراپ بوو، بەڵام کەمێك ڕێکوپێکتر بـوو و شـۆربای نیسـك و بـرنج و سـەموونیان دەدانـێ. پـاش چـەند هەفتەیـەکیش هەنـدێ خـواردنی هەمـەجۆر کەوتنـە ژەمەکانـەوە. لـە مانگی حوزێراندا ئەو کاتەی کە ئامینە ـ ژنە گەنجەکەی خـەڵکی ئاکۆیـان ـ گەیشـتە ئـەوێ بەشـە خـۆراك لـە دووبـزدا هەفتانـە دوو هێلکـەو ماسـت و چـای تێکـەوتبوو, لەدواییشدا وایلێهات کەمێ شووتیشیان دەدا. گاردەکـانیش سـابوون و شـەکرو چایان بــەو ژنانــە دەفرۆشــت کــە هێشــتا پارەیــان پێمــابوو. هــەروەها دەســەڵاتدارانی بەندیخانەکەش هەرحەوت بەندیو بەتانیەکیان دەدایە.

لێــرە ئافرەتــەکان بــواری ئەوەشــیان هــەبوو جلوبــەرگیان لــە حەوشــەی بەندیخانەکەدا بشۆن و لە ژێـر سـێبەری دارەکانـدا دانیشـن یـان تەنانـەت لـە دەرەوە بخەون ئەگەر گەرما لە ژوورەوە بێتاقـەتیان بکات. هەندێکیشیان جارجـارە لـە ژێـر چاودێریی پاسـەواندا ڕێگـەیان پێـدەدرا بچن بـازاڕ بکـەن. ژنێکی دووگیـانیش کـە

گەیشتە دووبز بردیان بۆ نەخۆشخانەی شارەکە (ئەگەرچی لە ژێرچاودێریی پاسەوانیشدا بوو) و لەوێ ئافرەتێکی دوکتۆری کورد سەرپەرشتیی منداڵبوونەکەی کرد. ئەوانیتر دەیانگێڕایەوە کەوا حەفتەی دووجار دوکتۆر سەری سەربازگەکەی دەداو تەماشای نەخۆشی دەکردو دەرزیو دەرمانی دەدانێ، هەرچەندە هەندێ شایەت ئەمەیان ناسەلمێنن.

بەڵام لە گەڵ ئەم هەموو (باشەیەیدا) ئەگەر بەراورد بکرێ، دووبزیش دیسان ترس و سامێکی کەم نەبوو. بۆ گاڵتەجاڕیی دەوران، گیراوەکان ڕوانییان بەڕێوەبەری ئەم سەربازگەیە هاوڵاتییەکی کوردەو، پیاوێکی خەڵکی دەڤەری هەولێرە بە ناوی حاجی ئەحمەد فەتاح و حەجی مەککەی کردبوو. ئەو منداڵانەی کەمێك کزربوون و دەیانتوانی هەڵبسووڕێن پاسەوانەکان بە زۆر قاوش و ئاودەستەکانیان پێپاکدەکردنەوە. کوڕێکی چواردە ساڵ کە پێنج مانگی لە سەربازگەکەی دووبزدا بەسەربردبوو دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "*ئەمن* و *ئیستیخبارات* و بەعسیەکان چاودێرمان بوون, هەمیشە دەهاتن و بێ هۆ بەندیەکانیان فەلاقەدەکردو چەند جارێك دەستیان بەستوومەتەوەو لێیانداوم, جارێکیشیان سێ *ئەمن* بە دار پشت و قاچمیان داڕزاند. لەو قاوشەشدا کە تیایدا دەخەوتم دووجار لە بەیانیەوە تا شەو بەستمیانەوە بێئەوەی بیەڵن هیچ بخۆم. من نەمدەتوانیو بۆم نەبوو بپرسم بۆچیو هیچ کەسیش نەیدەتوانی بەرپەرچی یاسای بەعس بداتەوە"[23].

ئەم منداڵە، هەر هیچ نەبێ دەربازبوو بەڵام زۆریان و لەوانەیە بە سەدان بێت، بۆیان ڕێك نەکەوت ڕزگاربن، لە سەرەتاوە مردن و لەناوچوون کەم بوو، بەڵام کاتێ کە بەهار بەسەرچوو و ڕێی بۆ گەرمای هاوین خۆشکرد، ڕێژەی زیادی کرد. ئامینەی خەڵکی ئاکۆیان، لە دووبز منداڵێکی کچی بوو، بەڵام پاش دوو مانگ منداڵەکە نەخۆش کەوت و مرد. تەنها لەخەڵکی بلە چوار یان پێنج منداڵ مردن. نەبات، دایکێکی تەمەن بیستو هەشت ساڵی خەڵکی قادرکەرەم بوو، دوو منداڵی

---

[23] چاوپێکەوتنی میدلّ ئیست ووّچ، کۆمەڵگای شۆڕش، 9 ی مایسی 1992.

www.dengekan.com

ساوای لەدەستداو ماوەی نێوانیان مانگێك بوو. یەکەمجار شارۆی کچە سێ ساڵانی مردو مانگێك دوای ئەوەش نۆرە هاتە سەر کورە دوو ساڵانەکەی، دیار. نەبات دەیگوت: "ئەوان لە ترسا مردن، چوونکە هێند تۆقیبوون نەخۆش کەوتن و سکچوون و ڕشانەوەیان تووشبوو"[24]. شێرزاد کە کوڕێکی چواردە ساڵ بوو تاقە یەك شەو حەوت منداڵی ساوای ژماردبوو کە لە دووبز مردبوون، محەمەد کوڕێکی نۆ ساڵ بوو، مەزەندەی پەنجا حاڵەتی مردنی دەکرد لەو زیندانە گەورەیەدا کەوا خێزانەکەیانی تێدابوو، لە ماوەی پێنج مانگی دەسبەسەرییاندا. زۆربەی ئەوانە منداڵی بچووك بوون بەڵام هەندێ پیرەژنیش مردبوون. حەبیبە کە لەو کاتەی ئەنفالدا هەشت ساڵ بووە بیری دێتەوە کە بە زۆر لە نێوان لاشەی مردووەکاندا خەواندوویانە پێش ئەوەی پاسەوانەکان بێن و لایانبەن[25]. هەردوو لاشە بچووکەکەی منداڵەکانی نەبات، شارۆ و دیار، دوو پاسەوان لە سوپای میللی بردبوونیان و شۆردبوونیان و لە گۆڕستانی گومبەتی شارۆچکەکە ناشتبوونیان و هەردوو جارەکە نەبات خۆی بەدیارەوە بووە. لاشەی منداڵە ساواکانی تر لە مزگەوتە کۆنەکەی شارەوە دەبران بۆ ناشتن، بە گوێرەی قسەی کەریمی قوتابیی تەمەن بیست ساڵ، کەوا سەرنجی ئەوەی دابوو بنکەی کۆماندۆی دووبز لە سەرەتای بەهارەوە پڕبووە لە خەڵکی بەندکراو.

خەڵکی شارۆچکەکە دەهاتنە مزگەوت بۆ شۆردنی لاشەکان و لەدواییشدا گەنجەکانیان،کە کەریمیشیان تێدابووە لە کۆنە گۆڕستانێکی لاتەریکی منداڵاندا کە ماوەی میلێك لە مزگەوتەکەوە دوور بووە گۆڕیان بۆ هەڵکەندوون و ناشتوونیان. کەریم خۆی یارمەتی ناشتنی لاشەی چوار منداڵی ساوای داوەو لە ماوەی نێوانیشیاندا هاوەڵەکانی یارمەتی ناشتنی پەنجا منداڵیان داوە، کە هەرهەموویان لە ساڵەوەخت کەمتر بوون، خەڵکی دووبز پارچە زەوییەکیان لە گۆڕستانەکەدا

---

[24] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، چەمچەماڵ، 19 ی ئەیلوولی 1992.

[25] چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، ڕەواندز، 28 ی نیسانی 1992 و کۆمەڵگای شۆڕش، 9 ی مایسی 1992 و کۆمەڵگای زەمەقی، 24 ی تەممووزی 1992.

دیاریکردبوو بۆ گۆڕی ئەو منداڵانەو هەر گۆڕێکی بچووکیش بە جیا نیشانە دەکرا[26].

پاشان لێرە هەر ماوە نا ماوەیەك و بە پێی وەختێکی دیاریکراو کۆمەڵە پاسێکی داخراو خۆیان دەکرد بە بنکەکەی دووبزداو ژمارەیەکی زۆریان لە گیراوەکان باردەکرد. لایکەمەکەی دوو جاریان ئەو کۆمەڵە خەڵکەی ناوچەی کەلاری باشووری گەرمیان بوون، کە بە پێی مەزەندەیەك تێکڕا نزیکەی پێنج سەد ژن و منداڵ دەبوون و گوێزراونەتەوە بۆ بەندیخانەی نوگرە سەلمان و هۆکەشی هەر بە نەزانراوی ماوەتەوە[27]، بڕوانە لاپەڕە 385-387، بەڵام هەزاران کەسی تر لە بەندیەکان کە ڕەنگە نیوەی ژمارەی گیراوەکانی دووبز بووبێتن، ڕاپێچی لایەکی تری نادیار کران و لە تاریکیی ئەنفالدا ونبوون.

بۆ نموونە شیرین، کە ئافرەتێکی تەمەن 23 ساڵ بوو لە گوندی قەیتوولی ڕەشە* (ناحیەی قادرکەرەم) بەم شێوەیە دوو کچی منداڵی خوشکەزای لەکیس چوو: پەرژین جەعفەر حەسەن، تەمەن 12 ساڵ و نەباتی خوشکە بچووکی لە خۆی خوارتریش. ئەوەی لێبەدەر کە ئەوانی لە ئەنفال ڕزگاریان بوو و لەو کۆمەڵگایانەدا کە نزیك شوێنەکانی ئەوسایان بوون نیشتەجێکرانەوە، ئێستا وا پێنج ساڵ تێپەڕیوە بێئەوەی سۆراخێکیان هەبێت، بەڵکو ئەگەری بەهێز ئەوەیە کە ئەم دوو

---

[26] شارۆچکەی دبس دەکەوێتە ناوچەیەکی کوردستانی عێراقەوە کە هەردەم لە ژێر دەسەڵاتی ڕژێمی بەغدادا بووە، نە گۆڕستانی گومبەت و نە گۆڕستانە کۆنەکەی منداڵانیش بۆ میدڵ ئیست ووچ نەرەخساوە تاقیکردنەوەی فۆرێنسیکی سەربەخۆی تێدابکات.

[27] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ ئافرەتێکی خەڵکی (هۆمەربل)دا، کفری، 30 مارتی 1993.

* پرسیاری زۆرم لە خەڵکی شارەزای ئەو ناوچەیە کردووە هیچ گوندێکم بۆ ساغ نەبووەوە بە ناوی قەیتوولی ڕەشە لەو ناوچەیەدا، بەڵکو تەنها یەك گوند هەیە بە ناوی قەیتوول لە سەرووی (قادرکەرەم)ەوە ـ و.

کچەو هەزارانی تریش لەگەڵ ئەماندا کەوا لە دووبـزەوە سـەرنگوم کـران لـە لایـەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە گوژرابێتن[28].

★ ★ ★

[28] چاوپێکەوتنی میدلْ ئیست ووْچ، کۆمەڵگای شۆڕش، 29 ی حوزێرانی 1992. خوشکەزاکانی ئـەم شایەتە خەڵکی دۆڵی گۆلباخ بوون، ئەو شوێنەی کـە وەک دەگێڕنـەوە ژمارەیـەکی زۆر ئـافرەتی لـێ بێسەروشوێن کراوە.

بەندیخانە کـــــەمپێك بۆ بەساڵداچووەکان

"ئەگەر ئێوە شتێك دەربارەی دۆزەخ دەزانــن، ئــەوە دۆزەخ بــوو ئێمــە بینیمان"
ـ محەمەد حوسێن محەمەد
(لەدایکبووی ساڵی 1912
ودەربازبوویەکی نوگرە سەلمان.

لە کاتێکدا کە بارهەڵگرو پاسەکان بەرەو باکوور بـۆ دووبـز دەڕۆیشـتن، هەنـدێکی تریـان هـەر لـە تـۆپزاواو تکریتـەوە بـەرەوخوار بوونـەوە بـۆ ناوجەرگەی خاکی عەرەبنشینی عێـراق بـە نـاو بیابـانی پانوبەریـندا، کـە بـــەرەو ســـنووری ســـعوودیە شـــۆڕبووەتەوە، تـــا لەدواییـــدا گەیشـــتنە بەندیخانـەی قـەڵای چـۆڵی نـوگرە سـەلمان "چـاڵی سـەلمان". بەندیـەکان بـە چـوار کـاروانی سـەرەکی گەیشـتن. سـەرجەم گیراوەکـانی نـوگرە سـەلمان لـە سـەردەمی ئەنفالـدا پێدەچـێت 6 تـا 8 هـەزار بـووبێتن[29]. یەکـەمجار ئەوانـەی کـە گەیشـتن هـەزاران گـیراوی گونـدەکانی قـەرەداغ و گـەرمیان بـوون (ئـەنفالی دوو و سـێ)، کـە تەمـەنیان دەوری پـەنجا تـا نـەوەت ساڵ

[29] ئەم ژمارانە لە سەر بناغەی چاوپێکەوتن لە گەڵ بیستو یەك گیراوی ئەوسای نوگرە سـەلماندا دانراوە، هەروەها لە بەر ڕۆشنایی چاوپێکەوتنێکیش لە گەڵ ئەفسەرێکی پێشووی سوپای عێراقدا کـە ڕۆڵی بەرچاوی بووە لەو بەندیخانەیەدا. چاوپێکەوتنەکان حەڤدە پیاوی گرتبۆوە لە تەمەنی نێوان 45 تا 83 سـاڵێدا لەگـەڵ چـوار ئـافرەت کـە تەمـەنیان لـە نێـوان 50 تـا 60 سـاڵ بـوو، لـە وەڵامـی پرسیارێکیشدا سەبارەت بە تێکڕا ژمارەی گیراوەکان لەوێ، دە دوانزە شایەت مەزەندەکانیان 5 بـۆ 11 هەزار بوو. دوو کەسیان ژمارەیەکی زۆر لەوە بەرزتریان داو ئێمە ڕەچاومان نـەکرد، بێجگـە لـە حاڵەتی مردن و ئەوانی تازە دەگەیشتن بەندکراوانی نوگرە سەلمان تا ڕادەیەك بە جـێگیری مایـەوە تا لێبووردنە گشتیەکەی 6 ی ئەیلوولی 1988.

دەبوو و بە کاروانی گەورەی پاسی داخراو لە ناوەڕاستی نیسانی 1988دا هاتبوون. پاشان لە سەرەتای مایسدا ژمارەیەکی لەوە کەمتری بەساڵداچوان لە دۆڵی زێی بچووکەوە گەیشتبوون (ئەنفالی چوار). سێهەمیش, بە درێژایی هاوین چەندین پاسی ژن و منداڵی خوارووی گەرمیانیان لە بەندیخانەی دووبز گواستەوە بۆ جێگیربوون لە قوژبنە تەریکەکانی نوگرە سەلماندا. دواجاریش لە ئاخرو ئۆخری مانگی ئابداو چەند ڕۆژێکی کەم پێش ئەوەی کۆتایی هاتنی سەربازیی ڕەسمیی پەلاماری ئەنفال ڕابگەیەنرێت، سەدان کەسی گەڕاوە لە ئاوارەکانی هێرشە کیمیاییەکەی هەڵەبجە ڕەوانەی نوگرە سەلمان کران، پاش ئەوەی خۆیان دابووە دەست سوپای عێراقەوە کاتێ کە لە ئێرانەوە گەڕابوونەوە ئەم دیوی سنوور. بە پێی هەندێ ڕاپۆرت، خەڵکەکەی هەڵەبجە هەموو تەمەنێکی تێدابوو، لەوانە کۆمەڵێ پیاوی گەنجیش[30].

یەکێك لە دەربازبوانی هەڵەبجە ژنێکی تەمەن 33 ساڵ بوو بە ناوی عورفیە. یەکێك لە پێنج منداڵەکەی ئەم ژنە لە دوای بۆردمانەکە لە ڕێگای ئێران مردبوو. عورفیە لە گەڵ چوارەکەی تردا لە سنوور ئاودیوبوو و پێنج مانگی لە ئۆردوگاکانی ئێراندا بەسەربردو وەك دەگێڕێتەوە کەوا لە 23 ی ئابدا پاسی ئێرانی نزیکەی دوو هەزار خێزانی هەڵەبجەیان گێڕاوەتەوە بۆ سنوور، لەوێ سوپای عێراق چاوەڕێی دەکردن و بە ئۆتۆمبیلی ئیڤا بردنیانەوە بۆ سلێمانیو ماوەی پێنج ڕۆژ لە بنکەی هێزی لەناکاو (قوات الگواریو - و) هێشتنیانەوەو تەنیا نان و ئاویان دابوونێ. ئەو شوێنەی کە تێیدا بەندکران وەك عورفیە دەگێڕێتەوە "پڕبوو لە خەڵکی قەرەداخ". لە پاش ئەو ماوەیە پیاوە گەنجەکان لە خێزانەکانیان جیاکرانەوەو ڕاپێچی ناو هەندێ ئۆتۆمۆبیل کران کە لە ئەمبولانس دەچوون و بۆیەی سپی یان سەوز کرابوون لە گەڵ تاقە پەنجەرەیەکی بچووکدا لە پشتەوە، ئەوانەی لەو ئۆتۆمبیلانەدا

---

[30] شایەتێکیش باسی ژمارەیەك بەندکراوی عەرەبی دەکرد لە نهۆمی ژێرزەمینی نوگرە سەلماندا کەوا دزداشەیەکی سپی جیاوازیان لەبەردابووە، بەڵام ئەمە لە لایەن کەسانی ترەوە کە چاوپێکەوتنیان لەگەڵ کراوە نەسەلمێنراوە.

بارکران جارێکی تر نەبینرانەوە. ژن و منداڵ و پیرەکانیشیان ترنجاندە ناو پاسی ئەهلیەوەو بە سەر کەرکووك و تکریت و بەغداو سەماوەدا بردنیان بۆ نوگرە سەلمان و لە 29 ی ئابدا گەیشتنە ئەوێ[31].

★ ★ ★

سەفەرەکە لە قەراخ کەرکووکەوە بۆ نوگرە سەلمان, نێوان 12 بۆ 15 کاتژمێری برد، بە پەنجا شەست بەندییەوە کە ترنجابوونە سەر یەك لە پاسی بێپەنجەرەدا کەوا خۆیان لە بنەڕەتدا بۆ نیوەی ئەو ژمارەیە دروستکراون. ئۆتۆمبیلی *ئەمن و ئیستیخباراتیش* کەوتبوونە پێش و پاشی کاروانەکە بە بێتەلی هۆکی ـ تۆکییەوە. هەندێ کاروان بەیانیی زوو دەرچووبوون و ئێوارە درەنگانێك گەیشتبوونە نوگرە سەلمان، هەندێکی تر ئێوارە تاریك داهات دەرچووبوون و شەو هەمووی بە ڕێگەوە بوون. بە مەزەندەی کات و ئەو لایەی ڕوویان تێکردبوو، یان بە تەماشاکردن لە درزی دەرگای پشتەوە کە بۆ هەوا گۆڕکێ جارجار بە کراوەیی دەیانهێشتەوە بەندیەکان دەیانزانی کەوا گەیشتونەتە کام شارـ یەکەمجار تکریت و چەند سەعاتێك دواتر بەغداو لە کۆتاییشدا سەماوە. لێرە گوێیان لە لوورە لووری ئامێری ئاگادارکردنەوە بوو, لە کونی دەرگاکەی پشتەوە ئاپۆرەی عەرەبیان دەبینی گوێ قولاخ بوونەتەوەو لە سەر

---

[31] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووّچ، کۆمەڵگای زەڕایەن، 28 ی تەمووزی 1992. ئەڵبەتە ناتوانرێ لە بەر ڕۆشنایی ئەنفال بێسەروشوێن بوونی ئەو پیاوە گەنجانە لە سلێمانی ڕوون بکرێتەوە، چونکە هەڵەبجە بەر ئەو پرۆسەیە نەکەوتبوو. زیاتر پێدەچێت سەرنگوم کردنیان کرداری ڕۆتینی تیرۆر بێت لە لایەن هێزەکانی ئاسایشی عێراقەوە. دواجار ڕاپۆرتی ڕۆژنامەکان وایان لەقەڵەم دا کە هەندێ گەنجی خەڵکی هەڵەبجەش ڕەنگە لە نوگرە سەلمان بێسەروشوێن کرابێتن. ڕاپۆرتی "ساڵانێکە دوای پەلاماردانی گاز و زامەکانی هەڵەبجە هێشتا هەر بەسوێن" Halabja Wounds still open years after Gas attack، ڕۆیتەر، 7 ی مارتی 1993) کێشەی ئافرەتێکی هەڵەبجەی خستووەتەڕوو کە لەوکاتەوە براون بۆ ئەوێ (نوگرە سەلمان) چوار منداڵەکەی نەبینیوەتەوە، کە تەمەنیان لە نێوان 10 ـ 24 ساڵ بووە.

www.dengekan.com

شـەقامەكان ڕیزبـوون و دەڕواننـە كـاروانی ئۆتۆمبیلـە داخراوەكـان كـە باریان بنیادەم بوو. لە ڕێگا لە هیچ شوێنێك وەستان نـەبوو و هـیچ نـان و ئاوێكیان بـە گیراوەكـان نـەدابوو و پاسـەوانی كلاشینكۆف بەدەست هـەموو ناڕەزاییو سكالایەكیان بێـدەنگ دەكـرد. لـە سـەماوە, گیراوە بەتەمەنـەكان زانییـان كـەوا كاروانەكـە بـووە بـە دوو بەشـەوە: لـە كاتێكـدا كـە ئۆتۆمبیلـەكانی ئـەمان بـەرەوخوار ڕۆیشـتن، ئـەوانیتر بـۆ شـوێنێكی تـر لایانـدابوو. ئەمـەیان ئـەو پاسانە بـوون كـە گەنجـە كوردەكـانی تۆپزاوایـان هەلگرتبوو و جارێكی تـر هـەرگیز نەبینرانـەوە. لـە سـەماوە بـەولاوە هـیچ نـەبوو لـە بیابـانێكی كـاكی بـە كـاكی زیـاتر، ناوبـەناویش هەنـدێ كـەلاوەی ڕووخــاو دەردەكــەوتن "وەك گونــدەكانی لای خۆمــان بــە بلــدۆزەر تـەختكرابوون" وەك ژنێـك دەیگێڕایـەوە[32]. سـێ سـەعات لـە باشـووری ڕۆژئـاوای سـەماوەوە، لـە پـڕ زەوییـە تەختەكـە دایـە نشێوێو دوا سات لـە نزماییەكـەی خـوارەوەدا شارۆچـكەی سـەلمان دەركـەوت. لەوێشـەوە بـە دووریی میل و چارەكێك شوێنێك بـوو كـە چواردەوری پـەرژینی تەلدڕك بوو و لە هەموو سووچێكەوە قولەیـەكی چاودێریی پاسی دەكـرد. ئەمـەش بەندیخانەی نوگرە سەلمان خۆی بـوو. پاسـەكان لـە یـەكێك لـە دوو دەروازە گەورەكـەوە چـوونە ژوورەوەو لـە ناوەڕاسـتی حەوشـەیەكی پـان و پـۆڕدا وەسـتان كـە "سـێ ئەوەنـدەی یاریگاكـەی تـۆپی پێـی سـلێمانی بـوو"[33]. ئەوانـەی كـە یەكـەمجار لـە ناوەڕاسـتی نیسـاندا لـە تـۆپزاوەوە گەیشـتبوون تەماشـایان كردبـوو نـوگرە سـەلمان تاریـك و چـۆڵە. ئەمـە بینایـەكی كـۆنی ڕۆژگاری پاشایەتی بوو لـە عێراقدا یـان ڕەنگـە هـی پێشووتریش بێـت[34]. چـەند سـاڵ بـوو بـە چـۆڵی مـابووەوەو كۆچـەرە عەرەبـەكان مـەڕوماڵاتیان تێـدەكرد. سـەر دیـوارە ڕووتـەكانیش تێكـەڵ و پێكـەڵ یاداشـتنامەی زیندانیــە سیاســیەكانی لێنووســرابوو. لــە ســەر دەرگــای زینــدانێك،

---

[32] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

[33] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، جافەران، قەرەداخ، 11 ی مایسی 1992.

[34] پاشـایەتی لـە عێراقـدا بـە كوودەتایـەكی سـەربازیی لـە 14 ی تـەمووزی 1958دا ڕووخـا. نەخشەدانەرو ئەنجامدەری سەرەكیی زەعیم ڕوكن عبدالكریم قاسم بـوو، كـە بـە دوایـدا بـوو بـە سەرۆك وەزیران.

پاسەوانێك بە خەتێکی ناشیرین نوسیبووی "خومەینی گووی خوارد"، لە سەر دەروازە سەرەکیەکە یەکێکی تر نوسیبووی "بەخێربێن بۆ دۆزەخ"، لە سەر دەرگای پشتیشەوە نووسینێکی تر دەخوێنینەوە: "کەم هەڵدەکەوێ کەسێك سێ مانگ لەم شوێنەدا بژی". ئەو لێپرسینەوەو لێپرسینەوەکاریەی کە پێویست بوو دەسەڵاتدارێتی عێراق ئەنجامی بدات لەگەڵ ئەم قوربانیە پیرو پەککەوتانەی ئەنفالدا پێشتر لە تۆپزاوا جێبەجێکرابوو. لێرە لە نوگرە سەلمان بەخێرایی تەنها ناو، پیشەو شوێنی نیشتەجێ تۆمار دەکرا بە دەم لاقرتی پێکردن و هەڕەشەدانی گاردەکانەوە. یەکێك دەیوت: "تۆ بە فەرمانی سەدام حوسێن و علی حسن المجید بۆ مردن هاتوویتە ئێرە". بەم ڕەنگە تازە گەیشتووەکان ڕاپێچی ئەو زیندان و قاوشانە دەکران کە پڕبوون لە چیرۆك و بەسەرهاتی بەندیخانە. هۆدە ڕەقوتەقەکان زۆر لە قەبارەدا جیاواز بوون، هەندێکیان تەنها پەنجا شەست بەندیی دەگرت و هیتریان چەند سەد کەسێك[35].
دەرگاکان لە کاتژمێر 10 ی شەوەوە بۆ 7 ی بەیانی دادەخران، لە وەختی تردا گیراوەکان بە سەربەستی دەسووڕانەوە. گەیشتنی یەکەم کۆمەڵی گیراوەکان تاڕادەیەك هاوکات بوو لەگەڵ هاتنی مانگی ڕەمەزان لە 17 ی نیسانداو لەم مانگە پیرۆزەدا خواردنەکە باشتر بوو لەوەی کە لە تۆپزاوا

---

[35] ڕاپۆرت و گێڕانەوە زۆرە دەربارەی نهۆمی ژێرزەمینی نوگرە سەلمان، ئەگەرچی پێچەوانەکەشی هەر باس دەکرێت، گوایە لەوێوە دەنگی گریان و هاوار بیستراوە، کۆنە ئەفسەرێکی هێزی پیادەی عێراق کە لە پێش ئەنفالدا سەری لەو بەندیخانەیە داوە دەڵێ گوایە لە دەرگایەکی ئاسنی قورسی پەنهانەوە کە دوو کڵۆمی هەبووە بۆ ئەم نهۆمی ژێرزەمینە دەچوویت و لە بنەوە نزیکەی دوو مەتر بەرزییەتی و ڕێك بە قەد باڵای زیندانییەکە بە پێوە ڕاوەستێ. هەروەها ئەم ئەفسەرە باسی زیندانێکی سزادان دەکا لە نوگرە سەلمان کە "چەشنی قەفەزی باڵندە دروستکراوەو جێگەکەی تەنها بەشی دانیشتنی دەکرد"، چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 26 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

دەدرا[36]. لەو ماوەیەدا برنج و شۆربای سەوزەو پەتاتەو تەماتەو بگرە جارجار گۆشت و میوەش دەدرا لە هەندێ بۆنەدا. ئاوی خواردنەوە بە بۆری لە بیرێك دەردەهێنرا لە حەوشەکەدا, ئەگەرچی گەرم و سوێرو تاڵ بوو و "وەك ژەهری مار وابوو", وەك پیاوێك دەیگێڕایەوە. زۆر لە گیراوەکان بڕوایان وابوو کە یەکەمجار تێکچوونی باری تەندروستییان لە نوگرە سەلمان پەیوەندی بە خواردنەوەی ئەو ئاوەوە هەبوو. یەکەم حاڵەتی مردن لە سەرەتای مایسەوە دەستیپێکرد، ڕاستەوخۆ دوای گەیشتنی شەپۆلی دووەمی گیراوەکانی ناوچەی دۆڵی زێی بچووك.

★ ★ ★

یەك لەو کەسانەی کە لە گەڵ ئەم تاقمەدا گەیشتن عەبدولقادرعبداللە عەسکەریی تەمەن 68 ساڵی سەرگەورەی گوندی گۆپتەپە بوو، کە شانزە کەسی بنەماڵەکەی لەدەستدابوو لە هێرشە کیمیاییەکەی 3ی مایسدا. لە ماوەی ئەو چوار مانگەیدا لە نوگرە سەلمان, عەبدولقادر، کەوا یەکێك بوو لەو زیندانیە خوێندەوارە کەمانەی عەرەبییەکی چاکیشی دەزانی، وەك ڕابەرێکی ئاسایی گیراوەکان دەرکەوت و شایەتیەکەی لێرەدا شیاوی ئەوەیە کە بە درێژیی وەربگیرێت و باس بکرێت:

"پاش شەوی یەکەم لە تۆپزاوا، کاتژمێر هەشتو نیوی سەرلەبەیانی کابرایەکی عەسکەری خۆی کرد بە ژووردا و پێیڕاگەیاندین: خۆتان ئامادەکەن. ئێمە هیچمان پێنەبوو و ئامادەبووین، چوونکە هیچ شتێکمان

---

[36] ڕەمەزان، کە مانگی نۆیەمە لە ڕۆژژمێری موسڵماناندا، وەختی ڕۆژوو گرتنە لە خۆرهەڵاتنەوە تا خۆرئاوابوون. ئێواران بۆ ڕۆژوو شکاندن لە ژەمەکانی تر خواردنی زۆرتر دادەنرێ و ئەو بەشە خۆراکەی دەدرا بە بەندییەکانی نوگرە سەلمان بە گریمانەی ئەوەی ئێواران دەخورێ و ڕەنگە وەك هێمایەك بێت بۆ ڕادەیەکی دڵنەرمی نواندنی دەسەڵاتداران بەرانبەر بە خەڵکە بەتەمەنەکە. (ئەڵبەتە لە بەر هەمان هۆ، ئەگەر ئەم خواردنە بە ڕۆژ بدرایە ئەوە بە سووکایەتی کردن دەژمێردرا بە باوەڕی کوردی موسڵمان، بە هەرحاڵ توخن کەوتنی ئەم باسوخواسە زۆر بەجێ نیە).

نەبوو بیپێچینەوە, پێیان وتین هۆدەکە بەجێبێڵین. ئێمە تێبینی 150 یان 200 ئۆتۆمبیلمان کرد بە دوو ڕیز وەستابوون و لە ئەمبولانس دەچوون بەڵام سەوز بوون[37] . ئەمانە هەر تەنها دە کەسیان دەگرت، بەڵام بیستو حەوت کەسیان کردە ئۆتۆمبیلەکەی ئێمەوە. ئۆتۆمبیلەکە دوو دەرگای تێدابوو، یەکێکیان تەسکی بچووك کە تەنها پاسەوانەکەی لێوە سەرکەوت و دووەم دەرگاش ئێمەی لێوە بە پاڵ کراینە ژوورەوە. دنیا زۆر گەرم بوو ئەوانیش دەرگاکەیان خڕ لە سەر داخستین, ئۆتۆمبیلەکەی ئێمە تەنها خەڵکی پیری تێدابوو.

لە پاش سەعاتێ، سەعات و نیوێ داوای ئاومان کرد، من بە عەرەبی وتم "تینوومانە ئاومان بدەنێ"، وەڵامیاندایەوە "ئاو قەدەغەیە بۆ ئێوەو ڕێگە نادرێت". پاش بەینێك هاوەڵێکمان داوایکرد بچێتە دەرەوە بۆ سەرئاو، من ئەمەم بە سەربازەکە وت بەڵام ئەو لە وەڵامدا وتی "بۆ ئێوە ڕێگە نیە"، دە دەقیقە تێپەڕیو کابرا لەوە زیاتر خۆی پێڕانەگیراو لە ناو ئۆتۆمبیلەکەدا بۆنێکی پیس بڵاوبۆوە. پاشان پێنج کەس لە تاو بۆن و گەرمی لەهۆش خۆچوون. ئێمە خۆزگەمان بە مردن دەخواست چوونکە هیچ شتێك ڕێگەی پێنەدەدرا بیکەین. هەموو پیاوەکان لە تاو گەرما جلەکانیان لە بەری خۆیان داکەندو تەنها دەرپێیان لە پێدا مایەوە. ئۆتۆمبیلەکە بەردەوام ڕێیدەکردو ئێمەش نەماندەزانی بۆ کوێ دەڕوات.

سەعات و نیوێك پێش ئەوەی شەو دابێت گەیشتینە قەڵایەك و لەوێ دابەزین. قەڵاکە چۆڵ بوو, بە حەوشەیەکی درێژدا بردینیاین و چواردەورمان سەربازو پۆلیس گرتبوویان. زۆربەی ئۆتۆمبیلەکان دەگەیشتن و پیاو و ژنەکانیان هەڵدەڕشت. ژمارەکە گەیشتە 400 کەس.

---

[37] ئەگەرچی مەزەندەکردنی ئەم ژمارەیەی عەبدولقادر لێرەدا ڕەنگە بەرز بێت، بەڵام ژمارەکانی بە گشتی لەوە دەچێت زۆر جێمتمانەو شیاوی پشت پێبەستن بن، بە تایبەتی ئەوەی کە پەیوەندیی هەیە بە ژمارەی مردووەکانی نوگرە سەلمانەوە. بڕوانە لاپەڕە 306-312.

www.dengekan.com

ئاویان لە دۆلکەو سەتلّدا دەهێنا بێ پەرداخ، ئێمەش وەك مانگا سەرمان دەخستە ناو سەتلّەکان و بە یەکجارو یەکبین ئاومان دەخواردەوەو لە یەك کاتدا سێ کەس سەریان دەخستە سەتلّەکەوە بۆ ئاو خواردنەوە. ئاوەکەش هێندە گەرم بوو خۆتت پێ بشۆردایە, بێجگە لەوە سوێریش بوو.

(پاش ناونووسین)، گاردێك کەوتە تەکمان و ڕۆیشتین، هەروا چارەکێکی مابوو تاریك دابێت، ئەوجا چووین بۆ نهۆمی دووەم و لەوێ شەستو چوار کەسیان لێمان خستە ژوورێکەوە کەوا بە ئەندازەی نزیکەی 8×6 مەتر دەبوو، من ناڕەزاییم دەربڕی و وتم: "خۆ ئێمە ئاژەڵ نین بەم قەرەباڵغیە بمانخەنە یەك ژوورەوە، ئێمە چۆن بخۆین، چۆن بخەوین؟". کابرای بەرپرس لە وەڵامدا وتی: "دەمت داخە ئێمە هەر ئەوەمان بۆ داناون". لە پاش سێ دەقیقە ئەو ڕۆیشت و یەکێکی تر لە دەرگاوە هاتە ژوورەوەو توورەکەیەکی بە شانەوە بوو، ئەمەیان زیندانییەك بوو وتی: "برایان ئێمە ئاگامان لێیە کە ئێوە تازە هاتوون و هیچیان نەداونەتێ، ئێمە ئەمشەو بەشە خواردنەکەی خۆمانمان بۆ هێناون ئەم نانە ببەن، چونکە ئەوان تا سبەی بەیانی هیچ خواردنێکتان نادەنێ". بۆ بەیانی بەندییەك لە قاوشێکی ترەوە هات و چوار کەسمانی لەگەڵ خۆ برد بۆ وەرگرتنی بەشە نانی زیندانەکە، دوای بیست دەقیقە چوار پیاوەکە بە سێ توورەکە نانەوە گەڕانەوە. هەر زیندانیەك ڕۆژی سێ *سەموونی* بۆ بڕابۆوە بۆ بەیانیو نیوەڕۆ و ئێوارەی[38]. نانەکە لە ئاردی گەنم دروست نەکرابوو، بەڵکو ئاردی زوڕات بوو*. کە دانەوێڵەیەکی دەنك ڕەق و گەورەیەو بە زۆری بۆ ئالیکی ئاژەڵ بەکاردێت".

* * *

---

[38] شایەتی تر دەڵێن کە بەشە خۆراکەکە تەنها دوو سەموون بووە لە ڕۆژێکدا، یەکێك بەیانی کاتژمێر دە و ئەویتریش شەو کاتژمێر دە، ئەمەش لەوانەیە ناوبەناو گۆڕابێت.

* لە هەندێ ناوچەی کوردستان گەنمەشامیی پێدەڵێن، لەم دەقەدا هەر وشە کوردیەکە (زوڕات) نووسراوە ـ و.

مـــــــردن لـە نوگـرە ســـــــەلمان دا

بەشە خواردنەكانی ڕەمەزان ئێستا بوون بە شتێكی ڕابردوو و تەنها بەشی مەمرەو مەژی نان و ئاوی پیس دەدراو دۆخەكە لە نوگرە سەلماندا زۆر بە خراپی تێكچووبوو. گیراوەكان ئەسپێ تێیدابوون و بەردەوام حاڵیان شڕبوو بە دەستیەوە. لە ئاخروئۆخری مایسیشدا مردنیان تێكەوت و شووڵی لێهەڵكێشان. ڕۆژ بوو سێ كەس دەمردن و ڕۆژی واش هەبوو شەش و حەوت و بگرە هەندێ جار دەگەیشتنە دە دوانزە كەسیش. عەبدولقادر كارێكی زۆر باشی كردووە كە ژمارەی مردووەكانی تۆماركردووەو تا سەرەتای ئەیلوول كاتێ كە لە بەندیخانە بەردرا 517 قوربانیی بارودۆخی نامرۆڤانەی نوگرە سەلمانی ژمێرە كردبوو, كە بە هۆی بەدی بێڕەوشتیو كەمتەرخەمیی دەسەڵاتدارانی عێراقەوە مردبوون. لە دواییشداو لە پاش بەربوونەكەی بیستبووی كە چل و پێنج كەسی تر لە دوو شەوی یەك لە دوای یەكی ئەیلوولدا مردوون.

ژمارەكانی عەبدولقادر كە تێكڕا دەكاتە چوار یان پێنج حاڵەتی مردن لە ڕۆژێكدا لەو ماوەیەی بەندكردنیدا، لە ئەنجامی برسێتیو نەخۆشیو زوڵم و ڕەفتاری نامرۆڤانەوە، ئەوپەڕی جێی بڕواو متمانەن. ئەڵبەتە لەو باسوخواس و مەزەندانەشەوە نزیكن كە لە لایەن شایەتەكانی ترەوە دراون. ئەو چلو پێنج حاڵەتی مردنەی دیكەش ڕەنگە پەیوەندیی بە پەتایەكەوە بووبێت، وەك هەندێ ڕزگاربوو باسی لێوە دەكەن كەوا لەدوای گەیشتنی ئاوارە گەڕاوەكانی هەڵەبجە لە كۆتایی ئابی 1988دا، تەشەنەی كردبێت. ئەمەش بوو بە مایەی هێنانی دەستەیەك دكتۆری سپی پۆش لە سەماوەوەو ئامۆژگاریی بەندیەكانیان كردووە چیتر لەو ئاوە نەخۆنەوە. پێدەچێ بەرپرسانی نوگرە سەلمان بە دوو ڕێگا بە دەم ئەو لێشاوی مردنەوە هاتبێتن، یەكەمیان ئەوەبوو كە تەنكەرێكیان دانا بۆ ئەوەی ڕۆژانە ئاو لە سەماوەوە بێنێو بە سەر بەندیەكاندا دابەشی بكات، دووەمیش گاردەكان وەك نەخشەیەك بۆ كێشانەوەی ئەو پارە كەمەی بەزیندانیەكان مابوو،

کەوتنە فرۆشتنی خواردەمەنی بە نرخێکی زۆر گران و چەند قات بەوانەی بە هەر ڕەنگێك بووە توانیبوویان لە تۆپزاواوە شتێك لە پارەی گیرفانیان بشارنەوە.

بە عادەت تەنکەرە ئاوەکە ڕۆژی دوو جار لە سەماوەوە دەهات، ئەگەرچی ڕۆژی واش هەبوو هەر نەدەهات. کاتێ کە تەنکەرەکە دەگەیشت بەندییەکان بەجارێ بە سەریدا دادەبارین و دەبوو بە فڕان فڕانێك ئەوسەری نەبێتەوەو تەنها چەند دەقیقەیەکی کەم بواریان دەدان دەفرەکانیان پڕکەن و ئەوانیش پەلەقاژەی نزیکبوونەوەیان بوو لە سۆندە پلاستیکیەکەو لەو کاتەشدا گاردەکان گاڵتەو سووکایەتییان پێدەکردن و ئەو ئاوە بە نرخەیان دەڕشت بە سەریانداو بە سەر زەویەکەداو ئەوجا شەلم کوێرم بە دارو کێبڵ دەهاتن بە وێزەی خەڵکەکەدا. شۆفێری تەنکەرەکەش بۆ ئەوەی پارەیەکی مفتی دەست بکەوێ، کەوتە فرۆشتنی سەتڵە ئاو بە بەندیەکان و هەر سەتڵەی دەدا بە چوار دینار (12 دۆلار, بە نرخی ئەوسا ـ و), لەدواییشدا دەستیکرد بە هاوردنی شیری قوتوو، گۆشت، نیسك، دۆشاوی تەماتەو سابوون.

هەر زوو گاردەکانیش، کە هەندێ شایەت دەیانوت سەر بە *ئەمن* و هەندێکی تر دەیانوت سەر بە *ئیستیخبارات* بوون، چاویان لە شۆفێرەکە کردو کەوتنە شتومەك هێنان، یەك پەرداخ برنج بە دینارێك، پاکەتێ جگەرە بە سێ دینار (نۆ دۆلار)، یەك قوتوو دۆشاوی تەماتە کە وەختی بەکارهێنانی بەسەرچووبوو (ئێکسپایەر بووبوو) بە دوانزە دینار (36 دۆلار)*. لێرەدا عەبدولقادر دەڵێ: "ئێمە بەو بەندیانەمان وت کەوا سەرەوکاریی خواردنیان دەکرد لەگەڵ گاردەکان قسە بکەن و ڕێگەیەك بدۆزنەوە لەو خواردنە خراپ و بێکەڵکانە ڕزگاربین و هەوڵ بدەن شەکرو چا پەیدابکەن ئەگەر بەکرێنیش بێت، چونکە مردن بەجارێ تەنگی پێهەڵچنیبووین. ئەوانیش توانییان شەکرو چاو ڕۆنمان بە پارەی خۆمان بۆ دەستەبەر بکەن. ئەم شتانە شەو بە دزییەوە دەهات و قوتووی دۆشاوی تەماتەیان بە چوار دینار پێ دەفرۆشتین، کە نرخی فرۆشتنی لەلایەن حوکوومەتەوە شەش

* لێرەدا بەراوردکردنی نرخی دینارو دۆلار هی ئەو سەردەمە بوو کە یەك دینار سێ دۆلار بووە. نرخی ئەو شتومەکانەش بۆ ئەو ڕۆژگارە زۆر گران و لە ئەقڵ بەدەر بوون. بۆ نموونە یەك کیلۆ برنجی ئەمریکی زۆر باش بە 250 فلس بوو، جۆرەکانی تر برنجی کوردیی لێبەدەر بە کەمتر بوون. پاکەتێ جگەرەی عێراقی 125 فلس بوو، قوتووی دۆشاوی تەماتەی یەك کیلۆیی بە 450 فلس بوو ـ و.

درهەم بوو[39]. هەشتا دینارمان دەدا بە کیسەیەك شەکرو حەفتا دینار بە یەك کیسە برنج، کە نرخی ڕەسمییان یانزە دینار بوو. یەکەم شت کە دەستمان کەوت دۆشاوی تەماتە بوو. هەرچۆنێك بوو مەنجەڵێکمان لەزینیدانێکی تر خواست کە بەندییەکانی پێش ئێمە لەوێ بوون و خواردنەکەمان تیادا کوڵاند. پاشان سەموونەکەمان گوشییە ناو شۆربای دۆشاوی تەماتەکەوەو هەموو شلەکەی هەڵمژی. ڕاستیەکەی ئەمە وەك جەژن وابوو بۆ ئێمە*". بەهەرحاڵ، کاریگەریی ئەم بازاڕی ڕەشە، فرەی نەخایاندو تەنها بۆ خەڵکێکی کەم بوو کە بەختیان هەبوو پارەکانیان لە تۆپزاوا لێنەسەندرا. زیندانیەکان تا دەهات لەڕو لاواز دەبوون و بە دەگمەن دەیانتوانی کەڵك لەو ماوە کورتەی دوای نیوەڕوان وەربگرن کە دەکرانە دەرەوەو لە حەوشەی بەندیخانەدا تێکەڵ دەبوون. مردن هەر بەردەوام بوو و هەندێ لەو منداڵانەشی تێکەوت کە تازە لە دووبزەوە هێنرابوون بۆ نوگرە سەلمان. یاساوڵەکان نەیاندەهێشت مردووەکان بە ڕێزو حورمەتەوە بنێژرێن و گەلێ جاریش لەو جێگەیە لایان نەدەبردن کە تیایدا مردبوون تا ماوەی سێ ڕۆژ و پاش ئەوەی لەو گەرمای هاوینەدا بۆنیان دەکرد. ئەمە بە ئاشکرا سیاسەتێکی نەخشە بۆ کێشراو و بە ئەنقەست بوو. ئافرەتێك دەیگێڕایەوە کەوا "لە پاش چەند هەفتەیەکی کەم،

---

[39] دینار(مەبەست دینارەکەی جارانە کە سویسریی پێدەوترا ـ و.) لە 1000 فلس پێکدێت، 50 فلس درهەمێکە و 20 درهەم یەك دینارە.

** مام عبدالقادر لێرەدا تۆزێ نرخە ڕەسمیەکانی ئەو کاتەی لێتێکچووە، چوونکە یەك قوتوو دۆشاوی تەماتەی یەك کیلۆیی 9 درهەم بوو (واتە 450 فلس)، یەك گونیە شەکری 50 کیلۆیی 10 دینار بوو، یەك گونیە برنجی ئەمریکی 50 کیلۆیی 12 دینار بوو، یەك گونیە برنجی تایلاندی 50 کیلۆیی 8 دینار بوو ـ و.

* ئەگەرچی مام عبدالقادر ئەو جارەیان مەنجەڵی لە زیندانێکی تر خواستووە بەڵام ئەمە دەگمەن بووەو بە زۆریی بەندییەکان پاش ئەوەی خواردەمەنییان بەو نرخە گرانانە دەکڕی، کە لە پێشەوە باسکراون، کاسە کەل و قوتووە کۆنی دۆشاوی تەماتەیان بەکارهێناوە بۆ کولاندنی ئەو خواردنانەو ئاغزە جگەرەو لەتە سۆندەو مقەباو شتی وایان بەکارهێناوە بۆ ئەم (چێشت لێنانەیان). وەرگێڕ بە دوورودرێژیی ئەم بەسەرهاتە تاڵ و سەختانەی نوگرە سەلمانی لە زاری چەند زیندانییەکی ئەو کاتەوە تۆمارکردووەو کاتی خۆیشی هەندێکیانی لە ڕۆژنامەکانی کوردستاندا بڵاوکردووەتەوەو دوو حاڵەتیشیانی خستووەتە سەر کاسێتی ڤیدیۆ ـ و.

مێردەکەم لە باوەشمدا مرد، ئەو تا دەهات باریك‌و بنێس دەبوو و پاسەوانەکانی بەندیخانە زۆر بە خراپی دارکارییان کردبوو. لاشەکەی شەو و ڕۆژێك لە قاوشی بەندیخانەدا مایەوەو پاسەوانەکان نەیاندەهێشت بینێژن‌و زۆریان لێپاڕامەوە، بەڵام گاردێك ڕێکوڕەوان وتی لاشەکە دەبێ لە زینداندا بمێنێتەوە تا دەگەنێ"[40].

لەدواییدا *ئەمن* ناوی مردووەکانیان دەنووسی‌و هەر پارەو شتێکی بەنرخیان پێبوایە دەیانبردو فەرمانیان دەدا بخرێنە گونیەوەو بە عەرەبانەی دەستیی دەگوێزرانەوە ، لەو جۆرانەی کە بۆ زبڵ فڕێدان بەکاردەهاتن. ئەم پارە دزینە بە تایبەتی ڕق‌و قینی عەبدولقادری وروژاندبوو:

"پیاوێك مرد, 400 دینار (1200 دۆلار)ی پێبوو. *ئەمنێك* هات و پارەکەی دەرهێناو ماچیکردو وتی ئەمە بۆ حوکوومەتە. من لە سەر ئەوە کەوتمە سەرزەنشت کردنی بەندییەکان و پێم وتن: "خۆ ئێوە ئاژەڵ نین! هەر شتێ لە مردووەکان بەجێبمێنێت هی ئێوەیەو مەیەڵن خەڵکیتر بیبات، بەکاریبێنن پێویستتان پێدەبێت". ئەوانیش لە وەڵامدا وتیان: "ئەی ئاخر ئێمە چیبکەین؟ دەترسین و ناوێرین هیچ بکەین"، منیش وتم: "لە ناو ئەم بینایەدا هیچ شتێکتان لە دەرەوە بۆ نایەو بێپارە ناژین, ئێوە دەبێ تەنها لە خوا بترسن و خواش سزای ئێوە نادا لە سەر ئەوە, دڵنیابن و من لەو دنیا شایەتیتان بۆ دەدەم". لەوەودوا ئیتر پەیڕەویی ئامۆژگاریەکانی منیان کردو تاقە دینارێك یان نیو دیناریان لە گیرفانی مردووەکاندا دەهێشتەوە بۆ گاردەکان. ئەوانیش دوو سێ جار هاتن و کە تەماشایان دەکرد هێندەیان پارە پێ نیە وازیان لە گیرفان گەڕان هێنا".

بەندیەکان هەوڵیان دەدا تەرمەکان بە پێی شەریعەتی ئیسلامی ئامادە بکەن بۆ ناشتن. یەکەمجار کە پارە هەبوو شۆفێری تەنکەرەکەیان ڕادەسپارد لە سەماوە کفنیان بۆ بکرێت، بەڵام کە پارە هاتە کەمیو نەما، کەوتنە بەکارهێنانی مێزەر (*جەمەدانی*) ی مردووەکان بۆ کفن کردن و هەندێ جاریش بەتانیی زیندانیەکیان بۆ ئەو مەبەستە بەکاردەهێنا، کە ئەمەش کەم بوو و بە دەگمەن دەست دەکەوت. لە بەندیەکان، لانیکەم دوان و هەندێ جار چوار یان شەش پیاوی لاوازو لە برسا

---

[40] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لەگەڵ ئافرەتێکی خەڵکی گوندی قەڵآدا (ناحیەی نەوجوول)، کۆمەڵگای بنەسڵاوە، 20 ی نیسانی 1992.

** دیسانەوە بە نرخی جارانی دینار- و.

بەهیلاكچوو كۆدەبوونەوەو لە ژێر چاودێریی گاردەكانی بەندیخانەدا تەرمەكەیان دەبرد بۆ ناشتن و بەردەوام بەدەم ڕێگاوە ئەم گاردانە شەقیان تێهەڵدەدان و تێیانەوە دەژەندن بۆ ئەوەی پەلە بكەن لە كارەكەداو هەموو كات بە دەم ناوونـاتۆرە لێنانەوە دەیانقیڕاند بە سەریاندا. "ئێوە تێكدەرن و شایانی ئەوەن كە وەك سەگ بتۆپن", ئەمە شاتە شاتی یەك لە گاردەكان بووە.

ئەوان ماوەی دە دەقیقە ڕێكردنی بە پەلەو نەفەس پڕوكێن بە نێو بیابانە وشكەكەدا دەیگەیاندنە لای شوێنی گۆڕەكان كە چەند سەد یاردێك لە ڕۆژهەڵاتی بەندیخانەكەوە بوو. گۆڕەكان بریتیبوون لە زنجیرەیەك چاڵی درێژ درێژ كە بە شۆفڵ هەڵكەندرابوون و لە مەترێك زیاتر قووڵ نەبوون. لەوێ هیچ شتێك نەبوو بۆ نیشانەكردنی گۆڕەكان, لە بەر ئەوە ئازێتباران هەوڵیان دەدا هەرچۆنێك بووە بە چەند خڕكە بەردێك شوێنەكە دیاری بكەن. تەرمەكان هەروا بە هەڕەمەكی دەخرانە نێو گۆڕەوەو خۆڵیان بە سەردا دەدراو گاردەكان بواریان نەدەدا نوێژی مردوویان لە سەر بكرێ[*]. كاتێك سی یان چل تەرم ڕیزە خەنەكێكیان پڕدەكرد بلدۆزەر تەختی دەكردو هیچ شوێنەوارێكی نەدەهێشتەوە و خەنەكێكی تری لێدەدا[41].

بۆ سبەینێ, كاتێ تاقمی ناشتنەكە دەگەڕانەوە تەماشایان دەكرد دەستو قاچی ونجڕونجڕكراو و پەڕۆو پاتاڵی خوێناوی لەو ناوەدا كەوتووە، تومەز بە شەو گەلە سەگێكی كێویی ئەو بیابانە گۆڕەكانیان هەڵدەدایەوەو لاشەی مردووەكانیان دەردەهێناو دەیانخواردن, گاردەكان لەم سەگانە تۆقیبوون و بڕوایان وابوو كە گۆشتی بنیادەم بخۆن هار دەبن، لە بەر ئەوە لە هەر كوێ چاویان بكردنایە دەیانكوشتن. بەڵام كەم كەس لەوانەی لە نوگرە سەلمان مردن بە ئاسوودەیی سەریان

---

[*] دیارە بێجگە لە نوێژی مردووش مەبەست ڕێوڕەسمی ئیسلامیی تەڵقین دادانە ـ و.

[41] لێرە گاردە موسڵمانە شیعەكان ئەم هەڵسوكەوت و ڕەفتارە دزێوانەیان نەدەنواندو شایەتەكان وا باسی شیعەكانیان دەكرد (تەنانەت بەو ئەفسەرە شیعانەشەوە كەوا فەرماندەیی هێزەكانیان دەكرد لە ماوەی عەمەلیاتی ئەنفالدا) گوایە زۆر دڵنەرمییان بەرانبەر بە كورد پیشانداوە.

www.dengekan.com

نایەوە." بڕۆن ئەو تەرمانـە بنێـژن بـۆ سـەگەکان"، لێـرە گاردەکـان ئـا بـەم شـێوەیە تانووتیان لە زیندووەکان دەدا.

★ ★ ★

ئەو پیاوەی کـە سەرپەرشـتیی ئـەم *سیستەمە* دڕندەیـەی دەکـرد نـاوی حـەجاج بوو، کە بـە پێـی زۆر لـە بـاس و گێڕانـەوەکان مـولازمێکی *ئـەمن* بـووە[42]. حـەجاج کەسێکی ترسـناکی قێـزەوەن بـووەو وەك شـایەتێك باسـی دەکـا "گـەنجێکی کەتـەی دەنگگـڕی کەچـەڵ" بـووەو لـە بارەگـای *ئـەمنی* بەغـداوە هـاتبوو, ئۆتـۆمبیلێکی فۆکسـواگۆنی سـووری بـەرازیلی لێـدەخوڕی*. جێگرەکەشـی پیاوێـك بـووە بـە نـاوی شـەمخی، مـامێکی مـولازم حـەجاجیش کـە نـاوی خەڵـەف بـووە یـەکێك بـووە لـە گاردەکان. حەجاج و دارودەستەکەی بەوە ناویان زڕابوو کە لـە سـەر ساکارترین هۆ، یـان هـەر بـە بـێ هـۆ لەزیندانیـەکانیان دەدا. پیاوێـك کـەوا تەمـەنی لـە دەوروبـەری شەسـت ساڵدا بـووە لـە سـەر ئـەوەی داوای گڵۆپێکی کـردووە فەلاقـەکراوەو گاردێك لاقرتـێ پێکـردووەو پێـی وتـووە: "بـڕۆ لای تاڵـەبانی (واتـە جـەلال تاڵـەبانیی سـەرکردەی PUK) گڵۆپ بێنـە"[43]. بەندییـەکی تـر، کـە برسـێتی بێهێـزو لاوازی کردبوو، ڕۆژێکیـان لـە زیندانەکەیدا خـەوی لێکـەوتووەو لـەو کاتـەدا حـەجاج خـۆی کردووە بە ژووردا. ئەم پیاوە دەگێڕێتەوە کەوا "یەکڕاست دامیە بەر زللەو پێی وتم نابێ لە حـوزووری منـدا قـەت بخـەوی. پاشـان بـە زۆر لـەو شـوێنەدا داینیشـاندم کـە

---

[42] شایەتێك گومانی لەمە دەربڕی و لای وابوو مولازم حەجاج (زیاتر پێدەچێت ناوی عەجاج بووبێت ـ وا) ئەفسەرێکی سوپا بووە، هەمان شایەت وای دەردەبڕی کە "سەرۆکی بەندیخانە" پیاوێك بـووە بە ناوی سەعید حەمە، بەڵام نەیدەزانی سەر بە چ دەزگایەکە. [تێبینی:ئەم ناوە دەشـوبهێتە نـاوی سەعید حەممۆ، کە سەردەمێك فەرماندەیەکی ناودار بووە لە سوپای عێراقدا. ڕەنگـە خـەیاڵی ئـەم شایەتە زیاتر بە لای ئەم ناوە ناسراوەدا چووبێت و مەسەلەکەی لێتێکچووبێت، دەنـا لـە کەسـی تـر نەبیستراوە ناوێکی وا "سەرۆکی بەندیخانەی نوگرە سەلمان بووبێـت"ـــ وەرگێـڕ]. لـە دەسنیشـان کردنی کەسانی سەر بە دەزگـا حوکوومەتیەکانـدا جـۆرە گۆترەکـاریو تێکـەڵبوونێك هەیـە لـە لای شایەتەکان بە هۆی لێکچوونی جلوبەرگیانەوە. چ لە نوگرە سەلمان، تۆپزاوا یان ئـەو شـوێنانەی لـە سەرەتادا تیایاندا کۆکرانەوە، شایەتەکان بە شێوەی جۆراوجۆر یاساوڵ و وەردیانەکانیان دەگێڕنـەوە بۆ *ئەمن*، *ئیستیخبارات*، سوپای نیزامی یان پۆلیس.

* ئەم جۆرە ئۆتۆمبیلە لە کوردستانی عێراقدا تەنها "بەرازیلی"ی پێدەوترێ ـ و.

[43] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

پاشماوەو خۆڵ و پیسیی تێدا ڕۆکرابوو"[44]. لێرە تەمەن و ئەمە ژنەو ئەوە پیاوە یان منداڵە هیچ دادێکی نەدەدا. ڕۆژێکیان هەر حەجاج خۆی لە گاردێکی دەپرسی: "باشە ئەم منداڵە *پێشمەرگەیە؟*"، "ئەی ئەم ئافرەتە؟" گاردەکەش لە وەڵامدا دەیوت: "بەڵێ هەموویان *پێشمەرگەن* و هەر هەمووشیان تاوانباران". لە بۆنەیەکی تردا عەبدولقادر عبداللە عەسکەری حەجاجی بینیبوو تاقمێ ئافرەتی گەنجی دابووە بەر شەق و تێهەڵدان و بە سۆندەی پلاستیکیش هاتبووە وێزەیان، ئەم ئافرەتانە تازە لە دووبزەوە گەیشتبوون[45].

هەروەها حەجاج بەندیەکانی بەوە سزادەدا کە لە سەر سك خۆبخشێنن، ئەگەر بە دڵیشی نەبوایە ئەوە گاردێکی دەناردو بە پێلەقە دەچووە سەر باریکیی پشتی زیندانیەکەو بە زۆر نەویی دەکرد، بەڵام ئەو سزایەی کە حەجاج زۆر کەیفی پێدەهات، بە پێی گەلێ باس و گێڕانەوە، ئەوەبوو کە بەندیەکانی دەخستە بەر خۆرەتاوی قرچەی گەرمای نیوەڕۆ. پیاو و ژن و منداڵ وەك یەك ئەم ڕەفتارەیان لە گەڵ دەکرا، تەنانەت ئەگەر زۆر بێهێزو لاوازیش بوونایەو نەیانتوانیایە بە پێ بڕۆن دەبوو ڕابکێشرێنە ئەو جێگەیە. بەندیەکان بە زۆر دەبوو لە سەر چیچکان دابنیشتنایەو ماوەی دوو سەعات سەریان شۆڕبکردایەتەوە، هەر جووڵەیەکیش سزای لێدان و فەلاقەکردن بوو. بێجگە لەم ڕۆتینکاریەش فرە جار بەندیی لە بەر خۆر بە کۆڵەکەیەکی ئاسنەوە دەبەسترا. نۆ دانە لەم کۆڵەکانە لەزەویە کۆنکرێتیەکەی ناوەڕاستی حەوشەکەی نوگرە سەلماندا چەقێنرابوو، کە هەریەکەیان لە باڵای

---

[44] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای سموود، 20 ی مایسی 1992.

[45] دەنگوباسێکی زۆر ترسناك هەیە کەوا لە بارەی کۆمەڵێکی گەورەی کچە عازەبەوە دەدوێ گوایە بەجیا لە بەندییەکانی تر دایاننناون و بەردەوام *ئەمنەکان* دەسدرێژییان کردوونەتە سەر، هەروەها باسی ئەوەش هەیە کە یەکێك لەم ئافرەتانە لە ئەنجامی ئەم کارەدا خۆی بە چەقۆیەك کوشتووە. دەسدرێژی کردنە سەر ئافرەتی بەندکراو لە عێراقدا لە هەموو شوێنێ زیاتر بەڵگەی بەدەستەوەبووی هەیەو تەنانەت وا زانراوە کە لە سەر کاسێتی ڤیدیۆش تۆمار کرابێت. ڕاستێکەی میدڵ ئیست ووچ نەیتوانیوە قسە لە گەڵ هیچ شایەتێك یان قوربانییەکی لەو جۆرەی نوگرە سەلمان بکات، کەوا دەسدرێژیی ناموسیان کرابێتە سەر. شیاوی باسە کورد حەز ناکەن لە بارەی ئەو مەسەلەیەوە بۆ خەڵکی غەیرە بدوێن.

www.dengekan.com

زەلامێك درێژترو لە ستوونێكی كارەبا ئەستوورتر بوو[46]. هەندێك زیندانی سەرەوخوار بەم كۆڵەكانەدا هەڵدەواسران و بە پشتێنە كوردیەكانیان قاچیان دەبەستنەوەو دەستیشیان بە نەبەستراوی بە ئاستەم دەگەیشتە زەویەكە. گیراوەكانی نوگرە سەلمان دەبوو بە ناچاری خۆڕاگرن لە ژێر دەستی مولازم حەجاجی دڕندەدا تا شەشی ئەیلوول، كاتێ كە لێبووردنی گشتیی سەرفرازی كردن بەڵام ڕێگەی نەدان بچنەوە بۆ شوێن و ڕێی خۆیان.

بەشی نۆهەم

تیمەكانی گوللەبارانكردن

"دۆزەخ و بەهەشت جمەیان دێ لەگیانی
ئەو پیاوانەی
لە مەیدانە جۆراوجۆرەكانی شەڕەوە
ناردوومن
بۆ ئەوەی ناوبانگم بڕوات لە دۆزەخەوە
بەرەو ئاسمان و بەهەشت".
ـ مارلۆ، تەیموورلەنگی مەزن.
"ئەوە خواستی خوای لە سەر بوو".
ـ مستەفا، ئەو كەسەی كە

---

(46) ئەم باسوخواسە زیاتر بە لای ئەوەدا دەیشكێنێتەوە كە مەبەستی ئاسایی لەم كۆڵەكانە بەكارهێنانیان بێت لە لایەن تیمەكانی گوللەباران كردنەوە. ئەو ڤیدیۆ كاسێتانەی كە دەستیان بەسەردا گیراوەو دەربارەی گوللەباران كردنی بەندكراوی كوردن بە ئاشكرا لەو جۆرە كۆڵەكانەیان تێدایە كە زیندانیەكانیان پێوە بەستراوە.

لەکۆمەڵکوژیەکـــەی ســـەردەمی ئـــەنفال دەربازبوو

بــــــەسەرهــــاتی مـــــحەمـــــــد *

لـە کۆمەڵکوژیـەکانی ئەنفالـدا لایکەمەکـەی شـەش کـەس دەربـازبوون، کـە منداڵترینیان کوڕێکی دوانزە ساڵ و گەورەکەیان پیاوێکی تەمەن سیو هەشت ساڵ و خاوەنی نۆ سەر خێزان بوو، بۆئەوەی ئەو ڕاستییە بگێڕنەوە کە دەیان هەزار کوردی عێراق گیرۆدەی هاتن، ئەوانەی کە بەکاروانی ئۆتۆمبیلی داخراو لە کەمپی سوپای میللی تۆپزاوەوە ڕاپێچکران. ئەمانە هەر شەشیان خەڵکی ناوچەی گەرمیانی قۆناخی ئەنفالی سێهەم بوون.

محەمەد، کە تەمەنی 32 ساڵ بوو, *پێشمەرگەی* هێزی پشتگیریو خەڵکی گوندی عەلیانی تازە بوو لە گەرمیانی باشوور. لە دەوروبەری 16 ی نیساندا لە گەڵ خێزانەکەیدا بردنیانە قەڵای سەربازیی قۆرەتوو (بڕوانە پێشەوە لاپەڕە 207 - 209). لەوێ سێ ڕۆژ مانەوەو پاشان ڕەوانەی تۆپزاوا کران و لێرە محەمەد لە دوو ژنەکەیو حەوت منداڵی جیاکرایەوە. هیچکام لە خێزانەکەی بە زیندوویی نەگەڕانەوە، باوک و دایکی لێبڕاوی کە لە نوگرە سەلمانەوە بەربوون[1]. محەمەد دوو ڕۆژ لە تۆپزاوا مایەوە، بێئەوەی نە پرسیاری لێبکەن و نە هیچ شتێکیشی بدەنێ بیخوات. ڕۆژی سێهەم گاردەکان دێنە"قاوشەکەی" کەوا نزیکەی 500 گیراوی تێدابوو, جووت جووت دەستی پیاوەکانیان بە یەکەوە بەست و بردنیان بۆ لای

---

* ناوی ڕاستەقینەی ئەم پیاوە حەمەعەلی بوو, لە زستانی 1994دا لە شەڕێکی ناوخۆی کوردستانی عێراقدا, لە کەلار, تێداچوو ـ و.

[1] ئەم بەسەرهاتەی محەمەد بابەتێکیچاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ بوو لە گەڵیدا لە شوێن گوندەکەی عەلیانی تازەدا، 30 مارتی 1993.

www.dengekan.com

ڕیزێك ئۆتۆمبیلی بەڵەك ڕەنگ. محەمەد کورسیەکانی ژماردبوو, هەر ئۆتۆمبیلێك بیستو هەشت کەسی دەگرت. دواینیوەڕۆیەکی کاروانەکە کەوتەڕێو ماوەی نزیکەی شەش سەعات بردنیان، بەڵام محەمەد لای لێتێکچووبوو و نەیدەزانی بەرەو کوێ دەچن، تەنها ئەوەی دەزانی کە زۆربەی کاتی بەڕێوەبوونیان لە سەر ڕێگای قیر بووەو لە دوا کاتژمێریشدا کەوتونەتە سەر ڕێگەیەکی خۆڵی پڕ چاڵو چۆڵی.

دواجار, کە کاروانەکە وەستا شۆفێرەکەی نەیکوژاندەوەو محەمەد لە گەڵ هاڕەهاڕی مەکینەی ئۆتۆمبیلەکەدا لە دەرەوە گوێی لە تەقە بوو. بەندیەکان لە تاریکیدا خێرا بە پاڵ کرانە دەرەوەو باخەڵیان گەڕان بۆ هەر ناسنامەو پارەیەك کە پێشتر نەدۆزرابێتەوە لایان و محەمەد 700 دیناری پێبوو لێیانسەند. کاتێ پشکنین تەواوبوو گاردەکان کەلەپچەی محەمەدو هاوەڵەکەیان کردەوە، کە پیاوێکی خەڵکی باوەکر بوو لە نزیك عەلیانی تازەوە. ئەوجا گاردەکان لەجێی کەلەپچە پەتێکی درێژیان هێناو بە یەك ڕیز دەستی چەپی هەر بیستو هەشت بەندییەکەیان پێبەستەوە. پاشان فەرمانیان پێدان ڕوو لە لێوار خەنەکێکی تازە هەڵکەندراو بوەستن. خەنەکەکە ڕێك بەشی بیستوهەشت لاشەی دەکرد کاتێ کە بکەونە ناوی. گرێ پەتەکەی دەستی چەپی محەمەد شلوشاو پێچرابوو و توانی لە مەچەکی خۆی بکاتەوەو چاوتروکانێك پێش ئەوەی سەربازەکان دەست بکەنەوە ئەم ڕایکرد، دەشتێکی پانوبەرین لە پشتی چاڵەکەوە بوو, گیای بەهاریش هێند بەرزبووبوو کەوا محەمەد لە ڕووناکیی لایتی ئۆتۆمبیلەکە بشارێتەوە، کە لەو کاتەدا ڕوویکردبووە ئەو لایەی ئەم ڕایکردبوو بۆی. زۆر سەیربوو گاردەکان شوێنی نەکەوتن و لە دوایەوە هاڕەی دەسرێژی گوللە هەر بەردەوام بوو. محەمەد بە دەم ڕاکردن و ڕێکردنەوە چوار ڕۆژ بە ڕێگەوە بوو بێهیچ خواردنێك و ئاویشی لە گۆلی بارانـاو دەخواردەوەو لەو ماوەیەدا بە خۆر ڕێگەی خۆی دەردەکردو بە سەر دەشتێکی فراواندا کە بە گەنمو جۆ داچێنرابوو بە بۆچوونی خۆی بەرەو گەرمیان دەچێت، ئەو بە پێی جلوبەرگی ئەو شوانانەی لە دوورەوە بەدیدەکردن زانی کەوا هێشتا لە ناوچەی عەرەبنشیندایە، دوایی لە پاش چوار شەو و چوار ڕۆژ ڕێکردن چیتر لە توانایدا نەما یەك هەنگاویتر هەڵبێنێتەوەو هەرچۆنێك بوو بە لارەلار خۆی کرد بە گوندێکی عەرەبنشیندا، خەڵکی گوند لێی کۆبوونەوەو تەماشایان

دەکـردو لێـی ورد دەبوونــەوەو دەیـانوت: "ســەیرکەن ئەمــە کوردێکـەو لـە فڕۆکـە بەربووەتەوە".

پاشماوەی بەسەرهاتەکەی محەمەد هێند دووروودرێژە لێرەدا لە گێڕانەوە نایەت، لەو گونـدەدا لـە لایـەن عەرەبەکانـەوە گیراوەو فەلاقـەکراوەو پاشان دراوەتـە دەست پـۆلیس و لێپرسـینەوەی لـە گـەڵ کـراوە، ئـەوجا بـراوە بـۆ مووسـڵ و جارێکیتر لـە زینـدان نـراوەو لـەوێوە بـراوە بـۆ پۆلیسی کـەرکووک و پاشـان سـلێمانیو کـەلارو جارێکیتر گەڕاندوویانەتەوە بۆ سلێمانیو ئەنجام بەر لێبووردن کەوتووەو بـراوە بـۆ سـەربازی. لـە هەمووشـی سـەیرتر ئـەوەبوو کـە پـۆلیس باوەڕیـان بـە چـیرۆکەکەی هێنابوو، کە هەرگیز نەیگۆڕیبوو، گوایە *جاشی* فـەتاح بـەگی *موستەشارەکەی* کـەلار بووە. پۆلیسی ئاسایی عێراقیش کە بێگومان هیچ زانیاریەکیان لە سەر کۆمـەڵکوژیی ئـەنفال نـەبوو، هـەر ئاگاشـیان لـەوە نـەبوو کـەوا مامـەڵـە لـە گـەڵ ئەنفالکراوێکـدا دەکـەن. ئەڵبەتـە *ئـەمنیش* کـە مەسـەلەکەی زۆر بـە تونـدی گرتبـوو هـەرگیز بـە کێشەکەی محەمەدیان نەزانیبوو، بـە ڕاسـتی ئـەم پیـاوە بـەهرەو زیرەکییـەکی باشـی هەبووە بۆ مانەوە.

* * *

عـــــوزێر، عـــــومەر، ئیبراهـــیم

بە ڕێکەوت چوار لەو پێنج کەسەی تـر کـە لـە دەست کۆمەڵکوژیەکـەی ئـەنفال دەرچوون پێکەوە لە کاروانێکدا برابـوون بـۆ شـوێنی ئیعدامکردنەکەیان، تەنانـەت سـیانیان لـە ئۆتۆمبیلێکـدا بـوون، ئەگەرچـی یـەکێك لـەو سـیانە دوانەکـەی تـری نەدەناسیو تا ئەو کاتە نەیدیبوون. بـەم پێیـە دەکـرێ بەسـەرهاتی جیاجیایـان لێـك گرێبدەین و بە دووروودرێژییەکی بەرچاو بنیاتی بنێینەوە.

عوزێر ئەو کوڕە گەنجەی کە لە دوا شەوی تۆپزاوایدا لە سەرما هەڵدەلەرزیو گوێی لە گوڕوهووڕی مەکینەی پاس ڕایەڵ کردبوو, لە گۆلاوی چەوریو دیزڵ و خوێنی تازەی سەر چیمەنتۆکە ڕامابوو، عوزێر لەو کاتەی ئەنفالدا تەمەنی بیستو پێنج ساڵ بوو، کرێکارێکی سەڵتی بینابوو. زۆر ڕووداوی لە جەنگی دژ بە ئێراندا بینیبوو و چەندین جار لە سوپای عێراق هەڵاتبوو. لە دووریی دە میلێك کەمتر لە تۆپزاواوە, لە گوندی تەرجیلی سەر ڕێگای سەرەکیی نێوان کەرکووك و ناحیەی لەیلان لەدایکبووە. لەو دەوروبەرەدا زۆر شوێنی گوستبۆوە پێش ئەوەی لە جافانی ئەو نزیکانە نیشتەجێ بێت، کە گوندێکی بچووکی حەڤدە ماڵی بوو. لەوێ مایەوە تا نیسانی 1987 کە سوپا هێرشی بردە سەر ئەو گوندەو سووتاندی. پاشان عوزێر چوو بۆ خدر ڕەیحان، کە گوندێکی بێدەنگ و سەنگ بوو, ماوەی دوو سەعاتو نیوێك بە پێیان لە ناحیەی قادرکەرەمەوە دووربوو و جێگەی گەلێ سەربازی موتەخەلیف و هەڵاتووی کردبۆوە.

عوزێریش، وەك زۆربەی خەڵك پەنای بردە بەر هەردەکان کاتێ کە لە دەوروبەری 10 ی نیساندا ئەنفالی سێیان گەیشتێ. کاتێکیش گوێبیستی واتەواتی لێبووردنە کاتییەکەی قادرکەرەم بوون ، یەکێك بوو لەو هەزاران کەسەی کەوا خۆیان دا بەدەست ئەو هێزەی *جاشەوە* کەوا قاسم ئاغای یەکەڵە چاوی کۆیە فەرماندەیی دەکرد. لە میانەی چەند ڕۆژێکی دوای ئەوەدا عوزێر بە بنکەی پۆلیسی قادرکەرەم و بارەگای لیوای سوپا لە چەمچەماڵدا تێپەڕی. ئەو ئۆتۆمبیلەی ئەمی گواستەوە بۆ ئۆفیسی ئەمنی ناوچەکە یەکێك بوو لەو کاروانەی کەوتە ناو هەراکەی خەڵکی شارۆچکەی چەمچەماڵەوە، بەڵام عوزێر نەیتوانی دەربازبێت و دواجار لە 14 ی نیساندا گەیشتە تۆپزاوا.

لەم قۆناخەدا, عوزێر دەگاتە ناسیارێکی، ئەوەی کە ئێمە لەمەودوا بە عومەری ناودەبەین، موتەخەلیفێکی تەمەن بیستودوو ساڵ بوو, ئەویش ساڵێك لەوەوپێش لە جافان ڕایکردبوو و لە خدر ڕەیحان گیرسابۆوە. کاتێ ئەنفال دەستی پێکرد عومەر هەڵاتبووە ناو هەردەو دوو ڕۆژ دوای تەسلیمبوونەوەی عوزێر ئەمیش خۆی دابوو بەدەست پیاوەکانی قاسم ئاغاوە. ئەوجا لە چەمچەماڵەوە پێکەوە بردبوونیان بۆ تۆپزاواو لەوێ زۆربەی هاوزیندانەکانیان خەڵکی نەناس بوون، بەڵام دوو کەسیان

لە چارەیان نووسرابوو ببنە هاوڕێی عوزێرو عومەر لەو سەفەرەدا کە نیاز وابوو ببێتە دوا سەفەریان.

ئەوانیش هەردوکیان نەچووبوون بۆ سەربازیو لە گوندەکانی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەدا* بوون لە ناحیەی قادرکەرەم. گەورەکەیان "مستەفا" تەمەنی 38 ساڵ بوو و دانیشتووی گوندی تۆپخانە بوو، ئەویتر "ئیبراهیم" تەمەنی 23 ساڵ بوو و باوکی چوار منداڵ بوو، خەڵکی گوندی کانی قادری خواروو بوو. هیچکام لەم دوو پیاوە *پێشمەرگەی* کارا نەبوون، بەڵام ئیبراهیم وەك ئەندامێکی "*هێزی پشتگیریی*" میللی چەکێکی کلاشینکۆفی ئێرانیی* پێبوو، هەروەها هاوەڵ و خزمی زۆربەی ئەو *پێشمەرگانە* بوو کە لە هێرشە خوێناویەکەی سوپادا بۆ سەر بنکەی PUK لە تازەشار کوژران، لەکاتی دەستپێکردنی پەلاماری ئەنفالی سێدا. مستەفاو ئیبراهیمیش وەك عوزێرو عومەر بەو لێبووردنە سێ ڕۆژییە ساختەیەی لە قادرکەرەمدا بڵاوبووەوە فریویان خوارد. مستەفا خۆی بە *جاشەکانی* شێخ موعتەسەم ناساندو ئیبراهیم خۆی دا بەدەست هێزەکەی ڕەفعەت گلیی *موستەشارەوەو* هەردوکیان بە قۆناخی یەکەمی کۆکردنەوەو تاوتوێکردنی ئەلیاوادا تێپەڕین.

شایەتیی ئەم چوار کەسە لە وردەکاریی ڕۆژو بەرواردا کەمێ جیاوازییان هەیە، بەڵام لە کاتێکی نێوان 15 و 17 ی نیساندا (یەکەم ڕۆژی مانگی پیرۆزی ڕەمەزان)، لە دەوروبەری کاتژمێر هەشتی بەیانیدا ئەمان و سەدان کەسی تر پێکەوە دەرکراونەتە حەوشەی بەندیخانە لە توپزاوا. کاروانێك ئۆتۆمبیلی داخراو ئامادەکرابوو بە چاودێریی گاردو سەرباز چاوەڕێی دەکردن. ئەم ئۆتۆمبیلانە دوو جۆر بوون، هەندێکیان (کە بەپێی باسکردنێك هەژدە دانە بوون) پاسی بێپەنجەرەی پۆلیس بوون و ڕەنگیان سپی یان سەوز بووە، عوزێرو ئیبراهیمو عومەر ڕاپێچی یەکێك لەم ئۆتۆمبیلانە کراون.

---

* کلاشینکۆف، هەرچەندە چەکێکی سووکی لە بنەڕەتدا ڕووسییە، بەڵام زۆر وڵات ئیمتیازی دروستکردنی ئەو چەکەیان هەیەو لەم حاڵەتەدا چەکەکە ناوی ئەو وڵاتەی پێوە دەلکێ وەك کلاشینکۆفی چینی و کووبی و ئێرانی و تاد ـ و.

www.dengekan.com

عوزێر بۆی ڕەخساوە سەرنجی ئەوە بدات کە تۆماری مووسڵەو لە سەر پلێتی ڕوخسەتی هاتوچۆکەشی "پۆلیسی نەینەوا" ی خوێندووەتەوەو ژمارەکەشی 5036 یان 5037 بووە. مستەفا بە جۆری دووەمی ئۆتۆمبیلەکان ڕۆیشتووە کە لە ئەمبولانسێکی گەورە یان بارهەلگرێکی داپۆشراو چووە، پاسەکانی پۆلیس کە بچووکتر بوون هەریەکە سی‌و چوار یان سی‌و پێنج کەسی گرتووەو لە هەر لایەکەوە دوو ڕیزە تەختە بە شانی یەکترەوە ڕوویان لە پێشەوە کردبوو و ڕاڕەوێکیش لە ناوەڕاستیانەوە بوو. ئۆتۆمبیلەکەی مستەفاش پەنجا تا شەست بەندیی دەگرت کە لە سەر چوار تەختە دادەنیشتن و بە پانی‌و درێژیی ئۆتۆمبیلەکە چەسپکرابوو. پاشان دەرکەوت کە بەندییەکان بە پێی شوێن و نیشیەجێیان جیاکراونەتەوە، عوزێر بە دەموچاو فرە کەسی ناوچەی لەیلان ـ قادرکەرەمی ناسیبۆوە، وەك خەڵکی گوندەکانی خدربەگ و قەشقەو قەرەچێوار، هەروەها دوو کەسی تریشی ناسیبۆوە لە خدر ڕەیحانی گوندەکەی خۆی. ئیبراهیم دەگێڕێتەوە کەوا گشت ئەوانەی لە پاسەکەدا بوون گەنج بوون و تەمەنیان بیست بۆ چل ساڵ دەبوو، بەلام عوزێر لەو باوەڕەدایە کە هەندێ پیاو تەمەنیان لەوە زیاتر بووەو "ڕیشیان سپی بووە".

ناو پاسەکان دۆزەخێك بووە بۆ خۆی، ئەو پاسەی عوزێرو ئیبراهیم و مستەفا سواری بوون بە میزو پیسایی بنیادەم سواغدرابوو، سەرنشینەکانی پێشووی لە پشتی تەختەکانەوە بە کوردی پەیامی کورت کورتیان نووسیبوو: "بۆ سنووری سعودیە .. بۆ سنووری کوێت .. بۆ عەرعەر"[2]. لەم جۆرە پاسانەدا شوێنی بەندیەکان بە دەرگایەکی قوفڵدراو، لە شوێنی تایبەتی شۆفێرەکە جیاکرابۆوە. شۆفێرەکە خۆی لە دەرگایەکی جیاوازی لای ڕاستی پاسەکەوە سەردەکەوت و سەربازێکی پاسەوان بە تفەنگێکی کلاشینکۆفی بێقۆناخەوە چووبووە تەنیشتی‌و بەرگی هێزی تایبەتیی سوپا (*قوات خاصە*) ی پۆشیبوو ـ بەڵەك بەڵەکی زەردو

---

[2] عەرعەر، شوێنێکی سەر سنووری عێراق ـ سعوودیەیەو وێستگەیەکی سەر ڕێگای حاجیانە بۆ مەککە، زۆر لە شایەتەکان ناوی ئەم جێگایە دێنن بۆ بەندکردن و بەکۆمەڵ کوشتن لە ماوەی ئەنفالدا، بۆ نموونە گاردێك لە نوگرە سەلمان بە یەکێك لە بەساڵداچوانی وتووە کەوا کوردە ئەنفالکراوەکان لەوێ بەندن.

قاوەیی بە پەڵەی سەوزەوە, لە گەڵ بێریی سوورو نیشانەی ئاڵتوونیی باڵندەیەك كە باڵەکانی کردووەتەوەو لە دۆخی پەلاماردانی نێچیردایە.

لە ناو ئەو دەرگایەی شوێنی شۆفێرەکەو سەرنشینانی جیاکردبۆوە دەلاقەیـەکی تۆڕئاسا هەبوو نزیکەی شەش ئینجی چوار گۆشە دەبوو, ئەو بەندییانەی لە پێشەوە بوون لەوێوە دەیانتوانی ڕێگاکە ببینن و لە ئاوێنەی سەر شۆفێریشەوە دواوە ببینن. بـە مەزەنـدەی عـوزێر پاسـەکەی ئـەمان سـێو پێنجـەمین ئۆتۆمبیـل بـووە لـە کاروانەکەدا[3] . هەروەها سەرنجی ئەوەشی دابوو کەوا پیکابی لەو جۆرانەی کە *ئەمن* بەکاریدەهێنن پاشو پێشی هەر پاسێکیان گرتبوو, هەریەکەشیان ڕەشاشێکی لەسـەر دامەزرابوو. پیاوێك لە لای پێشەوەی پاسەکەوە دانیشتبوو نـاوی ئـەنوەر تـەیار بـوو، تـەیار پیـاوێکی ڕەشـتاڵەی چوارشـانەو *پێشـمەرگەیەکی* کـۆن بـوو، هـەروەها کـاری شۆفێریشـی کردبـوو و ڕێگاوبانـەکان چـاك شـارەزابوو. لـەو سـۆنگەیەوە هاوەڵـە بەندیەکانی داوایان لێکرد هەرچۆنێك بووە سەیرێکی دەرەوە بکات و بزانـێ ڕوویـان لەکوێیـە، تـەیار بـە دزییـەوە لـە دەلاقـەی بەینەکـەوە تەماشایەکی کـردو یەکـەمجار وایبۆچوو کە ڕێگای مووسڵیان گرتووە، بۆیە هەموو بەجارێ تۆقین و هەناسەیان لـە بەر بڕا، چوونکە وەك ئیبراهیم دەیگێڕایـەوە "زۆربـەی پیـاوکوژانی حوکوومـەت لـە مووسڵن[4]" و بەندیەکان قەناعەتیان بەوە هێنا کە بۆ مردنیان دەبەن.

فرەی پێنەچوو پاسەکە لە ڕێگای مووسڵ لایداو ڕووی لە باشووری ڕۆژاوا کـرد. ئـەنوەر تـەیار ئـاهێکی خۆشـیی پێـداهات و وتـی: "مـژدە ڕزگارمـان بـوو"، ڕەنگـە خەڵکەکە وایان لێکدابێتەوە کەوا بۆ بەندیخانەیـەکی تریـان دەبـەن، بـەڵام پاسـەکان هەر دەڕۆیشتن و ناوبەناو تۆزێك دەوەستان، لـەو وەسـتانانەدا خەڵکەکـە کەوتبوونـە

---

[3] دیسانەوە کەمێك جیاوازی هەیە لە خەمڵ و بۆچوونی شایەتەکاندا بۆ قەبارەی کاروانەکـە، بـەڵام ژمارە جۆراوجۆرەکانی دراونەتە میدلّ ئیست ووچ وا دەگەیەنن کە کاروانەکە لـە نێـوان (1000 تـا 1500) بەندیی گرتووەتە خۆ.

[4] ئاماژە بۆکردنێکی ئاشکرای ڕێژەی بەرزی خەڵکی مووسڵە لـە گـاردی کۆماریـدا. (بێجگـە لـەوەش ڕژێمی عێراق بە زۆری نەیارانی کـوردی ڕەوانـەی بەندیخانـەکانی مووسـڵ دەکـردو لـەوێ ئیعـدام دەکران ـ و).

www.dengekan.com

پاڕانەوەو دەستەودامێنی گاردە *قوات خاصەکە* دەبوون ئاویان فریابخات. کابراش لە وەڵامدا دەیوت: "ڕاوەستن کەمێکی تر" و ئاو هەر نەگەیشت. لە تاو گەرمیو نەبوونی هەواگۆڕکێو بۆنی پیس لەو پاسەدا کە مستەفای تێدابوو بەندیەکان ناچاربوون میزی خۆیان بکەنە پێڵاوەکانیانەوەو بیخۆنەوە.

کە وەخت لە دوای نیوەڕۆ لایدا ئەنوەر تەیار کەوتە ئەوەی ئیتر خۆی پێنەگیرێو لە شوێنێکدا هاواری کرد "سەماوەیە!". بەڵام لەدواییدا بەندییەکی تر ئەو شارۆچکە گەورەیەی سەر ڕووباری فوراتی ناسییەوەو فەلووجە بوو. هەرکە لە فەلووجە دەرچووبوون عوزێر تێبینی ئەوەی کردبوو کاروانەکە دەبێ بە دوو بەشەوە، زۆربەی ئۆتۆمبیلەکان بە لایەکی تردا ڕۆیشتن، پێنج دانەشیان کە پاسەکەی عوزێرو ئۆتۆمبیلە سەوزە گەورەکەی مستەفای تێدابوو لەوانە بوون و بەرەو ڕۆژئاوا ملیان نا ڕووەو ئەو شوێنەی خۆر نزیکە ئاوابوون بوو تێیدا. هێندەی نەبرد شاری گەورەی ڕەمادییان تێپەڕاندو کەوتە لای چەپیانەوە، لە پاش ڕەمادی نزیکەی چارەکێ، نیو سەعاتێ ڕێیانکردو ئەوجا بە لای ڕاستدا بایاندایەوە بۆ پەڕینەوە لە پردێك کەوا پاسەوانییەکی توندوتۆڵی لێدەکراو بە سەر ڕووبارێکەوە بوو کە پێدەچوو هەمدیسان فورات بێت. ئەوجا لەودیوی پردەکەوە ئۆتۆمبیلەکان وەستان، ئەو دەمە کاتژمێر شەش‌و نیوی ئێوارە بوو و لە تۆپزاواوە تا ئەوێ دە سەعاتیان پێچووبوو. بەندییەکان لە دەلاقەی بەینەکەوە تەماشایان کرد لە لای پۆلیسخانەیەکداو لە ژێر کۆمەڵێك دارخورمادا وەستاون و گوێیان شلکرد بۆ گفتوگۆیەکی نێوان یەکێك لە گاردەکانیان و ئەفسەرێکی پۆلیسی مەرکەزەکە. ئەفسەرەکە هەرچەندە بە "گەورەم" بانگدەکرا بەڵام بەرگە نیزامیەکەی هیچ نیشانەیەکی پلە و پایەی پێوە دیارنەبوو. لێرەدا دەرکەوت کە گاردەکە دەیەوێ بەندیەکان بخاتە ئەستۆی ئەفسەرەکەو لیستێکی ناوەکانی دایەو پێیڕاگەیاند کە ئۆتۆمبیلەکان لای پۆلیس دەمێننەوە "تا کارەکە تەواو دەبێت" و ئەو کاتە پێویستە بگەڕێنەوە.

لێرە شۆفێرەکان و گاردەکانی هێزی تایبەت دابەزینە خوارەوە، ئەوانی جێیان گرتنەوە بەرگ سەوز بوون و بێریی ڕەشیان لە سەردابوو، ئەو جلە یونیفۆرمە خاسیەتی تایبەتی جلی *ئەمن* و بەعسیەکان و هەروەها هی پۆلیسی نیزامیی عێراقیش بوو. پاشان ئەفسەرەکەو ئەوانیتریش خۆیان هەڵدایە نێو دوو

لاندكروزەرەوەو دوو بلدۆزەریشیان كەوتە تـەك. بلـدۆزەرەكان پێشكەوتن و كاروانـە تازە نۆ ئۆتۆمبیلەكەش بەرەو ڕۆژئاوا بەسەر ڕێگایەكی قیری پڕ لە چاڵوچۆڵیو بـە لێواری فوراتدا بەڕێكـەوتن، لـە بـەر تیشكی زەردەپـەڕدا سێبەری دارخورماكان لای ڕاستی ڕێگاكەیان تـەنیبوو. یـەكێك لـە گیراوەكـانی نـاو پاسـەكەی عـوزێر زۆر لاوازو بێهێـز بـوو, بەندییـەكی تـر كـەوا كـەمێ عـەرەبیی دەزانـی داوای تـۆزێ ئـاوی لـە شۆفێرەكە بۆ كرد، ئەویش لە وەڵامدا وتی: "لێگـەڕێن بـابمرێ، ئێـوە هـەموو پیـاوی جەلال تاڵەبانین".

پاش نیو سەعاتە ڕێ كاروانەكە بە لای ڕاستدا بایدایەوە سەر ڕێگایەكی خـۆڵ و بەندیەكانیش كەوا لە دەلاقـەی بەینەكـەوە تەماشایان دەكـرد لـە بیابـان و تـاریكی بـەولاوە هیچـیان نـەدەبینی، هەنـدێك كەوتنـە دۆعـاكردن و لەبەرخۆیانـەوە شایەتمانیان دەهێنا "أشهد أن لا الـه الاّ الله، و أشهد أنّ محمداً رسـول الله"*. ئیـبراهیم لـەم سـاتەدا وێنـەی خێزانەكـەی دەهاتـەوە بەرچـاوو پیاوەكـان هـەموو لـەو ساتەوەختەدا دەستیان كردبـوو بـە گریـان و دەیانپرسی چییان كـردووە ئاوها بـەو دەردە بـبرێن و یـەكتریان مـاچ كـردووەو گـەردن ئازاییـان لـە یـەكتر كـردووە، بـە دەستووری موسڵمانان كاتێ كە هەست دەكەن وا مردن نزیك دەبێتەوە.

★ ★ ★

دنیـا خـەریكبوو بـە تـەواوی تاریـك دەبـوو, كـاتیش كـەوتبووە ئـەوە كـە مانـای نەمێنێت. بە بۆچوونی عوزێر پاسە داخراوەكان ماوەی دە دەقیقەیەك بەم ڕاڕەوەی بیاباندا ڕۆیشتوون، مستەفا بە 15 ـ 20 دەقیقەی دەخەمڵاند، ئیبراهیم دەیوت وای هەست كردووە كە نزیكەی كاتژمێرێك بووە. ئـەوجا لـەناكاو پاسـەكە پێچـیكردبۆوە بۆ وەستان و لە ناو لەكەدا چەقی. ئۆتۆمبیلەكەی پشتەوەش كـە دوا ئۆتۆمبیـل بـوو

---

* لە دەقەكەدا وەرگێڕانی ئەو شایەتمانە بە ئینگلیزی نووسراوە، من وام پێ چاكبوو هـەر بـە دەقـە عەرەبیەكەی بینوسم، چونكە شایەتمان بەو شێوەیە لە سـەر زاران زۆر دەوترێتـەوەو بـە ڕادەیـەك كەوا خەڵكی ڕەشۆكی لە كوردەواریدا وا هەست دەكا كە ئەو شـایەتمانەی بـەردەوام ویـردی سـەر زارێتی هەر كوردییەو زمانێكیتر نیە ـ و.

لە کاروانەکەدا بە توندی بەرەو لای ڕاست بایدابۆوە بۆ ئـەوەی خـۆی لابـدات کەچـی ئــەویش گیربـــوو. عـــوزێر لـــە دەلاقـــەی بەینەکـــەوە ســـێ پاســـەکەی تـــرو دوو لاندکروزەرەکـەو یـەکێك لـە دوو بلدۆزەرەکـەی بینیببـوو کـە دەچـنە پێشـەوە. لـە نیمچـە ڕووناکیی بـەر لایتەکانـدا بـۆی دەرکـەوت کـەوا ئۆتۆمبیلـەکان ئەزنـەك بـە خۆیان دەدەن و بە ناو لمەکەدا دەچنە پێشەوە بۆ شوێنێکی نزمایی‌و مـاوەی چارەکە میلێك ڕۆیشتن‌و ئەوجا شۆفێر ئۆتۆمبیلیان کوژاندەوە.

لەو ساتەوە کە ئۆتۆمبیلەکان لایاندایە سەر ڕێگا خۆڵەکە هیچ بوارێك نەمایەوە بۆ تروسکە هیوایەك و هیچ ئومێدێك نەما، خەڵکەکە بـە تـەواوی زانییـان چییان بـۆ سـازکراوەو بەوپـەڕی پەشـۆکاوی‌و هەڵچـوونەوە کەوتنـە پـلان دانـان و لـە نـاو خۆیانـدا بـە کوردی قسـەیان دەکـردو دەیـانزانی نـە گاردەکـەو نـە شـۆفێرەکە لێیـان تێناگـەن. پلانیـان وابـوو کـە ئەگـەر گاردەکـان هاتنـە پێشـەوە بـۆ کوشـتنیان ئـەمان بکەونـە بـەرگری‌و "تەنانـەت ئەگـەر یـەکێکیش لـەم سـی‌و پێـنج کەسـە دەربازبێـت هەوڵێکی باشە" وەك ئیبراهیم گێڕایەوە.

بەندیەکان لەناکاو کپ بوون کاتێ گوێیان لە دەسرێژی بەردەوام بـوو لـە چەکە ئۆتۆماتیکەکانەوەو بە دوایدا بلدۆزەر کەوتـە شـیڕەو گرمەوهـوڕ. تەقـەکان لـە پـاش نزیکەی بیست دەقیقەیەك کپبوونەوەو نەمان، ئەوجا بلدۆزەرێك لـە تاریکاییەکـەوە پەیدابوو و یەکڕاست چووە پشتی پاسەکەی ئەمانـەوەو چـەند جارێـك هێـزو گـوڕی دەدایـە خـۆی‌و ئۆتۆمبیلەکـەی پاڵـدەنا بۆئـەوەی لـە لمەکـە دەریبێنێـت، بـەڵام پێچکەکانی پێشەوە زیاتر دەچـەقین و نـوقم دەبـوون. ئـەمجارەیان ویسـتی لـە دواوە پاڵ بنێ بۆ دەرهێنانی پاسەکەو عوزێر وای بە خەیاڵدا هات کەوا شـۆفێرەکە نیازیـە یەکڕاســت پاســەکە بەمانیشــەوە بخاتــە چــاڵێکەوە. لەدواییــدا بلدۆزەرەکــە پاســە چــەقیوەکەی دەرکــردو شــۆفێرە ماندووەکــەی دابــەزی‌و مــەتارە ئاوەکــەی لاکەشــی دەرهێنـا. بەندیـەکان کەوتنـە پاڕانـەوە بـۆ قومێـك ئـاو و بـە هێـزو گـوڕی خۆیـان دەیانکێشـا بــە لاتەنیشــتە ئاســنە بێپەنجــەرەکانی پاســەکەداو هاواریــان دەکــرد، شـۆفێرەکەش بـە بەرچاویانەوەو بـە گاڵتەپێکردنـەوە سـەری نـا بـە دۆڵکەکـەوەو تێرتێری ئاو خواردەوەو ئەو دواکەشی ڕێك ڕۆکردە سەر لمەکە.

وا ئێستا کاتژمێر 7:30 ی ئێوارەیەو دنیا تـەواو تاریکە، خەڵکەکە تـەنها بـەو سەعاتە کاتیان دیاری دەکرد کە بەندیـەکی خـەڵکی گونـدی خـدر بـەگ هەرچۆنێك

بـووە توانیبـووی لـە تـۆپزاوا بیشـارێتەوە. دوو جـاری تـریش بـەو ڕەنگـەی پێشـوو ڕێژنـەی گوللـەباران بیسـتراو دەنگـی قیـژەو هـاوار بـەرزبۆوە، لـە پـاش نزیکـەی نیـو سەعات هەردوو لاندکروزەرەکە گەڕانەوە لـە گـەڵ ئـەو ئەفسـەرەدا کـە لـە پـردەکـەی سـەر فوراتـەوە کەوتـە تـەک کاروانەکـە. شـۆفێری پاسـەکەی عـوزێر لـە سـەر کورسیەکەی خۆی دابەزیو چووە پشتی ئۆتۆمبیلەکەوەو لایتی سەرەوەی دواکەی کوژانـدەوە .پـاش ئـەوەی ئـەم کـارەی کـرد گەڕایـەوە بـۆ بەشـەکەی خـۆیو لایتـە بـەرزەکانی تـەواو هـەڵکرد. بەمـە عـوزێرو هاوەڵـەکانی لـە ترسـا دەلـەرزین و لـەم تاومایەدا سێ دەستە سەرنشینی پاسەکەی تەنیشتی ئەمانیان ڕاکێشا بەر بازنەیەك ڕۆشـناییو تـاقمی گوللـەباران کـردن یەکسـەڵەف بـە کلاشـینکۆف و دەمانچـەکانیان دایانگرتنـەوەو بـە گوللـە دایانڕژانـدن. ئـەوجا کـە گوللەبارانەکـە وەسـتا گشـتیان کێشـکردنە نـاو چـاڵێکی تـازە هەڵکەنـدراوەوەو عـوزێر تەماشـای کـرد هەنـدێ لاشـە هێشتا هەر دەجووڵێنەوە. ئێستاش تەنها باری یەك پاس زیندانی ماونەتەوە.

پلانی پیاوەکان ئەمەبوو: هەر کـە یەکـەم گـارد هاتـە نـاو پاسـەکەوە بـۆ بردنـی بەندییەکان، ئەمان بەهێزترین کەسیان پـەلاماری بـداو چەکەکەی لێزەوت بکات و نەیـەڵێ دەرگاکـە دابخرێتـەوە. زۆربـەی زۆری پیاوەکـان لـەوە لاوازتـر بـوون بتـوانن هاریکاریی یەکتر بکەن، بـەڵام عـوزێرو عومـەرو چـەند کەسـێکی کـەمی تـر چاویان خستبووە سەر دەلاقەی بەینی خانەی شۆفێرو خانـەی دواوە. ئیبـراهیم بـە تـرس و لـەرز لـە دواوە چـاوەڕێی دەکـردو خـۆی ئامـادە کردبـوو بـۆ هەڵمـەت بـردن ئەگـەر بتوانێ، عوزێر لە کونی بەینەکەوە دوو گاردی دەمانچە بەدەسـتی بینـی ئەمبـەرو ئەوبـەری دەرگاکـەیان گـرت، یـەکێکیتر کلاشـینکۆفێکی بـە دەسـتەوە بـوو لـە پشـت کوشنی شۆفێرەکەوە ڕاوەستا، لە هەمان کاتدا گاردی چوارەمیش بـە کلاشـینکۆفەوە چـاودێریی دەرگـای دەرەوەی دەکـردو قاچـێکی لـە سـەر زەویو ئـەویتری لـە سـەر کەمەی دەرگاکە بوو.

پاش چەند ساتێکی کەم یەك لە گاردە بـەرگ نیزامیـەکان, کـە پیـاوێکی کەتـەی مل ئەستوور بوو تەختەکەی نێوان خانەی شۆفێرو خانـەی دواوەی لابـرد. هـەر کـە

ئەمەی کرد بەندیەك ناوی سەلام بوو شەقێکی بۆ داهێنایەوە لێیبدات، بەڵام گاردی دووەمی پشت شۆفێرەکە بەر دەمانچەی داو هەر لەجێدا سەلامی کوشت و بە توندیی دەرگاکەی داخستەوە، عوزێر گوێی لە یەکەم گارد بوو کە دیاربوو ئەفسەر بوو، جاڕی ئەوەی دا کە دەبێ یەك یەك بەندیەکان ئیعدام بکات.

عوزێر کە جڵەوی وەزعەکەی گرتبووە دەست، ڕایسپاردن کە چی بکەن، ئەویش ئەوەبوو کە ئەمجارەیان گاردەکان هاتن و یەکەم بەندییان بردە دەرەوە عومەر بە هەموو قورساییەکیەوە خۆبدات بە سەر دەرگاکەداو نەیەڵێ دابخرێتەوە، ئەوانی تریش هەر هەموو پەلەقاژە بکەن و خۆیان هەڵدەنە خوارەوە، پاشان بە حوکمی زەروورەت ئەمەش ڕوویدا، گاردە کەتەو زلەکە گەڕایەوەو بەندیەکی کێش کردە ناو دەرگا کراوەکەو بە پارچە پەڕۆیەکی سپی چاوی بەستەوەو هەر کە ویستی بیباتە دەرەوە شەش حەوت بەندیی پڕیان پێدا کردو یەك دوانێکیان قایشی کلاشینکۆفی گاردەکەیان توند گرت و هەر لەو کاتەشدا ئەو قۆناخ و لولەی چەکەکەی توند گرتبوو و بەرینەدەدا. عوزێر هاواری لە بەندیەکی تر کرد کە بکێشێتە ناوچاوی ئەفسەرەکەدا، ئەو بەندیەش ئەگەرچی وەك ئەوانیتر بە هۆی چەند ڕۆژی بێنان و ئاوییەوە بێهێز بوو بەڵام توانی مشتەکۆڵەیەك بسرەوێنێتە ناوچاوی ئەفسەرەکەو دەسبەجێ عوزێر چەکەکەی لە دەست هەڵپڕووکاند، بەڵام ئەفسەرەکە میلەکەی شکاندبوو و شانەی فیشەکەکانیشی دەرهێنابوو و لە پاسەکەوە تووڕیدابووە دەرەوەو بەمجۆرە چەکەکە بێکەڵك بووبوو.

بەندیەکان بە جاڕێ تێڕژان و پەلەقاژەی چوونە دەرەوەیان بوو لە دەرگاکەوە کەوا بە کراوەیی مابۆوەو ڕێگەی دەربازبوونی گاردی پشت کوشنی شۆفێرەکەیان بڕیبوو. لێرەدا ڕێژنەی گوللە لێیان کەوتەکارو دوو کەس پێکران و کەوتن بە سەر عوزێردا. بەندیەکی تر ویستی لە پاسەکەوە خۆی هەڵداو ئەویشیان خستە خوارەوە. لەو کاتەدا کە عوزێر لە پەلەقاژەی ئەوەدا بوو خۆی ڕزگار بکات، یەك لە چوار گاردەکەی بینی، ئەوەی کە سەلامی کوشتبوو خەریکە بە سەر ئەمدا بکەوێ‌و خوێنێکی زۆر لە شانی دەڕوا، کابرا هاواری کرد "ئەبوسالح ڕاکە فریام کەوە" , وادیاربوو لە لایەن خۆیانەوە پێکرابوو، عوزێر دەستی کوتا بۆ دەمانچەکەی بەڵام نەیدۆزیەوەو باوەشی پێداکردو بە سەر شانە بریندارەکەیدا دای بە زەویداو کابرا هەڵنەستایەوەو دیاربوو لە هۆش خۆی چووبوو. لەم کاتەدا سەرباز یان پۆلیسەکانی

دەرەوە یەکبینــە لەمســەر بــۆ ئەوســەر پاســەکەیان بــەر دەســڕێژی گوللــە دەداو خەڵکەکـەش بـە جـاریٚ تۆقیبـوون و خۆیـان کردبـووە ژێـر کورسـیەکاندا، لـە نـاو پاســەکەدا لاشــە بــە ســەریەکدا کــەوتبوون و گوللەیــەك سمتــی ڕاســتی ئیبراهیمــی پێکابوو, هەرچـەندە ئێسقانی نـەگرتبوو بـەڵام ئـازاری زۆر بـوو. هـەروەها هەسـتی کردبوو کەوا چاوی ڕاستیشی نابینیٚ. لەو هـەراو زەنایـەدا عومـەر هەرچۆنێك بـووە خـۆی خزاندووەتـە ژێـر ئۆتۆمبیلەکـەوە, لـە کاتێکـدا لـە هـەموو لایەکـەوە فیشـەك ئۆتۆمبیلەکەی دادەبێژا. پارچەیەکیش کـەمێك ڕانـی عـوزێری زامـدار کردبـوو, لـەو شـوێنەدا کـە ڕاکشـابوو لـە نێـو دەسـڕێژی گوللـەدا دەنگێکـی نـامۆ دەهاتـە گـوێی، یەکەمجار نەیزانیبوو چیە، بـەڵام لەدواییـدا هەسـتی کردبـوو کـە ئەمـە خوێنـەو لـە پاسەکەوە دەچۆڕێتە خوارەوە، چوونکە هەموو بەندیەکانی هاوەڵی کوژرابوون.

★ ★ ★

بـــــەسەرهاتی مستەفـــــا

سیٚ ئۆتۆمبیلەکەی تر کە لـە کەرکووکـەوە لـە گـەڵ کاروانەکـەدا بـوون و چـەند سـەد یاردێـك لـە سـەرەوە وەسـتان، لـەو نزمایـیـەدا کـە عـوزێر لـە پەنجـەرەی شـۆفێرەکەوە بـەدیکردن. لەوێـدا ئیعـدام کردنەکـە زۆر ڕێکـوپێکترو بـە شـێوەیەکی کارامـەتر بەڕێوەچـوو. کـات خۆرئـاوا بـوو کـە گاردەکـان بـە پەلـە هـاتن و دەرگـای پشتەوەی ئەو ئۆتۆمبیلەیان کردەوە، کە مستەفای تەمەن 38 سـاڵی خـەڵکی گونـدی تۆپخانەو خاوەن نۆ سەر خێزانی لە تۆپزاواوە پیٚ هاتبوو. لێرەدا پیاوەکـان دوو دوو کێشدەکرانە دەرەوە، مستەفا لە ترسا پێڵاوەکانی بەجێهێشتبوو، کە لە ناو پاسـەکەدا لــە گــەرما دایکەنــدبوو، لــەوەش بــەئاگابوو کــەوا کەوتووەتــە نــاو قرمــەی دەسڕێژکردنەوە، کـە لـەوە نەدەچـوو لـە یـەك شـوێنەوە بێـت بـەڵکو بەیـەکجارو لـە هەموولایەکەوە بوو، سەرباری ئەوەش نەیدەتوانی هیچ شتێکیـتر ببینێت لە تاریکیو بیابان بەولاوە.

گاردەکان بـە خێرایـی مستـەفایان پشکنیو دەفتـەری خزمـەتی سـەربازییان لـە گیرفان دەرهێنـا، بـەڵام ئـەو 200 دینـارەی پێیبـوو و لـە تـۆپزاوا لـە نـاو جلەکانیـدا شاردبوویەوە لێرەش بۆیان نەدۆزرایەوە. مستەفا هەستی کـرد دەسـتیان لـە پشـتەوە توند بە پشتوێنە کوردیەکەی شەتەکداوەو چاویشیان بەمێزەرەکەی بەسـتوەتەوەو هەمان شتیشیان لە هاوەڵەکەی کرد. پاشان فەرمانیان پێدان برۆن، مستەفا کە زانـی بۆ مردنیان دەبەن لە بەرخۆیەوە کەوتە ئایەتەلکورسی خوێنـدن: "اللە لا الـە الا هـو الحیُ القیّوم"[5],واتە "خوا هەر ئەو خوایەیە کە تاك و تەنهاو زیندوو و ئەبەدییە". ئەوجا نزیکـەی بیسـت یاردێك چووە پێشـەوەو هەسـتی بـە هـەڵنووتانێك کـردو بـۆ پێشەوە نووچدەدات. لە دوورەوە گاردێك فـەرمانی بـە هـەردوو پیاوەکـە دا لـە سـەر پشت پاڵبکەون، مستەفا لە گـەڵ بـەجێهێنانی فەرمانەکـەدا یەکسـەر وەك لاشـەیەکی ساردوسڕ کەوتە نێوان هاوەڵەکەیو یەکێکی تـرەوە. لـەم سـاتەدا دەنگـی گوڕوهـووڕی مەکینـەی بلـدۆزەرێکی هاتـە بـەرگوێ. هـەر بـە دوای ئـەوەدا ڕێژنـەی گوللـەبارانی چـەکی ئۆتۆمـاتیکی دەسـتیپێکردو مستـەفا لـە تەنیشـتیەوە هەسـتی بـە ڕاتـەکین و ناڵەیـەك کـرد. دەسـڕێژەکە وەسـتاو مسـتەفاش گـوێی لـە گاردەکـان بـوو دووردەکەوتنەوە, پاشان زانـی کـە نـەپێکراوەو سوپاسـی خـوای کـرد کـە نـەبینراوەو هەوڵیدا بەلاڕێیەکدا دزە بکات, کاتێکیش کەوتـە جووڵـە هەسـتی کـرد چواردەوری

---

[5] ئایەتەلکورسی ئایەتی 255 ی دووەم سوورەتی قورئانـە، دەقـی تـەواوی ئایەتەکـە بـەم جۆرەیـە "خوا، هەر ئەو خوایەیە کە تاك و تەنها و زیندوو و ئەبەدییە، نە خەو دەیگرێ و نـە خەوەنووچـکە، گشت ئەوانەی لە ئاسمانەکان و زەویدان مڵکی خۆیەتی. کێ هەیە داوای ڕەحمەت و بەزەیی لێبکـات بە ئیزنی خۆی نەبێت. خۆی دەزانێ چی لە بەر دەست و چی لە پشتیانەوەیەو پـەی بـە تۆزقـاڵێ لـە عیلمی ئەو نابەن بە ئیزنی خۆی نەبێت. تەختی ئەو بە گەورەییو فراوانیی زەویو ئاسمانەو باکی نیە لە پاراستنیان و خۆیشی پایەبەرزو مەزنـە". "قورئـانی وەرگێـڕدراو" Arberry (trans), (The Koran Interpreted), P.56

تێبینیی وەرگێڕی کوردی: ڕەوانبێژیو مانا بەخشیی قورئان لە زمانە عەرەبیەکەیدایـە، لـە بەرئـەوە گۆڕینی قورئان بۆ ئینگلیزیو کوردی (کە لەم دەقەدا مەبەستە) مانای تەواو و پڕ بە پێستی خۆی نـادا بە دەستەوە. من بە پێی تواناو دەرفـەتی وەرگێڕانەکـە هـەوڵ دەدەم لـە هـەر شـوێنێکدا دەقێکـی قورئانی بە ئینگلیزی کراو بێتە پێشەوە، بێجگـە لـە وەرگێڕانـە کوردییەکـەی دەقـە عەرەبیەکەشـی بنووسمـەوە بـۆ ئـەوەی خوێنـەری کـورد بـە کەشوهـەوا بنەڕەتیەکـەی خـۆی تێبگـات. دەقـی ئایەتەلکورسی بە عەرەبی ئەمەیە: "اللّٰە لا الە الا هو الحی القیـوم، لا تأخـژە سـنە ولا نوم،لـە مـا فی السموات و الارچ، من ژا الژی یشفع عندە الاّ بأژنە، یعلم مابین ایدیهم وما خلفهم، ولا یحیگون بشـئ من علمە الا بما شاو وسع کرسیە السموات و الارچ، ولا یؤدە حفڤهما وهو العلی العڤـیم". صـدق اللّٰە العڤیم.

هەموو لاشەی کوژراوە، ئەوجا کەوتە هەوڵی ئەوەی پشتوێنەکە لە دەستی بکاتەوە. فرەی پێنەچوو گاردەکان دوو بەندیی تریان هێناو لە چاڵەکەدا پاڵیانخستن و بە گوللە دایانبێژان، ئەوجا جووتێکی ترو سەرێکی تر دەسرێژکردن, بەڵام ئەمجارەیان کەمێك ئەولاتر بوون و مستەفا هێشتا هەر سەلامەت بوو و خۆی وای لێکدەدایەوە کە ئەوە"خواستی خوای لە سەر بووە".

ئەمجارە کاتێ کە گاردەکان ڕۆیشتن مستەفا چاوبەستەکەشی کردەوەو تەماشای کرد لە چاڵێکی کەم هەڵکەندراوی درێژدا ڕاکشاوە کە لەوانەیە بیست پێ پان و هەژدە ئینجیش قووڵ بێت، لەوسەری چاڵەکەشەوە بلدۆزەرەکە دەرچووبوو, ئەمە ئەو لێژاییە بوو کە خۆی و بەندیە هاوەڵەکەی تێیکەوتبوون. لای ئەولاشەوە مستەفا ڕوانی تا چاو برکا چاڵەکە درێژبووەتەوەو پڕبوو لە سەدان لاشە.

ئەم دیمەنە سامناکە لە بەر ڕووناکیی لایتەکانی پێشەوەی بلدۆزەرەکەدا دەرکەوتبوو، کەوا لە سەر ئەو لێژاییە وەستابوو کە دەچووە ناو گۆڕە بەکۆمەڵەکەوەو مەکینەکەی وەگەڕخستبوو، وا دیاربوو شۆفێرەکە چاوەڕێی فەرمان بوو هەر کاتێ چاڵەکە پڕبێت، کە ئەو کاتە لەوەدابوو پڕبێت و زۆری نەمابوو، لاشەکان بە خۆڵ داپۆشێ. لەولای لێواری چاڵەکەشەوە مستەفا هێشتا تارماییەکی تەڵخی ئەو ئۆتۆمبیلەی چاودەکرد کە بۆ ئێرەی هێنابوو. ماوەی چارەکە سەعاتێك لە شوێنی خۆیدا مایەوەو گوێی هەڵخستبوو بۆ تەقەی بچڕبچڕو نرکەو هاوار. پاش ماوەیەك زانی کەوا دەنگەدەنگ لە هەموو لاکانەوە نیەو ئەو شوێنەی پشتی ئەم کپ و بێدەنگە, لێرەدا مستەفا کەوتە ئەوەی بە ئەسپاییو بە سڵەوە بە سەر لاشەی کەڵەکەبووی لە خوێن شەلاڵی کوژراوەکاندا هەڵزنێو لە قڕەو هەرای تیمەکانی گوللەباران دوورکەوێتەوە. وەختێ تەماشای دەرەوەی کرد ڕوانی ئەم چاڵەی ئەو دواچاڵی زۆری تری ئاوهایە، لە پشتیشەوە تەنهاو تەنها هەر بیابان بوو, مستەفاش کەوتە ڕاکردن.

مستەفا ئەو شەوە تا بەیانی هەر ڕایکردبوو و نەوەستابوو، ناوبەناو نەبێت بۆ هەناسەدانێك. لە نێو بیاباندا سەگەلی کێوی بە بۆنی خوێندا شوێنی کەوتبوون و

لێینەدەبوونەوەو پەرێشانیان کردبوو ئەمیش بەر بەردی دابوون و خۆی پاراستبوو لێیان. لە نێو تاریکیدا گەلێ ترووسکاییو ڕووناکیی بەدیکردووە بەڵام لە ترسا نەیوێراوە نزیکیان بکەوێت. کە وەختێ ڕۆژ هەڵاتووە چووەتە سەر ڕێگایەکی خۆڵ و لە دوورەوە شارێکی بینیوە، بەڵام پێش ئەوەی بیگاتێ هەستی کردووە کە ئەو بینا نزیکانە سەربازگەیەو دوو سەرباز دیویانەو دەستیان بۆ هەڵتەکاندووە کە دوورکەوێتەوە لەوێو بە ڕێگەیەکی تردا بڕوات، بەڵام ئەوەندە لێی نزیک نەبوونەتەوە کە پەڵە خوێنەکان بە جلەکانیەوە ببینن. ئەو ڕێگەیەی سەربازەکان ئیشارەتیان بۆ کردبوو مستەفای گەیاندبووە سەر ڕووبارێك، لەوێ پەڵە خوێنی جلەکانی شۆردبوو و جارێکیتر بەرەو شارەکە بەڕێکەوتبوو ، زۆری نەبردبوو گەیشتبووە شوانێکی پیرو پرسیاری شوێنەکەی لێکردبوو، کابرای شوانیش لە وەڵامدا وتبووی "ڕەمادی". پیاوە پیرەکە بۆی باسکردبوو کە کوردێکی ئێرانییەو لە ئۆردووگایەك لەو نزیکانە نیشتەجێ کراوە[6]. بەڵام زۆری مەراق بووە بزانێ بۆچی مستەفا پێی پەتییە, مستەفاش لە وەڵامدا خێرا ئەوەی بە بیردا هاتووە کە بڵێ کارگوزارێکی حوکوومەتەو تووشی ڕووداوی وەرگەڕانی ئۆتۆمبیل بووەو هەرچی بەڵگەو ناسنامەیەکی پێبووە لە ئۆتۆمبیلە وەرگەڕاوەکەدا بەجێیهێشتووە, لە بەر ئەوەیە خۆی لە خاڵی پشکنینی سەربازی دەپارێزێ. دواجار پیرەمێردەکە ناونیشانێکی لە ئۆردووگاکە دا بە مستەفاو ڕێبەدێی بۆ کرد چۆن دزە بکاتە ئەوێوە بێئەوەی گاردەکان لێی بە ئاگا بێن. ئەوجا مستەفا گەیشتبووە ناو ماڵەکان، بۆنو بەرامی نانی تازە برژاوی هاتبوو بە سەرداو سەیری کردبوو ژنێك نان دەکات، پرسیاری لێکردبوو ئەم شوێنە کوێیە، ژنەش وتبووی کۆمەڵگایەکە بۆ کوردە

---

[6] ئەم پیرەمێردە شوانە دەبێ یەکێك بووبێت لەو هەزاران کوردە ئێرانیەی کەوا لە گوندەکانی ناوچەکانی سنوورەوە ڕاگوێزراون پاش ئەوەی سوپای عێراق لە ساڵی 1980دا بەشێك لە پارێزگای کرماشانی ئێرانی داگیرکرد، ئەو شوێنەی کە مستەفا باسی دەکات زۆر پێدەچێت ئەو کەمپە بێت کە ناوی ئەلتاش (الگاش) بووە لە نزیك ڕەمادییەوەو سەروەختێك ژمارەی دانیشتوانی سی هەزار کەس بووە. بە پێی کۆمیتەی نێودەوڵەتیی خاچی سوور کەوا هاتوچۆی کەمپەکەی دەکرد، نزیکەی 12 ـ 15 هەزار دەسبەسەر لەو کەمپەدا ماونەتەوە لە ناوەڕاستی ساڵی 1992دا. چاوپێکەوتنی میدلْ ئیست ووچ، جنێف، 14 ی تەمووزی 1992.

ئێرانیەكان دروستكراوە، بەڵام ئـەم خـۆی كوردێكی عێراقیـی خـەڵكی خانەقینـە[7]. ژنە ئەوەشی وتبـوو كـە مێردەكـەی لـە بـازاڕەو لـە گەڕانەوەدایـە. كـاتێ خـاوەن مـاڵ هاتەوە مستەفا چیرۆكی وەرگەڕانی ئۆتۆمبیلیشی بۆ ئەم گێڕایـەوەو لێیپرسـی چـۆن بگەڕێتەوە بۆ بەغدا، پیاوەكەش پێیڕاگەیانـدبوو ئێستا پاسێك لـە كۆمەڵگاكـەوە بـۆ ڕەمادی دەردەچێت و ئامۆژگاریشی كردبوو چۆن لـە خـاڵی پشكنین دەربازببێـت و هەنـدێ خـواردن و جـووتێ نەعلیشـی پێـدابوو. مسـتەفا چـوو بـۆ ئـەو شـوێنەی هاتوچۆی كۆمەڵگاكەی لێوەدەكرێو لەوكاتـەدا پاسـەكە كـەوتبووە ڕێو خـەریك بـوو دەڕۆیشت، بەڵام ئەم دەستی بۆ هەڵتەكاندو شۆفێرەكە وەسـتا. كـاتێ سـواری پاسـەكە بوو سەرنشینێكی تێدا ناسییەوەو زانی خەڵكی دەوروبـەری جافانـە، ئـەویش عـوزێر بوو.

★ ★ ★

لە پاش كوشتاری پاسەكە، عوزێر بە هەر حاڵێك بـوو تـوانی خـۆی لـە تاریكیـدا ونبكات، بە تووڕەییو پەشۆكانەوە ماوەیەك ڕایكردو كاتێكی زانی بـە سـەردا كەوتـە ناو چاڵێكەوەو بە سەر لاشەیەكدا ڕما، كـە خـوێن لـە لووتیـەوە دەهـات بـەڵام هێشـتا هەر هەناسەی دەدا. ئەم چاڵە زۆر جیاواز بوو لەوەی كە مسـتەفای تێـدا كوتبـوو بـۆ ئیعدام كردن. عوزێر دێتەوە یادی كە چاڵەكە دە دوانزە پێ قووڵ و تەنها شەش پـێ پان بوو و بە خەمڵ و مەزەندەی ئەو 400 لاشەی تێدابووە. عـوزێر بـە چنگەكرێ لە چاڵەكە هاتبووە دەرەوەو ڕووەو بیابان هەڵاتبوو، لە ترسی ئەوەی بناسرێتەوە كـە كـوردە جلـەكانی بـەری دامـاڵیوەو گرمۆڵـەی كـردوون و خسـتوونیە سـەر شـانی، هەروەها ئەمیش وەك مستەفا پێڵاوەكانی جێهێشتبوو. مـاوەی چـەندین سـەعات بـە ڕێكـردن و بـە ڕاكـردن ڕۆیشـتبوو, دەگێڕێتـەوەو دەڵـێ: "مـن تـەنها بـەو چـاڵانەدا

---

[7] لەوانەیە ئەم ژنەش قوربانییـەكی شـاڵاوی بەعـەرەبكردنی ناوەڕاسـتی سـاڵانی 1970 بووبێـت. خانەقین دەكەوێتە ئەوپەڕی باشووری ڕۆژهەڵاتی كوردستانی عێراقەوە لە بەشە بە عەرەبكراوەكـەی پارێزگای دیالەدا.

تێپەڕیم کە پڕبوون لە لاشەو بە بۆندا دەمزانی لە کوێدان، هەروەها کۆمەڵە خۆڵی زۆریشم بینی بلدۆزەر خڕیکردبوون و هەموو ئەو ناوە چاڵو خەنەکی پڕ لە لاشە بوو".

عوزێر لە شوێنێکدا لە جادەیەکی قیر پەڕیبۆوەو گەیشتبووە سەر ئاوێك، ڕەنگە دەریاچەیەك بووبێت و لەوبەریەوە تارمایی درێژ درێژی دارخورمای بەدیکردبوو، لەوێ لەسەر ئاوەکە چۆکی دادابووە بۆ ئاو خواردنەوە، بەڵام لایتی ئۆتۆمبیلێك کە نزیك دەبووەوە گوێقوڵاخی کردبوو, ترسابوو یەکێك لە لاندکروزەرەکانی تاقمی ئیعدامکردنەکە بێت و خۆی فڕێدابووە نێو ئاوەکەوە و خۆی کوتابوو بۆ قووڵایی، وەختێ ئاوەکە هاتبووە ناو قەدی تەماشای کردبوو ئۆتۆمبیلەکە پێچیکردەوە بۆ لایەکیتر, ئەمیش ئاهێکی پێداهاتەوە. عوزێریش لێرە ڕووناکیی هەندێ بینای دووری بینیبوو و بەرەو ڕوویان ڕۆیشتبوو, ئەو دەمە کاتژمێر لە دەوری چواری بەیانیدا بووە. دواجار ئەمیش هەرچووبووە هەمان ئەو کۆمەڵگایەی مستەفای بۆ ڕۆیشتبوو. عوزێر دواتر زانی کە ئەوێ نیشتەجێی هەزاران کەسە لەخەڵکی ناوچە سنووریەکانی لای قەسری شیرین کەوا لە سەرەتای جەنگی ئێران ـ عێراقەوە لێرە وەك بارمتە گیردرابوون. کۆمەڵگاکە بە تەلی درکاویی چواردەوری گیرابوو و دانیشتوانی نەدەبوو بچنە دەرەوە لە مۆڵەتی هەشت سەعات بەولاوە کە ڕۆژانە ڕێگەیان دەدرایە لە بازاڕی ڕەمادی پێداویستیی خۆیان بکڕن.

عوزێر لە دەرگای حەوشەوە سەری کێشابووە یەکەم ماڵ لە سەرەڕێگەیدا تەماشای کردبوو دوو کەس لە حەوشەدا خەوتوون، وەختێ لە دەرگای دابوو پیاوێك بە کوردیی دەنگی هەڵبڕیبوو: "ئەوە کێیە؟", عوزێریش وەڵامی دابۆوە: "هەژارم, نانێ ئاوێکم دەوێ". دەراوسێکان بەم دەنگە دەنگە بە ئاگا هاتن و لە دەرکەی خانووەکەی تەنیشتەوە سەریان هێنادەر بزانن چی ڕوویداوە، بەڵام کە عوزێریان بینی خێرا بە توندیی دەرگاکەیان داخستەوە. لە وەڵامی جاری دووەمی دەرگا لێدانیدا عوزێر ڕوانی پیاوێکی پیرو دوو کوڕی سەرو داریان هەڵگرتە گیانی، کاتێ ئەمیش هەروا لە خۆوە بەسەرهاتەکەی خۆی بۆ سێ پیاوەکە گێڕایەوە دەستیان ساردبووەوەو هەندێ نان و پاقلەی کوڵاویان دایەو زۆر ترسان و نەیانوێرا داڵدەی کوردێکی شڕەڵی ڕاکردوو بدەن لە ماڵی خۆیاندا.

لە بەرەبەیانەوە عوزێر ماڵ بە ماڵ گەڕابوو و پاڕابۆوە تا پیاوێک کە ناوی ئەحمەد بوو دڵی پێسووتابوو و بردبووی بۆ گەراج سواری پاسێکی بچووکی کردبوو بۆ ڕەمادی. لە پاسەکەدا مستەفای بینی، ئەوجا هەردوکیان پێکەوە تا گەراجی پاسی بەغدا ڕۆیشتبوون و لەوێ مستەفا بە بۆچوونی خۆی ئەفسەرێکی *ئیستیخباراتی* ناسیوەتەوە کە لە تۆپزاوا بینیبووی‌و لە ترسا ڕایکردبوو و خۆی لە قەرەباڵغیی گەراجەکەدا ونکردبوو. لەدواییدا عوزێر گەیشتبووە گەڕەکی کوردەکان لە کەرکووک، ئەو شەوەش تەماشای تەلەفزیۆنی کردبوو و خۆی لە ڕاپۆرتە هەواڵێکدا بینیبوو کە سوپای عێراقی پیشان دەدا چاودێریی "کرێگرتە ئێرانیە" گیراوەکانی دەکرد، ئەو فیلمەی لە 10 ی نیساندا لە بنکەی پۆلیسی قادرکەرەم تۆمار کرا[8].

★ ★ ★

بەسەرهاتی تەیموور

---

[8] ئیبراهیم و عومەریش، دوو دەربازبووەکەی تری قەسابخانەی پاسەکە، گەڕانەوە بۆ کوردستان، بەڵام دەردو مەینەتیی هەردوکیان هەر بەوەوە نەوەستا. ئیبراهیم وەک عوزێرو مستەفا بە ڕێگایدا بۆ ڕەمادی بە کۆمەڵگای کوردە ئێرانیەکاندا تێپەڕیوەو پاشان لە بەغدا وەک سەربازێکی هەڵاتوو گیراوەو بە زنجیرەیەک زیندانی سەربازیدا تێپەڕیوە پێش ئەوەی لای تاقمێکی *جاش* بگیرسێتەوە لە سلێمانی. عومەریش ماوەیەکی زۆر لە کوردستاندا خۆی شاردەوەو پاشان لە لێبووردنە گشتیەکەی ئەیلوولدا خۆی تەسلیمی سوپا کردو کرایەوە بە سەربازو نێردرا بۆ کوەیت. (عوزێریش هەر وایلێکرا)، لە پاش داگیرکردنەکەی ئابی 1990 لە لایەن عێراقەوە. عومەر سێ ڕۆژ پێش دەستپێکردنی هێرشی ئاسمانی لە کانوونی دووەمی 1991دا بۆ سەر عێراق، بۆ دواجار لە سوپا هەڵات. ئەنوەر تەیاریش کە لە هەمان پاسی عوزێرو ئیبراهیم و عومەردا بوو، لە شوێنی کۆمەڵکوژیەکە دەربازبووەو لە کۆتایی مایس یان سەرەتای حوزێراندا ئەو *پێشمەرگانەی* کەوا لە ناوچەی قادرکەرەمدا خۆیان شاردبۆوە، بینیبوویان. ئەنوەر لە گوللەبارانی پاسەکەدا لە چوار شوێنەوە زامدار بووەو هیچیان ئێسقانی بەرنەکەوتووە و بە مردوویان لە قەڵەم دابوو. لە دوای ئەو بینینە چاوەڕوان نەکراوەی لای قادرکەرەم، ئەنوەر تەیار بە یەکجاریی سەرنگوم بووە. ئەو *پێشمەرگەیەی* لە دواجاردا بە زیندوێتی بینیبووی وایلێکدەدایەوە کە یان لە برسا مردووە یاخود لە لایەن سوپاوە گیراوەو کوژراوە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ فەرماندەیەکی ئەوسای PUKدا، کەلار، 30 مارتی 1993.

له زنجیرەیەك ڕووداوی به ڕێکەوت و هەل و دەرفەت بۆ هەڵکەوتن لـە بیابانـدا پێـنج پیـاو ـ محەمـەد، عـوزێر، مسـتەفا، عومـەر، ئیـبراهیم ـ لـە لووتکـەی پـەلاماری ئـەنفالی ڕژێمـی عێراقـدا بـە زینـدوویی دەرچـوون. لـە شـایەتیی ئـەم پێـنج کەسـە دەربازبووەدا دەردەکەوێ کەوا یەکێك له ئامانجە بنچینەییەکانی ئـەنفال قڕکردنـی ئـەو نێرینانــە بـووە کـە لـە تەمـەنی سـەربازیدا بـوون, ئەوانـەی کـە لـە ناوچـە دێهاتیەکانی کوردستانی عێراقدا دەسگیر کرابوون. تیمـەکانی گوللـەبارانکردن دەیـان هەزاریان لەم کوردانە کوشت بێهیچ شێوەیەك له پرۆسێسی گونجاو, بێهـیچ هۆیـەك جگە له تەمەن یان ڕەگەز یان بوونیـان لـە "ناوچـە قەدەغەکراوەکانـدا" , گوایـە لـە ژێـر دەسـەلات و کاریگـەریی *پێشـمەرگەی* کـوردی حیـزب و لایەنەکانـدا بـووە. علـی حسن المجیدیش له زۆر بۆنەدا پێی له سەر بڕگە پێنجی ڕاسپاردەکانی س ف 4008 ی فەرماندەیی مەکتەبی باکوور دادەگرت کە دەبێ دەقاودەق جێبەجێ بکرێت[9].

لاشەی زۆر لـە قوربانیـانی ئـەنفال ئێسـتا لـە گـۆڕە بەکۆمەڵـەکانی نزیـك شـاری ڕەمادی عێراقدان و بـە بلدۆزەر خۆڵیـان بـە سـەردا کـراو شـوێنەواریان لـەو ناوچـە بیابانــەدا ســڕینەوەو تـا ئێسـتا هـیچ چـاودێرێکی دەرەوە نـاتوانێ بیانگـاتێ. بـەڵام ئاشـکرایە کـە ئەمـە تاقـە جێگـەی کۆمـەڵکوژیی نـەبووە لـە مـاوەی ئەنفالـدا. لـەم بارەیــەوە شــایەتییەکانی عــوزێر، مســتەفا، عومــەر، ئیــبراهیم، هێشــتا ژمارەیــەك تەلەسمی بێوەڵام دەهێڵنەوە. مەزەندەو بۆچوونی ئەوان باس هـەزاران کـەس دەکات کە لە دەوروبەری ڕەمادی کرابێتن بـە ژێـر گڵەوە. بێجگـە لـەوەش, وەك باسـی لێـوە دەکەن, هەر ئەو شەوەی ئەوان تەنها پێنج پـاس لـە کاروانێـك کـە پـتر لـە سـی پـاس بووە ڕێگای ڕەمادی گرتووەتەبەر، ئەوانیتر لە نزیك فەلووجەوە وەستاون پاشـان بـە لایەکی تردا ڕۆیشتوون و ئەمـەش بەڵگـەی ئەوەیـە کـە ئـەو بەندییانـە بـرابێتن بـۆ جێگایەکی ترو لەوێ کوژرابێتن.

---

[9] بۆ وەبیرخستنەوە ئەم بڕگەیە دەڵێ: "ئەو کەسانەی کەوا لە گوندە (قەدەغەکراوەکاندا) دەگیرێن دەبێ بەندبکرێن و لە لایەن دەزگا ئەمنیەکانەوە لێکۆڵینەوەیان لە گەڵ بکرێت و ئەوانی تەمەنیان 15 بۆ 70 ساڵە دەبێ ئیعدام بکـرێن پـاش ئـەوەی هەموو زانیارییـەکی بەسـوودیان لێوەردەگیرێـت". بڕوانە پێشەوە لاپەڕە 115-123.

میدڵ ئیست ووٚچ ڕاپۆرتێکی زۆری پێگەیشتووە، کە لە سەر گێڕانەوەی دەماودەم بەندن، دەربارەی لایکەمەکەی سێ شوێنی تری کۆمەڵکوژی کە لە پەلاماری ئەنفالدا بەکارهاتبێت. یەك لەمانە لە نزیك شوێنەواری الحچر (هەترا)وەیە، نزیکەی شەست میلێك لە باشووری مووسڵەوە (لێرەدا بابەتێك ڕەخساوە بۆ پسپۆڕانی گاڵتەجاڕیی مێژوو، چوونکە سەدام حوسێن پارەو سامانێکی بێشوماری خەرج کردووە لە کنەو پشکنینی شوێنەواری الحچردا وەك بەشێك لە گەڕانی بە دوای ڕەچەڵەکی دێرینی گەلی عەرەبی عێراقدا، تەنها بۆ ئەوەی جارێکیتری دەربخاتەوە کە ئەمە شوێنی لەگۆڕنانی دوژمنە غەیرە عەرەبەکانێتی)[10]. شوێنێکی تری ئیعدامکردنی بەکۆمەڵ لە نزیك چیای حەمرینەوە بووە، لە باشووری توزخورماتوو. دەنگوباسێکی وا هەیە، کە شایەتحاڵێك باس لە چل پاسی پڕ لە کورد دەکا کەوا گاردی کۆماریی بە ڕێگایەکی خۆڵدا بردوونیان بۆ لای ڕووباری عزێم و لەوێ گوللەبارانیان کردوون. ڕاپۆرتی سێهەم باس لە کۆمەڵکوژیی شوێنێکی تری چیای حەمرین دەکات لە نێوان تکریت و کەرکووکداو بۆ ئەمەیان خەمڵ و مەزەندەی دوو هەزار ژن و منداڵ هەیە.

لیستی ئەوانەی کە لە ماوەی ئەنفالدا بێسەروشوێن کراون هەروا بە شێوەیەکی ڕۆتینی دەدرێن بەو کەسانەی سەردانی کوردستانی عێراق دەکەن و تەنها ناوی گەنج و پیاوانی کامڵیان تێدایە. لە ڕاستیشدا بە گوێرەی ئەو لیستە جۆراوجۆرانەی دراون بە میدڵ ئیست ووٚچ، ڕوون و ئاشکرایە کە نیوەی بێسەروشوێنکراوانی

---

(10) پەرۆشیو بایەخدانی سەدام حوسێن بۆ ئەلحەزەر بە وردی لە کتێبەکەی بارامدا باسکراوە "فەرهەنگ، مێژوو، ئایدیۆلۆجیا"، ل53 ـ 54. Baram: Culture, History and Ideology, هەروەها ئەلحەزەر ڕەنگە هەمان ئەو شوێنە بێت لە چاوپێکەوتنی کۆنە موستە*شارێکی* خەڵکی زاخۆدا، لە لایەن نیڵ کۆنانی ئێزگەی ڕادیۆی National Public ی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئاماژەی بۆ کراوە. ئەم کابرایە باسی لە 12 هەزار پیاوی کورد کردووە کە لە شوێنێکی نادیارداو لە ئابی 1988دا ئیعدام کراون پاش ئەوەی لە مووسڵ بەند کرابوون. چاوپێکەوتنەکەی کۆنان لێی گوێزراوەتەوە نێو کتێبەکەی مەکیە (دڵڕەقی و بێدەنگی لاپەڕە 144). (Makiya: Cruelty and Silence) هەروەها ڕاپۆرتی بەردەوام هەیە، بەڵام نەسەلمێنراون, لە بارەی گۆڕی بەکۆمەڵی ئەنفالەوە لە عەرعەر لە سەر سنووری عێراق ـ سعوودیەو لە پارێزگاکانی دیوانیەو ناسریە لە باشووری عێراقدا.

www.dengekan.com

گـەرمیانی باشـوورو دۆڵـی زێـی بچـووك ئـافرەت و منـداڵ بـوون. ئەڵبەتـە بەشـێك لەوانـەی سـەرنگوم کـران ئـەو منداڵـە شـیرەخۆرە ئاوارانـە بـوون کـە لـە ڕێگاوبانـە بەسـتەڵەکەکانی تورکیـاو ئێرانـدا لەناوچـوون. ژمارەیـەکی زۆریـش منـداڵی ورد لـە بەندیخانـەی دووبـز تووشـی برسـێتی و نەخۆشـیی هـاتن و مـردن. سـەدان منـداڵی تـــریش (کـــە چارەنووســـیان دیـــارەو نەبوونەتـــە ژمـــارە لـــە لیســـتی نـــاوی بێسەروشوێنکراوەکاندا) لە نێـو قوربانیـانی هێرشـەکانی گـازی کیمیاییـدان بـۆ سـەر هەڵەبجـەو گۆپتەپـەو شـوێنەکانی تـر. هـەروەها ژمارەیـەکی زۆریـش لـە منـداڵ بەردەستی تاقمەکانی گوللەباران کەوتن.

یەك لەم منداڵانەی ئەنفال تەیموور عەبدوڵا ئەحمەد بـوو، ئـەو منداڵـە دوازدە ساڵەی خەڵکی گوندی کوڵەجۆی سەر بە ناحیەی تیلەکۆ لـە گـەرمیانی خـواروو، کـە تەنها شەش حەوت میلێك لە گوندی عەلیانی تازەوە دووربـوو کـەوا مـاڵی محەمـەدی تێدابوو. تەیموور یەکەم کەسی پێزانراوی کۆمەڵکوژیی سەردەمی ئەنفال بوو، کە تـا ئەم دواییەش میدڵ ئیست ووۆچ تەنها لە گەڵ ئەم چاوپێکەوتنی کردبوو. تا ئێستاش تاقـە شـایەتە کـەوا کۆمەڵکوژیەکـەی ئـافرەت و منـداڵی بـە چـاوی خـۆی بینیبێـت. سەرگورشـتەکەی لـە شـوێنێکی تـردا بـە باشـی دۆکیومێنـت کـراوە، بـەڵام دەهێنـێ لێرەدا, لە دەقە ڕاستییە شیاوەکەیدا دووبارە بکرێتەوە[11].

تـەیموور لـە تەمـەنی سـێ سـاڵییەوە لـە کوڵـەجۆ دەژیـا، عەبـدوڵای بـاوکی جووتیارێکی گەنم کێڵ بوو و خێزانەکەشی ـ تـەیموور خـۆیو بـاوك و دایکـیو هـەر سـێ خوشـکە بچووکەکەی ـ لـە خانوویـەکی قـوڕی چـوار هـۆدەیی سـاکاردا دەژیـان. منداڵەکان تەمەنیان لە یەکـەوە نزیکبـوو، لـە سـاڵی 1988دا تـەیموور دوازدە سـاڵان بوو، گێلاسی خوشکی ساڵێك لەم منداڵتر بوو، لاولاو دە سـاڵ و سـنوور نـۆ سـاڵ بـوو. کوڵەجۆ لە ماوەی ڕماڵینە سێ ڕۆژیە گەورەکـەی سـوپا لـە گـەرمیانی خـوارووا، لـە

---

[11] بۆ نموونە بڕوانە میدڵ ئیست ووۆچ و پزیشکانی مافی مرۆڤ "گۆڕە نائارامەکان: گـەڕان بـە دوای بێسەروشوێنەکانی کوردستانی عێراقدا" شوباتی 1992، لاپەڕە 23 ـ 25
MEW/PHR (Unquiet Graves:The Search for the Dissappeared in Iraqi Kurdistan, Feb. 1992).
هـەروەها "مکیـە: دڵڕەقـی و بێـدەنگی" (Makiya: Cruelty and Silence) جگـە لـەوەش تەیموور گەلی جار لـە بەرنامـەکانی تەلەفزیۆنـدا دەرکـەوتووەو یـەك لەوانـە: (کێڵگـەی کوشـتاری سەددام.
Saddam’s Killing Fields لە CBS بەرنامەی 60 minutes, 23 ی شوباتی 1992).

دووەم حەفتــەی نیســاندا، بــەر هێرشــی ســوپا کــەوت و خەڵکەکــەی لــە بــەردەم پێشڕەویی هێزەکاندا هــەڵاتن. تــەیموور و خێزانەکەشــی ڕادرانــە گونــدی ملەســوورە، کە یەکەم شوێنی خڕکردنی خەڵکەکە بوو. ئەوان بە هیوای ئەوە بــوون هەرچۆنێك بووە بگەنە کۆمەڵگای سموود بۆ لای هەندێ خزم و کەسیان کە لــە ساڵانی 1986 و 1987دا لەوێ نیشتەجێ کرابوون، بەڵام مەحاڵ بوو و نەیانتوانی. لــە ملەســوورەوە بە عەرەبانــەی تراکتــۆر بردیــانن بــۆ قەڵاکــەی قۆرەتــوو, لەوێشــەوە پاش دە ڕۆژ بــۆ سەربازگەی سوپای میللی لە تۆپزاوا.

لەو کاتەوە ئیتر تەیموور زانی کەوا ئەم پەلامارە لەوانی پێشوو جیــاوازەو بگــرە لە قۆرەتوو ترسی لێنیشتبوو کە خــۆیو خێزانەکــەی بکــوژرێن. لــە تــۆپزاوا باوکیــان جیاکردەوەو جارێکیتر تەیموور نەیبینییەوە. لە پەنجــەرەی قاوشەکەشــیەوە تەماشــای پیــاوە گیراوەکــانی کردبــوو چــۆن پێکــەوە کەلەپچــە کــراون و جلوبــەرگیان لــە بــەر دامــاڵیبوون تــەنها دەرپێکانیــان نــەبێت، ئــەوجا بــە پــاڵ دەریــانکردبوون. ئــەودوای خێزانەکەی تەیموور ماوەی مانگێك لــە تــۆپزاوا مانــەوەو لــەو ماوەیــەدا تــەنها نــان و ئــاو و کــەمێك پــەنیریان پێــدەدان. هــەر لــەو ماوەیەشــدا چــەندین منــداڵی بچووکی بینیبوو بێهێزو لاواز دەبوون و دەمردن.

ڕۆژێکی ئاخرو ئۆخری مانگی مایس، کاتژمێر دەوری شەشــی بــەیانی، گاردەکــان تــەیموورو دایکــیو خوشــکەکانیان دەرکــردە حەوشــەکەو ناوەکانیــان لــە لیســتێکدا ئیشــارەت کــردن. کــاروانێکی ئۆتــۆمبیلیش ڕێــك لــەو جۆرانــەی لــە پــێش مانگێکــدا مستەفایان پێگوێزرابــۆوە بــۆ ڕەمــادی، چاوەڕێیان دەکــردن. ئۆتۆمبیلــەکان ڕەنگیــان سپی یــان ســەوز بــوو و لــە بــەر ئــەوەی بێپەنجــەرە بــوون تــەیموور بــە ئەمبوڵانســی گەورەی دانابوون. لە هەر پاسێکدا پەنجا یان شەســت ژن و منــداڵی ژمــاردبوو کــە لــە سەر چوار تەختەکەی ناو پاسەکەدا دانیشــتبوون. بەندییــەکان بــۆ ئــەوەی بچنــە نــاو خانــەی سەرنشــینانەوە دەبــوو بــە دوو خانــەی بچووکی پاســەوانیدا، کــە لــە نــاوەوە دەرگایــەکیان بــەین بــوو, تێپــەڕن. گاردەکــانی تــر لــە پێشــەوە لــە گــەڵ شــۆفێرەکەدا

سەرکەوتن، تاقە دەرووی هەواگۆڕکێش کونێکی بچووك بوو لە دواوەو تەیموور نەیدەتوانی دەرەوە ببینێ.

پاشان تا خۆراوا بە سەر ڕێگایەکی ڤیردا ڕۆیشتن و تەنها یەك جار وەستابوون. لە ناو ئۆتۆمبیلەکەدا تەیمووریان بەرزکردبۆوە بۆ ئەوەی لە کونی هەواییەکەوە تەماشابکات، بەڵام هەموو ئەوەی لە جێگەی وەستانەکەیاندا بینی تانکییەکی گەورەی ئاوبوو کە بۆیەی پەڵە پەڵە کرابوو. گەرماکەی لە کێشدا نەبووەو دەرگاکان هەر بە داخراوی ماونەتەوەو دڵۆپێك ئاو نەبووە بیخۆنەوە. کاتێ پاسەکە بەڕێوە بووە سێ منداڵ هاتبوون بەلاداو مردبوون و هەرسێکیان لە تەیموور منداڵتر بوون، بەمەش هەر نەوەستاون و کەس قسەی نەکردووە. تەیموور یادی ئەو ساتەوەختە دەکاتەوەو دەڵێ: "خەڵکەکە تەواو ترسیان لێنیشتبوو، تەواو ماندوو و پرووکاو، بەجارێ برسی و تینوو بوون و لەوپەڕی نائومێدیدا بوون".

کاتێ کاروانەکە وەستا شەو داهاتبوو. گاردەکان بەندیەکانیان بردە دەرەوە، تەیموور لە تاریکاییدا هیچی نەدەبینی لە بیابانێکی بێکۆتایی بەولاوە، بەڵام توانیبووی نزیکەی سی ئۆتۆمبیل لە کاروانەکەدا بە دی بکات، دەستە دەستە سەربازیش لەو ناوەدا سووڕاونەتەوەو دیاربووە بە لاندکروزەرەکانیان لە تەك پاسەکاندا هاتوون[12]. ئەوجا لە مەتارەکانیان کەمێك ئاویان داوە بە بەندیەکان و پاشان چاوی هەر یەکەیان بە تیلماسکێك پەڕۆی سپی بەستووەتەوە. لە بەر ئەوەی بە سەدان خەڵکی لێبووە کارەکە وەختێکی زۆری گەرەك بووەو بە بۆچوونی تەیموور نزیکەی سەعاتێکی خایاندووە. کاتێکیش تەواوبووە دیسانەوە خەڵکەکەیان سواری پاسەکان کردووەتەوەو تەیموور دەسبەجێ پەڕۆکەی سەر چاوی کردووەتەوە. لێرەوە بە هەڵبەزو دابەزی پاسەکەدا زانیبوویان کەوا لە ڕێگا سەرەکیەکە ترازاون و ڕێگایەکی خۆڵیان گرتووەتە بەر بۆ ناو بیابان.

لە پاش نیو سەعاتێك پاسەکە دیسانەوە وەستاوەو گاردەکان خۆیان هەڵداوەتە خوارەوەو دەرگاکانی پشتەوەیان کردووەتەوە. تەیموور تەماشای کردبوو کەوا هەر ئۆتۆمبیلێك ڕێك بەرانبەر ئەو چاڵەی خۆی وەستاوە کە بۆ ناشتن ئامادەکرابوو،

---

[12] هەرچەندە تەیموور بکوژەکانی بە "سەرباز" ناوهێناوە، بەڵام نەدەچووەوە سەر دەسنیشانکردنی جلی ڕەسمییان. شتێکی زۆر ئاسایی بوو کە ئەو کەسانەی سەر بە دەزگاکانی تر بوون وەك ئەمن و بەعسیەکان هەمان شێوە پۆشاکی چونیەك لە بەر بکەن.

هەر یەك لەم چاڵانەش نزیکەی پانزە پێی چوارگۆشە پان و کەمتر لە یاردێك قووڵ بووە، لە پشتی هەر چاڵێکیشەوە گردۆڵکە خۆڵێکی تازە هەڵدرابۆوە. گاردەکان بە زۆر بەندیەکانیان پاڵناوە بۆ لێواری چاڵەکان و تەیموریش لە ترس و حەپەساندا لە دایك و خوشکەکانی دابڕاوە. هەر دەسبەجێ ئەفسەرێك و سەربازێك بە کلاشینکۆف کەوتوونەتە گوللەباران کردنیان. شانی چەپی تەیموور پێکراوەو بە دەم ئازارەوە هەنگاوی بۆ لای ئەو سەربازە هەڵهێناوەتەوە کە تەقەی لێکردبوو و لەم ساتەدا تەیموور، وەك دێتەوە یادی سەرنجی دابوو کابرا فرمێسك لە چاوی دێتە خوار، بەڵام کە تەیموور پەلەقاژەی ئەوەی کردووە دەستی پێوە بگرێ‌و لە چاڵەکە بێتەدەر، ئەفسەرەکە قیڕاندبووی بە سەریداو بە عەرەبی فەرمانێکی دابوویەو ئەوجا سەربازەکە دیسانەوە بەر گوللەی دابوو. ئەمجارەشیان گوللەیەك لای ڕاستی تەیمووری گرتبوو ڕێك لە ژوور کلۆکیەوەو خڕ خستبووی.

لەدواییدا سەربازەکان پاش ئەوەی کارەکەیان ئەنجام داوە ڕۆیشتوون. تەیموور لە تاریکاییدا نەیبینیون بەڵام گوێی لە دەنگیان بووە، هەر لەو کاتەدا هەستی بە جووڵەیەك کردووە لەولای خۆیەوەو تەماشای کردووە کچێکی منداڵەو لەوە دەچوو گوللەی بەرنەکەوتبێت و بە ئەسپایی پێی وتووە: "با ڕابکەین"، کچەکەش لە وەڵامدا وتبووی: "ناتوانم، زۆر لە سەربازەکان دەترسم". تەیموریش بێئەوەی زیاتر لە سەری بڕوات خێرا بە کۆمەڵە خۆڵی پشت گۆڕەکەدا هەڵزنابوو. دواتر هەواڵێکی بیستووەتەوە کەوا کچە کوردێکی منداڵ بە زیندوێتی لە بیاباندا دۆزراوەتەوە لەو وەختەداو وایبۆچوو کە هاوەڵەکەی بووبێت لە چاڵەکەدا بەجێیهێشتبوو، بەڵام دایکی‌و سێ خوشکەکەی ئەو شەوە لە چنگ تیمی گوللەباران کردن دەرنەچوون[13].

[13] تەیموور سەرجەم 28 کەس لەخزم و کەسی لە ئەنفالدا تێداچوون.بێجگە لە باوك و دایکی‌و سێ خوشکەکەی، ئەوانیتر ئەمانە بوون: مامێکی بە ناوی عومەر ئەحمەد قادر، پووری عەینە ئەحمەد قادرو مێردەکەی حمە سعید محی‌الدین عبدالکریم و سێ منداڵی هەراشیان. پووری مەحسە محمد محمود و نۆ منداڵی، پوورێکی شوونەکردووی بە ناوی حمدیە محمد محمود، خاڵی عوسمان محمد

www.dengekan.com

تـــەیمووریش، وەك كچـــەكە یەكـــەمجار زۆر دەترســـا ڕابكـــات، چـــوونكە لانـدكروزەرەكان هێشـتا هـەر بـە دەوری شـوێنی ئیعدامكردنەكـەدا دەسـووڕانەوەو لایتەكانی پێشەوەیان تاریكیی ئەو ناوەی دەڕەوانـدەوە. تـەیموور گردۆڵكـە خۆڵەكـەی تـۆزێ هەڵـدڕیبوو و خـۆیی تێـدا مـات كردبـوو، هـەر كـە ڕووناكیی لایتـەكان لـە گوزەرەكەی دووردەكەوتەوە ئەم خۆی بەكێشدەكرد بۆ چاڵێكی تر، تا بەولایەدا بـۆی دەچوو گەیشتە دوایین چاڵی پڕ لە لاشەو لە دوای ئەوە ئیتر چاڵەكان بـەتاڵ بـوون و كە دەگەیشتە هەر یەكێكیان خۆی بە بنی كۆمەڵە خۆڵەكەوە دەنووساند بـۆ ئـەوەی بەدینەكرێت.

پاشان هەستی بـەوە كـردووە كـە زۆر درەنگـەو وا پێنجـەم یـان شەشـەم كۆمەڵـە خۆڵ تێدەپەڕێنێو هێشتا هەر خوێن لە زامەكانی دەڕوات. بەڵام تەواوی ئەو ناوە وا ئێسـتا كـپ و بێدەنگـە، پاسـە داخـراو و لانـدكروزەرەكان ڕۆیشـتوون و تەنانـەت تـەیموور گـوێی لـە دەنگـی هـیچ بلـدۆزەرێكیش نـەما. كەواتـە ئـەو چالانـەی لاشـەی قوربانیـە ئیعـدامكراوەكانی ئـەو شـەوەیان تێـدابووە خۆڵیـان بـە سـەردا دراوەو تـەختكراون. هـیچ تـەرمی تـازە بـە دەرەوە نـەماو تـەیموور لـە هەڵاتنیـدا بـە نێـو تاریكیدا بیست چاڵێكی بەتاڵی دیكەشی تێپەڕانـدووە. ئێستا دێتـەوە یـادی كـە ئـەو دەمـەی لاشـە بریندارەكـەی خـۆی بـەكێش دەكـردو لـە شـوێنی كوشـتارەكە دوور دەكەوتەوە تەنها بیری لە یەك شت دەكردەوە: "گەر بـە سـەلامەتی لەمـە ڕزگـاربىم، مەرج بێ پێنج دینار بكەمە خێرو بیدەمە هەژار".

مانگ بە ئاسمانـەوە نـەبوو و تـەنها جارێ لایتـی ئۆتـۆمبیلێكی لـە پشتیەوە لـە دوور بینی. ئەوجا گەیشتە دووڕێیانی ڕێگایەكی خۆڵ و كوێرانە یـەكێكیانی گـرت و ڕۆیشـت، لـە پـاش دوو سـەعاتێك ڕێكـردن گەیشـتە ئاقـاری چـەند مـاڵێكی ڕەشمـاڵ نشینی بەدوو, سەگەل كەوتنـە وەڕیـن و دەنـگ و هـەرا خـاوەنی نـزیكترین خێـوەتی وەئاگاهێنـاو بـە لایتێكـی دەسـتییەوە سـەری كێشـاو مێردمنـداڵێكی بـە بـەرگی كوردییەوە بینی كەوا سەرتاپای خوێن بوو و ڕایكێشا ژوورەوە. ئـەوان نەیانـدەتوانی لە یەكتر تێبگەن، نـە بەدووەكـە لـە كوردی دەگەیشت و نـە تـەیمووریش وشـەیەكی عەرەبیی دەزانی. كابرا نەیتوانی هیچ شتێك بكات بـۆ چارەسـەر كردنـی برینـەكانی

محمودو ژنەكەی ئامینە علی عزیزو چوار لە چواردە منداڵیان. چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ تەیموور عبداللە أحمد، كۆمەڵگای سموود، 29 ی تەمووزی 1992.

تـەیموور، ئەگەرچـی زۆر کاریگـەریش نـەبوون و ژیانیـان نەخسـتبووە مەترسـیەوە. ئەم پیاوە ماوەی سێ ڕۆژ لـە خێوەتەکەیدا شاردیەوەو پاشان بـە پیکابەکـەی خـۆی بردبووی بۆ نزیکترین شار، بۆ سەماوەی باشووری بەغدا، کـە دوا قۆنـاخی وەسـتانی کاروانی ئەو خەڵکە پیرو نەخۆشە بوو کە دەبران بۆ نـوگرە سـەلمان. تـەیموور لـەوێ مایــەوەو مــاوەی دوو ســاڵ خێزانێکــی عــەرەبی خێرخــواو بەبــەزەیی داڵــدەی داو شاردیانەوە. دەرەنجام خێزانەکە بە کەسانێکدا کەوا کەوتبوونە بەینـەوە، بـە نهێنـی هەواڵیان بۆ مامێکی دەربازبووی تەیموور ناردبوو لە کەلار، کـەوا کوڕەکە زینـدووەو لە بارودۆخێکی باشدایە. لـە ئۆکتۆبـەری 1990دا تـەیموورو مامەکـەی گەیشـتنەوە یـەك. ساڵی دواتـریش پـاش ڕاپەڕینـە سـەرنەکەوتووەکەی کـورد چیرۆکی تـەیموور لـەملاو لـەولا بڵاوبـووەوەو بـۆ یەکـەمجار ئـاوڕی ڕاسـتەقینەی جیهـانی دەرەوەی پێدایەوە لە ئەنفال کە چەند تۆقێنەرو ترسناك بووە*.

* نووسەری عێراق...
کردووە بۆ چاوپێک...
گیرفان و بە خەتێ...
نیشتمانیی عێراقە...

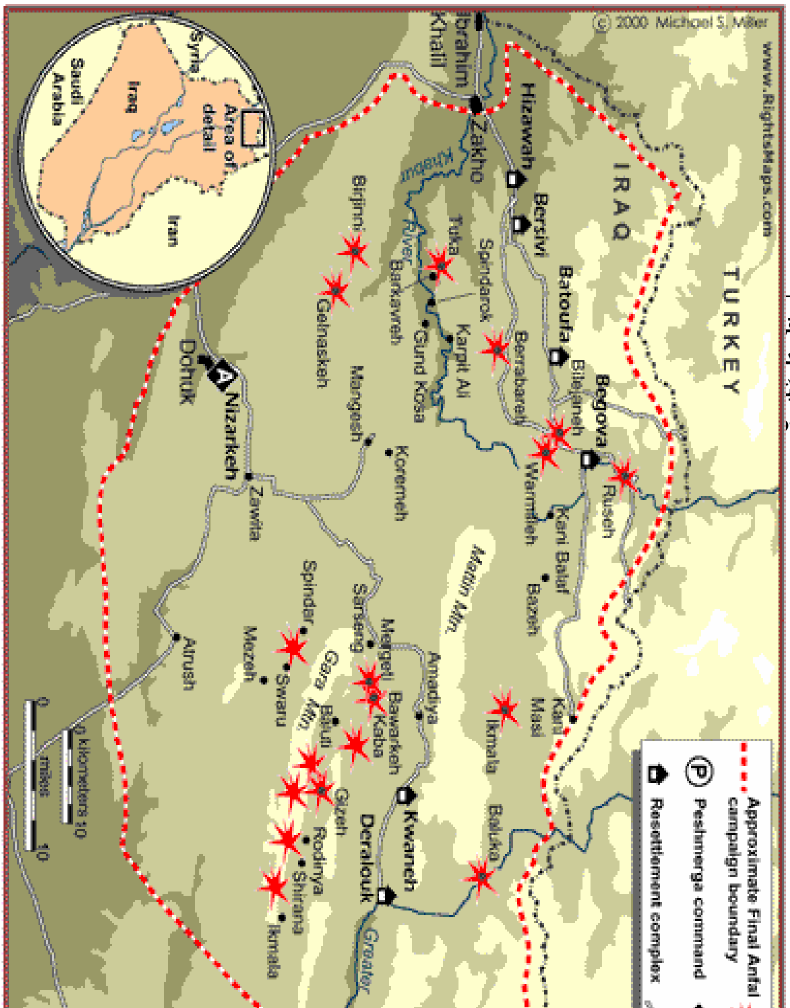

25 ی ئاب – 6 ی ئەیلول 1988

بەشی دەیەم

ئەنفالی کۆتایی:

بادینان

25 ی ئاب ـ 6 ی ئەیلوولی 1988

"ئەو دەمە دەرمان لە فڕۆکەوە دەباری".

ـ قوربانییەکی هێرشی کیمیایی 25 ی ئاب

بۆ سەر گوندی گوێزێ لە ناوچەی ئامێدی.

هێشتا هەر دوا پاشماوەی PUK بەردەوام بوو لەبەرگریکردندا، کە نەخشەو پلانەکانی بەغدا بۆ ڕامالینی پارتی دیموکراتی کوردستان KDP ی مەسعوود بارزانی کەوتەکارو پێشڕەوییەکی بە پەلە دەستپێکرد. لە 7 ی ئابی 1988دا وەك دەیبینن، علی حسن المجید خۆی بە شەخسیی پێی لە سەر سوپای عێراق داگرت پەلە بکات لە تەواوکردنی عەمەلیاتی ئەنفال. ڕۆژی دواتر فەرماندەیی باڵای سوپا "بەیانی بەیانەکانی"خۆی دەرکردو ڕایگەیاند کەوا ئاگربەستێك بە پێی مەرجەکانی عێراق کەوتە کارو کۆتایی بە جەنگی هەشت ساڵەی عێراق ـ ئێران هێنا، کەوا خەرج و باجەکەی ملیۆنێك گیانی مرۆڤ بوو[1].

ئاگربەستەکە پاڵپشتێکی یەکلاکەرەوەی پێویست بوو بۆ سوپای عێراق بۆ ئەوەی کۆتایی بە ئەنفال بێنێ. فەیلەقی یەك کەوا قۆناخەکانی سەرەتای ئەنفالی گرتبووە ئەستۆ لە بارەگای خۆیەوە لە کەرکووك، ئێستا پاشماوە لاوازەکەی بەرگریی لە دۆڵەکانی شەقلاوەو ڕەواندزدا هەڵدەبڕێ. فەیلەقی پێنجی سوپاش کە بارەگای لە هەولێر بوو، دەبوو بەرپرسی عەمەلیاتی پارێزگای دهۆك بێت. بە درێژایی سنووری نێوان عێراق و تورکیادا، فیرقەکانی تریش وەك باسدەکرێ‌و لەوانەش هەندێ تەشکیلاتی فەیلەقەکانی سێ، شەش، حەوت وا ئێستا لە بەرەکانی باشووری جەنگەوە، لە دەوروبەری فاو و بەسرەوە دەگوێزرێنەوە بۆ کوردستانی عێراق و ئەرکی نوێیان پێدەسپێردرێت.

لە پێداچوونەوەو هەڵسەنگاندنی پەلاماری ئەنفالی کۆتاییدا، لیوا ڕوکن یونس زەرب, فەرماندەی فەیلەقی پێنج دەنووسێ: "هەر لە سەرەتاوە ورەی بەرز بە ڕوخساری جەنگاوەرانەوە دیاربوو، بە تایبەتی لە دوای تێکشکانی ئێرانی دوژمن لەو هێرشە سەرکەوتووانەدا کە بە شەڕی قارەمانانەی فاو دەستپێکردو تا شەڕی (محمّد

---

[1] بڕوانە کۆردسمان و واگنەر (Cordsman and Wagner, Iran - Iraq at War, P3)
کوژراوانی ئێران لە نێوان 450 بۆ 730 هەزار و هی عێراقیش لە نێوان 150 بۆ 340 هەزاردادەنێن، ئەم ژمارانە پشت بە خەمڵ و مەزەندەکانی CIA دەبەستێت.

www.dengekan.com

رسـول اللە) ی خایانـد[2]. ئـەو تەشـکیلاتانەی لـە ئەنفالـدا بەشـدارییان کـرد لـەو شەڕانەشدا ڕۆڵی خۆیان بینی[3]". کۆکردنەوەی هێزێکی زۆرو زەبەنـدی وا پێویسـت بوو، وەك جەنەراڵ هەستی پێکردبوو، چوونکە کاروباری لۆجستی کێشـەیەکی گـران بـوو و هێزەکـانی دەبـوو بـەرەو ڕووی شەڕوشـۆڕی گـەریلایی کلاسـیکی ببنــەوە لـە دێهاتدا:

"ناوچــەکە بــە گشــتی شــاخاوییەو بەشــەکانی بــاکوورو ڕۆژهەڵاتیشــی کــە هاوتەریبی هێڵەکانی سنووری عێراق و تورکیان زۆر تووش و سەختن و ڕەز و باخ و دارسـتانی سروشـتیی زۆری تێدایـە. زەوییەکـەی لـە ناوچـە بەرزاییەکانـدا بـەردینی جۆری نیشتووەو زەوییە نزمانەکانیش بریتین لە خاکی پتەو و تێکەڵەی لم و قـوڕ، کـە بـەرەو باشـوورو ڕۆژاوا کشـاوە بـۆ لای پێدەشـتەکانی سـلێڤانیو ئـاکرێ. ئـەم ناوچەیە گەلێ دۆڵ و زێی تێدایە کە لە باکوورو ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو باشوورو ڕۆژئاوا شۆڕدەبنەوەو ڕووبار پێکدێنن. لێرە زنجیرە چیا, لووتکـەی بـەرز, دۆڵ و دەربەنـدو گەلێ کۆسپی تـر تەگـەرەی گـەورە دەخەنـە ڕێـی جموجـووڵی هێزەکـان و کەرەسـتەو ئامێری گواستنەوە"[4].

ئەمـە باسـێکی نـارێکوپێکی پـلان دانـەری سـەربازی بـوو بـۆ ناوچـەی بادینـانی ناوجەرگـەی شـاخاویو نـەریتیی مـەلا مسـتەفای بـارزانیو"نـەوەی خیانـەتکاریی"* کوڕانی. لە گەڵ ئەوەشـدا کـەوا سروشـتی سـەختی ناوچـەکە پێداویسـتیی لۆجسـتیی ئاڵۆزکردبوو، کە مەرجە دابـین بێـت بـۆ سـوپایەکی نیزامـی، بـەڵام پـەلاماری دژ بـە KDP لە هەندێ سەرەوە پتەوتر و داڕێژراوتر بوو لەوەی کە بۆ تێکشکانی PUK سازکرا. *پێشـمەرگەکانی* KDP بە زۆری لە یـەك ناوچـەی جوگرافیـدا خڕبووبـوون، ئەویش بادینان بوو کەوا کاروباری عەمەلیاتی لە بنکەی زێوەشـکانەوە بـەڕێوەدەبرا، کە گوندێکی چۆڵکراوی سەر سنووری تورکیا بوو[5].

---

[2] شەڕی "محەمەد پێغەمبەری خوایە"، (یان ڕاستتر محمد رسول اللّٰه ـ و) هێرشێکی عێراق بوو کەوا هێزەکانی ئێرانی ڕاماڵی لە ناوچە شاخاویەکانی بەرەی باکووردا، لە ناوەڕاستی حوزێرانی 1988دا.

[3] شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی، لاپەڕە 39 .

[4] هەمان سەرچاوە.

* ئەمە گواستنەوەیەکی ناوزەدکردنی سەدام حوسێن و ڕژێمی عێراقە، کە زۆر جار نووسـەرانی ئـەم ڕاپۆرتە ـ کتێبە دەگەڕێنەوە سەری بۆ KDP و PUK و سەرکردەکانیان ـ و.

[5] لە کاتێکدا کەوا PUK سەرکردایەتیی ناوچەیی هەبوو، کە *مەڵبەندی* پێدەوترا، KDP چوار لقی هەبوو کە کاروباری سیاسیو سەربازیشیان لە ئەستۆ گرتبوو. زێوەشکان بارەگای لقی یەك بوو، لقی

* * *

هەرچەندە حیزبی بەعس پێنج مانگی تەرخانکردبوو بۆ "پاککردنـەوەی" ئـەو ناوچـانەی لـە ژێـر دەسـەڵاتی PUK دا بـوون، بـەڵام هـەرگیز وازی لـەو ڕقو کینـە تایبەتیە نەهێنا کە بەرانبەر بە KDP هەیبوو . KDP لە پێشدا لـە گـەڵ شـای ئێراندا هاوپەیمان بوو دوای ئـەویش پەیوەندییـەکی بـەتینی لەگـەڵ ڕژێمـی ئـایینی تاراندا دەستپێکرد. لە چەندین بۆنەشدا وەك چاوساغ کاری بۆ سوپای ئێـران دەکـرد لە بەرەی باکووردا. بەهێزیی ئەم هاوپەیمانیە تاڕادەیـەك نـامۆو سـەرنجڕاکێش بـوو چونکە توندڕەویی ئـاینی هـیچ کـاتێ مـۆرك و خاسـیەتی KDP نـەبووە. پـارتی لـە جێـی ئـەوە هـەڵگری خاسـیەتی ڕەگداکوتاوی بـەها نەریتیـەکانی دۆڵـە تەنگەبـەرو قووڵەکانی بادینان بوو، کە بەشێکی بەرینی چوار هەزار میلی چوارگۆشەی چیاکانی زاگرۆسەو سنووری ڕۆژهەڵاتی ڕووباری زێـی گەورەیـەو باکووریشی تورکیایـە. هـیچ شـارێکی گـەورەش لـەم ناوچـە وشـك و برینگـەدا هەڵنەکـەوتووە. بادینـان نـە وەك سلێمانییە بۆ ئاوێتەبوونی کولتووری جۆراوجۆرو پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی نـە وەك هەولێرو کەرکووکیشە بۆ گەشەکردنی پیشەسازی. لێرە بنیـاتی خێڵـەکیو دڵسـۆزیو ملکەچـی بـۆ ئـەو بنیاتـە بـەهێزەو KDP یـش هـەردەم پشـتگیری ئاغـاو شـێخە کۆنەپارێزەکانی ناوچەکە بووە، کە تـا ئێستاش پەرۆشییەکیان تێدایـە بـۆ ڕۆژگـاری ئیمپراتـۆرێتی عوسمـانی، ئـەو دەمـەی کـە دەسـەڵاتدارێتی خێڵـەکی لەکوردسـتاندا خودموختارییەکی زۆری پێدرابوو[6].

دوو کە بنکەی لە دۆڵی سماقووڵی بوو عەمەلیاتی پارێزگای هەولێری لە ئەستۆ گرتبوو، لقـی سـێ لـە گوندی جافەرانی قەرەداخەوە کاروباری KDP لە پارێزگای تەئمیم (کـەرکووك)دا بـەڕێوە دەبـرد، لقی چواریش لە ناوچەی چـوارتا بـوو و بەرپرسـی سـلێمانی بـوو. هـەروەها KDP هەنـدێ هێـزی تایبەتیشی هەبوو وەك هێزی بارزان لە ڕایات (ناحیەی مێرگە سوور). چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ لە گەڵ هۆشیار زێباری، واشنتۆن، 7 ی حوزێرانی 1993.

[6] لە ناو هۆزە کوردەکاندا، ئاغا ڕابەری دنیاییو شـێخیش ڕابـەری ئـاینین، کتێبەکـەی مـارتن ڤـان بروونەسن "ئاغا، شێخ، دەوڵەت" بە وردیی لەم بابەتە دواوە،
Martin Van Bruinessen: Agha, Shaikh and state.

www.dengekan.com

لە کاتێکدا کەوا KDP ئیلهامبەخشی کۆمەڵی دڵسۆزان و لایەنگرانی پارتیزانیی بوو، کە بەشێوەیەکی مێژوویی لە دۆڵی بارزانەوە سەرچاوەی گرتبوو، بەڵام لە هەمان کاتدا لە نێو سەرکردە خێڵەکیەکانی تردا دوژمنی بەهێزیشی بۆ پەیدا بووبوو. ئەم دووبەرەکیانەش بوون بە هۆی ئەوەی کە دوا قۆناخی ئەنفال هەندێ خەسڵەتی تایبەتی هەبێت و جیابکاتەوە لە قۆناخەکانی دیکە پرۆسەکە . هەندێ گرووپی خێڵەکی کەوا ئاشتییەکی جیاکاریان لە گەڵ بەغدادا پێکهێنابوو توانییان خۆ لە ستەمی ئەنفال بپارێزن. ژمارەیەکی بەرچاوی گوندەکانی بادینان و دەوروبەری، هەر هیچ نەبێ بۆ ماوەیەك مانەوە، بە تایبەتی گوندەکانی سوورچی، زێباری، برادۆست و دۆڵەمەری. ئەو گوندنشینە کوردانەش کە تێداچوون ڕزگاریان دەبوو ئەگەر بهاتایەو *موستەشارە* خۆڵاتیەکە قەناعەتی بە بەغدا بکردایە کەوا ئەوانە بە هەوادارێتی *پێشمەرگە* خراپ نەبوون.

کارێکی وا ئاسان نەبوو بۆ خەڵکی دەرەکیی کە ژمارەی *پێشمەرگەی* کارای KDP بزانن. بە پێی مەزندەیەك ساڵی 1985 پارتی شەش هەزار شەڕکەری هەبووە بەرانبەر بە پێنج هەزاری PUK[7]. خەملاندنێکی دواتر, لە ساڵی 1988دا هێزی هەر لایەکیانی بە دە هەزار خەملاندووە[8]. ڕاستیەکەی ئەم ژمارانە لە لایەن نووسەرانی لایەنگرەوە باسکراون و ڕەنگە زیادەڕۆییان تێدا کرابێت. ڕاپۆرتەکانی هەوالگریی سەربازیی‌و مەدەنی, کە دراون بە لیوا ڕوکن زەربی فەرماندەی فەیلەقی پێنج باسی ئەوەیان کردووە کە سەرجەم ژمارەی هێزی "تێکدەران" لە بادیناندا لە 2600 کەس زیاتر نەبووە[9].

---

[7] ڤان بروونسەن "کورد لە نێوان ئێران و عێراقدا"، ل270
Van Bruinessen, “The Kurds Between Iran and Iraq”

[8] ئە. شێرزاد: "بزووتنەوەی کورد لە عێراقدا، 1975 ـ 1988"
A. Sherzad: The Kurdish Movement in Iraq, P.138).

[9] مەزەندەی سوپا ئەوەبووە کە KDP خۆی لە نێوان 1800 تا 2000 جەنگاوەری لە بادیناندا هەبووەو بە سەر نزیکەی شەش کۆمیتەی ناوچەییدا دابەش بووە. بێجگە لە KDP 250ـ 300 پێشمەرگەی PUK لە دۆڵی زێوەشکان بووە، نزیك بە سنووری تورکیاو لە ڕۆژهەڵاتی هاوینەهەواری ئامێدییەوە. هەروەها 200 ـ 220 شەڕکەری پارتی کۆمۆنیستی عێراق و حەفتا "تێکدەری" پارتی گەلی دیموکراتی کوردستانی سامی عبدالرحمن، کە کۆمەڵێك بوون لە KDP جیابووبوونەوە. KDP بەردەوام ئەو ژمارانەی سوپا ڕەتدەکاتەوە، بە پێی قسەی بەرپرسانی KDP، هێزی شەڕکەری ڕێکخراوەکە لە سەروەختی ئەنفالدا هەشت هەزار کەس بووە، بێجگە لە سی و شەش هەزارکەسی خەڵکی دێهات کەوا بە ڕەسمی لە "هێزی پشتگیریی" میللیدا وەك ئەندام

دژ بەم هێزە کەم و بچووکەو دژ بە دانیشتوانی مەدەنیی بادینان، بیرۆی باکووری علی حسن المجید دوو سەد هەزار سەبازی ناردنە سەر. بە پێی چەندین سەرچاوەی سەربازیی پێشووی عێراق کە میدڵ ئیست ووٚچ چاوپێکەوتنی لە گەڵدا کردبوون، لە نێوان 14 تا 16 فیرقەی سوپای نیزامیی کە هەریەکەیان دوانزە هەزار کەس دەبوون لە پەلاماری ئەنفالی کۆتاییدا بەشدار بوون، ئەمە بێجگە لە بەشداربوونی بەتالیۆنێکی چەکی کیمیاییو یەکەکانی هێزی ئاسمانیی عێراق و فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی یان *جاش*. *ستراتیجیەتی ڕژێم وەك جەنەراڵ زەرب نووسیویێتی: "بەند بووە لە سەر ئەو ئامۆژگاریانەی کە مەکتەبی باکوورو سەرۆکایەتیی ئەرکان لە کۆنفرانسەکەی 7 ی ئابدا لە کەرکووك دەریانکردووە". سەرەتا بنەڕەتیەکانی کارەکەش ئەوەبوو کەوا لە قۆناخەکانی پێشتری ئەنفالدا پیادە کران و بریتیبوو لە خستنەگەڕی هێزێکی زەبەلاح "بۆ ئەوەی لە گشت لایەکەوەو لە یەك کاتدا تێکدەران بداتە ناو بۆ مسۆگەر کردنی گەمارۆدانێکی تەواو"[10]. پێدەچێت مەسەلەی جیۆپۆلیتیکیش بە تەواوی ڕەچاو کرابێت لەم بیرکردنەوەیەدا. جەنەراڵ زەرب سەرنجی ئەوە دەدا کەوا "ناوچەی عەمەلیات بەسترابوو بە سنووری نێودەوڵەتیی عێراق و تورکیاوەو ئەمەش هەندێ ئاڵۆزیی دروستکردبوو... بەم ڕەنگە فەرمان بە هەموو هێزەکان درا کە کارەکە بە چاکی وەربگرن بۆ مسۆگەر کردنی نهێنیی مەسەلەکەو تێنەپەڕاندنی سنوور"[11]. دوا سەرئێشەی جەنەراڵ کاروباری لۆجستی بوو. "قەبەیی کارە ئەندازیاریەکە کە پێویست بوو بۆ ڕووخاندن و ڕامالینی پاشماوەی تێکدەران و خانوو و ماڵیان لەو ناوچانەدا کە عەمەلیاتەکە دەیگرتەوە .. هێند گەورە بوو کە قورساییەکی نائاسایی خستبووە سەر شانی ئەو یەکەیە"[12]. ڕامالینی ئەوانەی مابوونەوە لە "تێکدەران"

تۆمارکرابوون. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووٚچ لە گەڵ هۆشیار زێباری، واشنتۆن، 7 ی حوزەیرانی 1993.

[10] "شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی"، لاپەڕە 2 .

[11] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 32 .

[12] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 33 .

www.dengekan.com

و خانووبــەرەیان، بــە واتایــەکیتر وێرانکردنــی نزیکــەی 300 - 400 گونــدی کوردنشینی بادینانی دەگەیاند.

★ ★ ★

بادینان لە سەرەتای دەستپێکردنی ئەنفالی کۆتاییدا

لە ڕۆژانی پێش دەستپێکردنی دوا ئەنفالدا بەڵگەیەکی زۆر لە ئارادا هەبوو کەچی بە دەستەوەیە. هێزێکی زەمینیی یەکجار قەبە بە درێژایی شارێکانی پارێزگای دهۆکدا بەدی دەکراو بەردەوام ناوچەکە بە تۆپبارانی خەست و بۆردمانی فڕۆکە دەکوترا. هەندێ جاریش بۆمبی هێشوویان بەکاردەهێنا، بۆ نموونە گوندی سپیندارى لای باشووری قەدپاڵەکانی چیای گارە، لە 24 ی ئابدا بە بۆمبی هێشوویی بۆردمان کراو دوو کوڕی منداڵی چوار ساڵ و پێنج ساڵی کوشت کە ئامۆزای بوون, لە کاتێکدا کە بزنی خێزانەکەیان لە دەرودەشت دەلەوەڕاند[13]. هەر کە ئەم هێرشە سەرەتاییانە دەستیان پێکرد، هەندێ خێزان کەوتنە هەڵاتن بە تایبەتی ئەوانەی گوندەکانیان لە سنووری تورکیاوە زۆر دوور نەبوو و بە پێیان دەگەیشتن، بەڵام خەڵکەکەی تر هەر لە شوێنی خۆیان مانەوەو چاوەڕێ بوون باری توندوتیژیەکە تێپەڕێت. وێڕای ئەوەش وایبۆدەچوون مەسەلەکە وەك گوندی سپیندار بکەوێتەوە، کەوا لە ناوەڕاستی ساڵانی شەستەوە گەڵێ جار پەلامار دراوە. لە گەڵ ئەوەشدا کە سپیندار خۆی چەند جارێك سووتابوو، بەڵام حوکوومەت هیچ کاتێ ڕێی لە دانیشتوانی نەگرتبوو کە بگەڕێنەوەو دروستیبکەنەوە.

ئەو دەمە دەسەڵاتی ڕژێم بە سەر پارێزگای دهۆکدا کەمبووبۆوە بۆ چەند شارۆچکەو کۆمەڵگایەکی سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکان. هێزەکانی سوپا لەم بنکەو سەنگەرانەیانەوە, لە ناوەڕاستی هەشتاکانەوە دڕندانە خاڵەکانی پشکنینان توند گرتبوو. گوندنشینێك دەیگێڕایەوە کەوا "بڕای بڕای نەیاندەهێشت خواردەمەنی لەو بازگانەوە بڕوات و تەنانەت قوتووی بچووکی شیری منداڵیشیان قەدەغەکردبوو، بە هەمان شێوەش نەیاندەهێشت بەروبوومی گوندەکان بچێتە بازاڕەوە لە

---

[13] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆک، 10 ی حوزێرانی 1992.

www.dengekan.com

شارەکاندا"[14]. گوندنشینێکی دیکەش دەیوت: "سێ چوار ساڵیش لە پێش ئەنفالدا تەنها ئافرەت دەیتوانی بە خاڵەکانی پشکنیندا گوزەر بکات، لە بەر ئەوە خەڵکەکە ناچار بوون بە قاچاخی ئاردو برنج و خوێو ڕۆن و نەوت و سابوون و تایدو ڕاشی دەربکەن و هەموو شتێك بەم ڕێگەیە بهێنرایە زۆر گران دەکەوت لە سەرمان. لە خاڵی پشکنینەکەدا (لە شارۆچکەی سەرسەنگ) سەربازەکان هەر شتێکیان بگرتایە دەیانبردو ئاگریان تێبەردەدا، جاری واش هەبوو ئافرەتان شتێکیان لە ژێر جلوبەرگیاندا دەشاردەوە"[15]. گەلێ شایەتحاڵ باس لەو پیاو و مێرمنداڵانە دەکەن کە گیرابوون و سەرنگوم کرابوون چوونکە خواردەمەنییان شاردبۆوە، بەو گریمانەیەی کەوا بۆ *پێشمەرگەیان* بردووە.

لە بادینانیش دەردی ناوچەکانی سۆرانی زمان لە باشوور، کوردەکە ڕاهاتبوو بە ڕۆتینی بارودۆخی سەخت و دژواری سەردەمی جەنگ، هەر کاتێکیش هێزە چەکدارەکان ڕاپۆرتیان لە سەر جموجووڵی *پێشمەرگە* بۆ بچوایە، ئەوا فڕۆکەی هێزی ئاسمانی دەکەوتنە هێرشبردن و بۆمباران و ڕۆکێت هاوێشتن، وەختێ فڕۆکە دەهاتن، خەڵکەکە یەکسەر ڕایانەدەکردە ئەشکەوت و ژێرزەمین و ژێر دارو درەختەوە. ناو بە ناویش هەلیکۆپتەر هێزی پیادەی لە گوندێکدا دادەبەزاندو ماڵ بە ماڵ دەکەوتنە گەڕان بە دوای سەربازی هەڵاتوو و موتەخەلیفدا. تۆپخانەکانی نزیکترین شارۆچکە یاخود سەربازگە کوێرانە تۆپبارانیان دەکردو هەندێ جار جووتیارێکی بەدبەختی دەکوشت لە کاتی کارکردنی لە کێڵگەکەیدا.هەروەك ئەم هێرشانەی عێراق بەس نەبووبێت، دانیشتوانی بەشێك لەم ناوچە سنووریانە دەبوو ململانێ لە گەڵ هێرشی فڕۆکەی هێزی ئاسمانیی تورکیاشدا بکەن لە جێبەجێکردنی ئەرکی پشکنین و وێرانکردنیاندا دژ بە دەستەو تاقمی گەریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستانی تورکیا PKK کە بنکەکانیان لە باکووری عێراقدا دامەزراندبوو[16].

---

[14] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، گوند کۆسە، 5 ی ئەیلوولی 1992، هەروەها بڕوانە ڕاسپاردەکانی حوکوومەت لە ساڵی 1987دا سەبارەت بە توندکردنەوەی ئابڵووقەی ئابووری، لە لاپەڕە 144 ـ 146 دا.

[15] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای کوانێ، 29 ی ئابی 1992.

[16] لە ساڵانی 1930وە تورکیاو عێراق بەردەوام هەماهەنگی دەکەن لە سەرکوتکردنی نەیارانی کورددا. لە ساڵی 1982دا هەردوو حوکوومەت ڕێکەوتننامەیەکیان مۆر کرد کە ڕێگە بە تورکیا

لە بەهاری 1987داو لە ئەنجامی ئەو بڕیارانەدا کە لە لایەن علی حسن المجیدەوە دەرچووبوو، کە تازە هاتبووە سەرکار, تەواوی پارێزگای دهۆك هێڵی سووری بە دەوردا هێنرا، (ئەم پارێزگایە ناوچەیەکە کەمێك لە ویلایەتی کۆنێکتیکەت بچووکترە). لێرەش وەك ناوچەکانی سۆرانی زمان شالاوێکی گوند سووتاندن لە نیسان و مایسدا دەستیپێکردو چلو نۆ گوند لە شوێنە جیاجیاکانی بادینان‌دا وێرانکرا[17].

"هێڵە سوورەکەش" بە ڕادیۆی ڕەسمی ڕاگەیەنرا، وەك پیاوێکی خەڵکی گوندێکی نزیك شارۆچکەی مانگێش دەیگێڕایەوە. ئەوانەی کە هاتبوونە لای حوکومەت بە "میللەتی خۆمان" لە قەڵەم دران، وەك ڕادیۆکە جاڕی بۆ دەدا، ئەوانەش کە نەهاتبوون بە ئێرانی دانران. حوکومەت بۆ گەیاندنی ئەم پەیامەی بە ناوەوە، گشت ئەو ڕێگا گلانەی کەوا دەچوون بۆ گوندە قەدەغەکراوەکان بە کۆمەڵە خۆڵ داخست[18]. کاتێکیش سەرژمێریەکەی ئۆکتۆبەر هاتە ئاراوە زۆر بە کەمی کاری کردە سەر ناوچە دێهاتیەکانی بادینان، تەنانەت وەك بە میدڵ ئیست ووچ وتراوە، زۆر گوند هەر پێی نەزانیبوو.

لە گەڵ ئەوەشدا کە هەواڵی ترسناك و دڵتەزێن دەربارەی ئەنفال، بە هۆی ڕادیۆی KDPەوە کە لە ئێرانەوە پەخشدەکرا، دەگەیشتە بادینان کەچی لەوە نەدەچوو گوندنشینەکانی ئەو دەڤەرە بڕوایان هێنابێت کەوا پەلامارەکەی ساڵی 1988 ی حوکومەت لەوانی پێشتر جودابێت. جێگای سەرسوڕمانە کەوا نەك هەر خەڵکە مەدەنیەکە نەکەوتنە حاڵەتی ئامادەباشی نائاسایی ئەم پێشهاتە سەخت و کارەساتبارەوە، بەڵکو KDP خۆیشی کەوا لەو کاتەدا کۆمیتەی ناوەندیی لە ناو

بدرێ هێزی چەکداری بنێرێتە عێراقەوە بۆ ڕاوەدوونانی کوردی یاخیبووی تورکیا، یان لە گەڵ سوپای عێراق عەمەلیاتی هاوبەش ئەنجام بدەن دژ بە پێشمەرگەی کوردی عێراق. بڕوانە ئیکۆنۆمیست (The Economist)، 18 ی حوزێرانی 1993.

[17] بە گوێرەی مەسحێك کە لە لایەن کۆمەڵەی ئاوەدانکردنەوەو گەشەپێدانی کوردستان (KURDS)ەوە ئەنجامدراوە، کە دەزگایەکی فریاکەوتنی ناوخۆیە.

[18] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 4 ی ئەیلوولی 1992.

www.dengekan.com

ئێرانـدا کۆبوونـەوەی دەکـردو دەسـتپێکردنی ئـەنفالی کۆتـایی لـە ئـان و سـاتدا بـوو، کەچـی لــەوە نەدەچــوو چـاوەڕوانی هــیچ شــتێکی نائاســایی بێــت. هەرچــەندە پێشـمەرگەکانی ناوچـەکە خـەڵکی دێهاتـەکانیان لـە ئەگـەری بـەکارهێنانی چـەکی کیمیــایی ئاگــادار دەکــردەوە، بــەڵام ســەرکردایەتیی KDP لــەوە ناچــێت هــیچ ئاگادارییەکی حاڵەتی لەناکاوی بڵاوکردبێتـەوە. فەرماندەیـەکی ناوچـەکە دەیـووت: "وامانـدەزانی لـە پـاش هەڵەبجە کۆمـەڵی نێودەوڵـەتیی سـەدام حوسـێن ڕادەگـرێ"، ئەمە هەڵوێستێکی پڕ هیوای سەرسامکەر بوو بە لەبەرچاوگرتنی ئەو دەیان هێرشـە کیمیاییەی کەوا لەو بەهارو هاوینەدا ئەنجامدران[19].

دەزگای سەربازیی عێراق، تەنانەت لە بەڵگەنامە ناوخۆیەکانیشیدا کە ئەوپەڕی نهێـنین، خـۆ لادەداو بێـدەنگی دەکا لـە مەسـەلەی بـەکارهێنانی چـەکی کیمیـایی لـە ئەنفالی کۆتاییدا[20]. ڕاپۆرتەکەی جەنەراڵ زەرب تەنها ئەو تێبینیە دەخاتـەڕوو کـە ئــەو بەتالیۆنــەی کارەکــەی لەئەســتۆ گرتبــوو "ڕۆڵێکــی بێهاوتایــان" بینــی لــە پەلامارەکەداو" بە تەواوی وەك هەموو گرووپەکانی تر" یەکەکە خرابـووە حاڵـەتی ئامادەباشـییەوەو سەرپەرشـتی بـەکـارهێنانی گڕهاوێـژی دەکـرد لـە لایـەن هێـزی پیادەوە (مەبەستی تۆپی کیمیایی وەشێنە- و). زەرب لە لایـەکی تریشـەوە دەنووسـێ "یەکەکـە لـە کـاتی شـەڕدا ڕۆڵێکـی تـری نـەبوو چـوونکە شـەڕەکە لـە نـاو سـنوورە جوگرافیـەکانی وڵاتـدا بـوو"، ئەمـە سەرسوڕمانێکی سـەیرو سـەرنجڕاکێش بـوو لـە لایـەن جەنەراڵـەوە، ئـەوەی دەردەبـڕی کـەوا لـە قۆناخـەکانی پێشـووی پـەلاماری ئەنفالـدا چـەند بـە شێوەیەکی بـەربڵاو تۆپبـارانی کیمیـایی لـە نـاو خـاکی عێـراقـدا بەکارهاتووە.

---

(19) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 1 ی ئەیلوولی 1992.

(20) حوکوومەتی عێراق تەنانەت لە پەیوەندیەکانی ناوخۆشیدا، بەوپەڕی نهێنیەوە مامەڵـەی لـە گـەڵ چەکە کیمیاییەکانیدا دەکـرد، نووسـراوی ژمـارە ش19299/5 لـە بەڕێوەبـەری ئـەمنی پارێزگـای هەولێرەوە بۆ تەواوی بـەش و دەزگاکـانی، ڕۆژی 17 ی دیسـەمبەری 1988 لـە جـۆری "نهێنـی و شەخسی و تەنها بۆ ئەو کەسەیە کە بۆی چووە" ئەمەی تێدایە: "لە بەر ڕۆشـنایی یاداشـتی دیـوانی سەرۆکایەتیی بەڕێز، ژمارە 44154/11/4/4 لە 4 ی کـانوونی یەکـەمی 1988دا، بڕیـاری ئـەوە دراوە کە هەموو ئەو نووسراو و یاداشتانەی زانیارییان لە سەر بەرهەمهێنانی چەکی کیمیایی تێدایە، دەبێ بەرزترین پلەی نهێنییان بدرێتێ، تەواوی ئیجرائاتی پێویست وەربگرن و ئەم یاداشـتنامەیە لای خۆتان بپارێزن و ئیمزای وەرگرتنی بکەن".

ئەم داكۆكیو پێداگرتنەی جەنەراڵ زەرب واپێدەچێت ناكۆك بێت، لە بەر ئـەوە بەكارهێنانی چەكی كیمیایی لە پـەلاماری بادینانـدا لەلایـەن دەزگاكـانی ڕاگەیانـدنی جیهانەوە جارێكی بەربلاَوی لێدرا. بـە هـەرحاڵ ڕوونكردنـەوەی مەسـەلەكە ئاسـانە، چونكە عەمەلیاتی بۆمبارانی كیمیایی لە ماوەی ئەنفالی كۆتاییدا لە ئەسـتۆی هێـزی ئاسمانیی عێراقدا بوو، یەكەكانی تۆپخانەی كیمیایی سوپاش كـەوا لـە شـەش حـەوت شـوێن دامــەزرابوون بێــدەنگ مانــەوە[21]. لــە ڕێگــەی شــایەتیی كــوردە ئــاوارە بریندارەكانەوە لە توركیا، هەر زوو دنیا پێیزانی كەوا گازی خەردەل و دەمارەگاز لە بادیناندا بەكارهاتوون[22]. گاڵبرەیت و ڤان هۆلن بە تۆماركردنی ناوی 49 گونـد كـە "بەر گاز كەوتبوون"، گەیشتنە ئەو ئەنجامەی كە عێـراق "بـە ئەندازەیـەكی فـراوان چــەكی كیمیــایی بــەكارهێناوە دژ بــە دانیشــتوانە كوردەكــەیو لــە 25 ی ئــابی 1988ەوە دەستی پێكردووە"و ئەم هێرش و پەلامارانەش "لەناوچوونێكی گـەورەی ژیانی خەڵكی مەدەنیی بە دواوە بووە"[23].

---

[21] *موستەشارێك* دەگێڕێتەوە گوایە تۆپی كیمیایی دژ بە گوندی وەرمێلێ بـەكارهاتووە، بـەڵام لـەو چاوپێكەوتنانەدا كـەوا لـە گـەڵ دانیشـتوانی ئـەو گونـدەدا ئەنجامـدراوە ئەمـەیان نەسـەلماندووە. چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 1 ی ئەیلوولی 1992. دەربارەی ڕووداوەكانی وەرمێلێ بڕوانە لاپەڕە 454.

[22] هەروەها مقۆمقۆی بەردەوامی ئەوە هەیە كەوا عێراق چەكی بایۆلۆجیشی بەكارهێناوەو باس لەوە دەكرێ كە هەندێ نەخۆشیی نامۆ و نائاسایی لە ناوچەكانی ژێردەسەڵاتی پێشمەرگەدا بلاَوبووەتەوە. لانیكەم بەڵگەنامەیەك دەیسەلمێنێ كەوا سوپای عێـراق عـەمباری ئـەم جـۆرە چـەكانەی هەیـە، لـە نووسراوێكی "ئەوپەڕی نهێنیو شەخسیدا" كە ژمارەكەی ه/1277 و بەرواری (8 ی ئـابی 1986)ە، فەرماندەی كەرتی هەولێر، جەنەراڵ عبدالوهاب عزت فەرمان دەداتە تەواوی یەكـەكانی ناوچـەكەی كە جەردێكی نیو ساڵەی هەموو ئەو توخمە بایۆلۆجی و كیمیاییانە بكەن كە لەلایانە.

[23] گاڵبرەیت و ڤان هۆلن

(Galbraith and Van Hollen: Chemical Weapons Use in Kurdistan, PP.1,42).

لیستەكەیان ئەوە دەردەخات كە ژمارەیەك گوند بە هۆی ئەو گـازەوە تـووش بووبـوون كـە بـا لـە شوێنی ترەوە هێنابووی. گیروگرفتی بـەردەوامی بەڵگـە هێنانـەوە بـۆ هێرشـە كیمیاییـەكانی عێـراق جیاكردنەوەی شوێنی سەرەكیی لێدانەكەو ئەو شـوێنە لاوەكیانـە بـوو كـە بـەر كاریگـەریی گازەكـە دەكەوتن. ئەو لیستەش لە لاپەڕەكانی 530 ـ 537 دا تەنها ئەو شوێنانە دەگرێتەوە كە ڕاسـتەوخۆ

www.dengekan.com

* * *

"ســـێو و شتێکی شیریــــن"
هێرشە کیمیاییەکانی 25 ی ئاب

لە درەنگانێکی ئێوارەی 24 ی ئابدا بارەگای KDP لە زێوەشکانی نزیک سنووری تورکیا بەر یەکەم هێرشی کیمیایی کەوت و وەك باسدەکرێ 10 *پێشمەرگەی* کوشت. بۆ بەیانیی ڕۆژی ئاینده, 25 ی ئاب، لە نێوان کاتژمێر 6.30 و 8.30 ی بەیانیدا، فڕۆکە جەنگیەکانی عێراق لە یەك کاتدا ژمارەیەك هێرشی جیاجیایان دەستپێکرد، کە ڕەنگە دە دوانزەیەك بووبێت و لەوەدەچوو زۆریان هەمان پۆلە فڕۆکە ئەنجامیان دابێت، کە بە خەستی ناوچەیەکیان گرتبۆوە پانیەکەی شەست میل و قووڵایی بیست میل بوو. هەندێك لە فڕۆکەکان تاقە گوندێك یان بنکەیەکی *پێشمەرگەیان* دەکردە نیشان، بەڵام بە لایکەمەوە فڕۆکەکان لە دوو حاڵەتدا زنجیرەیەك گوندیان بە خێرایی کوتا (بڕوانە نەخشەکە). ئەنجام هەر لەجێدا نزیکەی بیست کەسی مەدەنیو هەمان ژمارەش *پێشمەرگە* کوژران. بەڵام چەند حەفتەیەك دواتر سەدان کەس لە خەڵکەکەو بە تایبەتی منداڵان قڕیان تێکەوت.

هۆکاری وردی ئەو بەلێشاو مردنە هەر بە نەزانراوی ماوەتەوەو ڕەنگە لە ئەنجامی تێکەڵبوونی هەردوو گازی خەردەل و دەمارەگازی سارینەوە بووبێت کە کاریگەرییەکی درەنگوەختی ئاوها کوشندەی بووە، یان لە بەر هێرشە یەك لە دوای یەکەکان بووەو پاشانیش کاریگەریی سەرماو برسێتی لە چیاکاندا کە بۆی هەڵاتبوون، یان لە بەر ئەو بەدخۆراکیو نەخۆشییەی لە کەمپەکاندا تووشی بوون لە پاش گرتنیان، یاخود لە بەر سەرجەمی هۆکان بەسەریەکەوە. ئەگەرچی تاڕادەیەك ئەم پرسیارە ئەکادیمییە بەڵام هۆکاری وردی ئەم مەسەلەیە هەرچیەك بێت، حوکوومەتی عێراقە, کەوا بەرپرسی ئەم مردنانە بووە. لە چاوپێکەوتنی یەك

بەر هێرشەکە کەوتوون. ئەمە تەنها کێشەی میتۆدۆلۆجی نیە، بەڵکو گەلێ وێنەی ڕوونی خاسیەتی ئەم چەکانەش تێکەڵ دەکاو لە یەك جیاناکرێنەوە.

بە یەکی ئەو کەسانەدا کە بـە زینـدوویی لـە هێرشـە کیمیاییـەکانی ئـەنفالی کۆتـایی دەرچوون بە زۆری هەمان گێڕانەوەی لێکچوویان هەیە.

- گوندی برجینێ لە ناحیەی زاویتە بۆ بەدبەختی کەوتبووە نیوەی ڕێی نێوان دوو بنکەی گرنگی KDPەوە، کە یەکێکیان بنکەیەکی ناوچەیی پارتی بوو لە باکووری گوندی تویکادا, ڕێك لەوبەری زێی خـابوورەوە، ئـەویتریش کـەمێك بـە لای ڕۆژهەڵاتەوە لـە گونـدی گەڵناسکێدا بـوو. هـەر سێ شـوێنەکە ڕۆژی 25 ی ئـاب لـە کاتی بەرچایی بەیانیدا بەر چەکی کیمیایی درا. خـەڵکی برجینێ لـە بەرەبەیانـەوە چاویان بڕیبووە ئاسمان، چوونکە چـەند ڕۆژێـك بـوو سـەرنجی ژمارەیـەکی نائاسـایی فڕۆکەیان دابوو بە ڕاسەریانەوەو ترسی بۆردمـانکردنی عادەتییـان لێنیشـتبوو. ئـەو ڕۆژە کاتێ هەشت فڕۆکـەیان بـەدیکرد زۆربـەی خەڵکەکـە لـە ترسا ڕایـانکردە کونـە تەیارەکانیانەوە کەوا لە نزیکی ماڵەکانیان دروستیان کردبوو. سیانیان بە نزمـی، لـە ڕۆژهەڵاتـەوە بـۆ ڕۆژئـاوا بـە سـەر گونـددا تێپـەڕین و هـەر یەکـەیان چـوار بـۆمبی بەردایەوە. خەڵکە دەربازبووەکەی ئێرە وا دەگێڕنەوە کە بۆمبەکان گەواڵە دووکـەڵی هێجگار گەورەیان لێبەرزبۆوەو "یەکەمجار سپیو ڕەش بوون و پاشان زەردهەڵگەڕان و بـە شـێوەیەکی سـتوونی پـەنجا شەسـت یـارد لـە ئاسمانـدا بەرزبوونـەوە ئـەوجا دووکەڵەکە بە ناو دۆڵەکەدا بڵاوبۆوەو دواجار نزم بووەوەو بـە نـاو گونـددا تێپـەڕی, ئەوجا ئێمە بۆنی گازەکەمان کرد".

گازەکە لە سەرەتاوە بۆنی خـۆش بـوو، "بـۆنی سـێو و شـتی شـیرینی لێـدەهات"، هەندێکی تریش دەیانوت: "بۆنەکە دەرمانی مشك و مێـرووی کێڵگـەو مـەزراکانمانی بیرخستینەوە", بـەڵام هێنـدەی پێنەچـوو "تـاڵ بـوو و کـاریکردە سـەر چـاو و دەم و پێستمان، لەناکاو هەناسەشمان سوار بوو"[24]. پاشان خەڵکی گوند زانییان کـە چـوار

---

[24] تیمێکی پزیشکیی عەدلی، کە لە لایەن پزیشکانی مافی مرۆڤ و میدڵ ئیست وۆچەوە نێردرابوو، لە 10ی حوزێرانی 1992دا نموونەی خۆڵی برجینێی کۆکردەوە. نموونەی خۆڵەکان دواتـر لـە دەزگـای بەرگریکردنی کیمیایی و بایۆلۆجیی وەزارەتی بەرگریی بـەریتانیای مـەزن لـە پۆرتـۆن داون، شـیتەڵ کرانەوەو پاشماوەی دەمارەگاز GB لـە گـەڵ، کـە بـە سـارینیش دەناسـرێ، یان تیـا دۆزرایـەوە

www.dengekan.com

کەسی لە ماڵێکدا کوشتووە، لەوانە پیاوێکی تەمەن 58 ساڵ و کوڕەزایەکی پێنج ساڵانی. دواجار فڕۆکەکان نزیکەی نیو سەعاتێك بە سەر گونددا سووڕابوونەوەو بە ئاشکرا سەرنجی ئەنجامی بۆردمانەکەیان دابوو. هەندێکی تریشیان هەر ئەو ڕۆژە درەنگانێك گەڕابوونەوەو بۆمبارانی ئاساییان کردبوو و ئاگریان بەردابووە پلۆپووشی ئەو کێڵگانەی لە دوادوایی هاویندا وشك بووبوون. لە بەرزایی قەد چیاوەو لەو شوێنەدا کە برجینێی تێدابوو، خەڵکەکە تەماشایان دەکرد چواردەوریان پڕبووە لە ئاوارەو هەرهەمووو بەرەو باکوور بۆ لای سنووری تورکیا هەڵدێن[25].

- ماوەی چەند میلێك لە باکووری برجینێوە، نزیك زێی خابوور، فڕۆکەکان تلاکرویان داگرتەوە، ئەو گوندە گەورەیەی داڵدەی زۆرسەربازی ڕاکردووی دابوو. ئافرەتێك کە ناوی حەلیمە بوو، بەرچایی بۆ منداڵەکانی ئامادە دەکرد کاتێ بۆمبەکان بەربوونەوەو تلپەی تەقینەوە هاتە بەر گوێی ژنەو خێرا چووە دەرەوەو ڕوانی ئەو ناوە دووکەڵی سپییەو زەرد هەڵدەگەڕێ. مێردەکەی *پێشمەرگە*و کاری پێسپێردراوی هەبوو، لە بەر ئەوەی زۆر پەلاماری کیمیایی جەنگی ئێران ـ عێراقی بینیبوو، نیشانەکانی ناسینەوەی گازی کیمیایی بۆ باسکردبوو. منداڵەکانی حەلیمە ئەو کاتە لەسەربان خەوتبوون، بۆیە خێرا تا توانی پڕی پێداکردن و بە پەلە بردنیە کونە تەیارەکەی خۆیانەوە، کە چاڵێك بوو لە زەویدا هەڵدەکەنراو پاشان بە تەختەدارو گژوگەڵاو خۆڵ دادەپۆشرا. حەلیمە لە تاو ترس و شپرزەیی زۆزانی منداڵە کۆرپە ساڵە وەختەکەیی لەبیرچووبوو، پاشان تەماشای کردبوو منداڵەکە لە حەوشەکەدا دەگەوزێو هەناسەبڕکێیەتیو ئێڵنج دەدات، حەلیمەش بە پەلە فڕاندیە ژێرزەمینەکەوەو پەتووی تەڕکراوی بە دەمی کونەکەو دیوارەکاندا گرت،

پاشماوەی گازی خەردەلدا. بڕوانە ڕاپۆرتی پزیشکانی مافی مرۆڤ و چاودێریی مافی مرۆڤ، "کارێکی زانستی بۆ یەکەمجار: نموونەی گڵی چاڵە بۆمبەکانی باکووری عێراق گازی دەماریان تێدایە، تەنانەت لە پاش چوار ساڵیش"، 9 ی نیسانی 1993. PHR-Human Rights Watch Statement, “Sientific First: Soil Samples Taken From Bomb Craters in Northern Iraq Reveal Nerve Gas- Even four Years Later", April 29, 1993.

(25) باسی تەواوی پەلامارە کیمیاییەکەی برجینێ لە ڕاپۆرتەکەی میدڵ ئیست وۆچ و پزیشکانی مافی مرۆڤدایە، "پەلاماری ئەنفال لە کوردستانی عێراقدا: وێرانکردنی کورێمێ"، ل 31 ـ 44.
Middle East Watch / Physicians For Human Rights:
“The Anfal Campaigin in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme”

بەڵام کچە ساواکە ڕزگاری نەبوو و چەند ڕۆژێك لەوەودوا لە بەندیخانە کەمپێکدا وەك چەندین منداڵی دیکەی تلاکرو مرد[26].

● لە شوێنێکی لەباری گوندی سپیندارۆکدا، لە سەر ڕۆخی ئەوسەری خابوور، جووتیارێك بە ناوی سلێمان بە دوربینەکەی تەماشای ئەو ناوەی دەکردو ڕوانی دوو فرۆکە پەلاماری بنکەی KDP دەدەن لە گوندی تویکەو گوندە چەند ماڵیەکەی بەرکەڤریّدا، کە چەند سەد یاردێك لە یەکەوە دووربوون. سلێمان فریکانسی ڕادیۆکەی خستبووە سەر شەپۆلی بێتەلی فڕۆکەکان و بە ڕاسەریەوە گوێی لە هەندێ گفتوگۆی فڕۆکەوانەکان بوو:

- "ئەوان تەقەمان لێدەکەن"
- "بۆمبەکان هەڵدەنە شوێنە بەرزەکان"
- "کە لە دوای منەوە بیت دەست نەکەیتەوە، ڕایگرە تا دەکەویتە بەرانبەرم".

سلێمان گەیشتبووە ئەو ئەنجامەی کە فڕۆکەوانەکان وەڵامی دەسرێژ دەدەنەوە کەوا لە زەوییەوە لێیاندەکرا. هاوەڵێکی کە ناوی عوبێد بوو دەیوت ئەم ناوچەیە هەڕەشەی تۆڵەکردنەوەیەکی تایبەتی لێکراوەو "حوکوومەت بە خەڵکی ڕاگەیاندبوو ئەگەر تاقە فیشەکێك لە گوندێکەوە بتەقێت بۆمبێکی کیمیایی لە جێی بەردەدرێتەوە. ئەو خەڵکانەی لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتەوە هاتبوون ئەم زانیاریانەیان لەگەڵ خۆ هێنابوو". ڕاستێکەی لەو نزیکەی 350 چاوپێکەوتنە مەیدانیەی میدڵ ئیست وۆچدا ئەمە یەکەم نموونە بوو کەسێك بیگێڕێتەوە کەوا حوکوومەت هیچ ئاگادارییەکی پێشوەختی دەرکردبێت دەربارەی نیازو مەبەستەکانی.

سلێمان تێکڕا سیانزە بۆمبی ژماردبوو، هەرچەندە زۆریشیان لە دەرەوەی گوند کەوتبوون، بەڵام دوایی زانیبووی کەوا دوو بۆمبیان لە نزیك بارەگای *پێشمەرگەکانەوە* کەوتووە لە قەراخ گوندی تویکا لە ڕۆژئاواوە. بە گوێرەی سێ

---

[26] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ، کۆمەڵگای گرێگەور، 27 ی ئابی 1992.

www.dengekan.com

باسی جیا جیا چوارده *پێشمەرگە*و کەسێکی مەدەنی لەوێ کوژرابوون. لە بەر ئەوەی با لە لای ڕۆژهەڵاتەوە هەڵیکردبوو هەموو ئەو ئاژەڵ و ماڵاتەی کوشتبوو کە لە ڕۆژئاوای گوندەوە بوون، بەڵام کەس لە ناو گوندو دەوروپشتیدا زیانی گیانیی نەهێنابوو[27].

● گوندی وەرمێلێ نزیك سنووری تورکیا بوو، لە نێوان خابوورو سەری ڕۆژئاوای چیای مەتینداو سەنگەرێکی *پێشمەرگە* بوو. نزیکترین کەمپی گەریلا لە بازێ بوو، کەوا ماوەی سێ سەعات و نیو بە پێیان دووربوو، بە نێو چیاکاندا بۆ لای ڕۆژهەڵاتەوە. خەڵکی وەرمێلێش وەك دانیشتوانی برجینێ لە بەیانیی 25 ی ئابدا پێشبینیی هێرشێکیان دەکرد، هەر وایش بوو, لە کاتژمێر هەشتی بەیانیدا پەلامار دران. ئەمجارە بۆ ئەمان شەش فڕۆکە بوو، بەڵام تەنها دوانیان هێرشەکەیان ئەنجامداو هەریەکەیان شەش بۆمبی فڕێدایە خوارەوە. گوندنشینێکی ئێرە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "ئێمە بەختمان هەبوو، چوونکە باکەی بە پێچەوانەی ئەو لایەوە دەهات کە خەڵکەکە نیو کیلۆمەترێك دوور لە گوند پەنایان دابوویەو لە ژێر دارەکاندا خۆیان شاردبۆوە"[28]. پێنج کەس گازەکە بە سەریاندا هاتبوو و بەرکەوتبوون و ڕشانەوەو پێستیان ڕەش هەڵگەڕاو تلۆقی کرد، بەڵام ئەو ڕۆژە دوای نیوەڕۆیەکی درەنگ دوکتۆرێکی *پێشمەرگە* فریایان کەوت و دەرزیی لێدان و تیماری کردنو هەر پێنجیان گەیشتنەوە خێزانەکانیان و بەرەو سنووری تورکیا هەڵاتن.

ڕاستەوخۆ لەوبەری ڕووبارەکەشەوە فڕۆکە لە گوندی بلێجانێی داو با گازەکەی بە سەر گوندێکی بچووکدا برد پێیان دەوت بانێ. پیاوێکی خەڵکی ئەوێ دەیوت: "نەخۆش کەوتمو دەستم بەڕشانەوە کرد. ئەو دواینیوەڕۆیە بانێمان بەجێهێشت و چووین بۆ بلێجانێ و گرکا، دوای ئەوە دەبوو لە ڕێگا سەرەکیەکە بپەڕینەوە (کە لە بێگۆڤاوە بۆ کانی ماسی دەچوو). ئەو کاتە سوپا لەوێ نەبوو، بۆ یەکەمجار هێزەکان لە کاتژمێر دووی شەوی 26 ی ئابدا گەیشتنە ئەوێو ڕێگەی هەڵاتنیان بۆ تورکیا بڕی. ئەوانی کە پێشتر لە ڕێگا سەرەکیەکەوە پەڕینەوە بەختیان هەبوو، ئێمە لە

---

[27] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای هیزاوا و زاخۆ، 1 ی ئەیلوولی 1992.
[28] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، گوندی وەرمێلێ، 31 ی ئابی 1992.

دەوروبـەری کاتـژمێر یـەکی شـەودا گەیشـتینە ئـەوێ، ڕێـك لـە پـێش گەیشـتنی سەربازەکاندا "[29].

● لە باکووری جادە سـەرەکیەکەوە ڕێگەیـەکی ڕاسـتەوخۆ بـۆ تورکیـا بـە سـەر گونـدەکانی ڕویسـێو نـزدووریێدا گـوزەری دەکـرد. "کـە سـوپا هـات و دەسـتیکرد بـە خێوەت هەڵدان لـە سـەر جادەی نـزدووری، خەڵکەکە مەترسـیی هێرشـێکیان کـردو هەڵاتن"، ئەمە قسەی *پێشمەرگەیەکی* KDP خـەڵکی ڕویسـێ بـوو کـە لـە پێشـەوە خێزانەکەی ناردبوو بۆ تورکیا:

"سـەر لـە بـەیانی ڕۆژی دوایـی سـوپا هێرشـی هێنـا. عێراقیـەکان هـەوڵیان دەدا ناوچـە سـنووریەکە دابخـەن. ئـەو خەڵکـەی لـە سـنوورەوە نزیـك بـوون توانییـان بپەڕنـەوە، ئەوانـەش کـە نـەیانتوانی دەسـگیرکران و سـەرنگوم بـوون. وەختـێ کـە هێرشە کیمیاییەکە کرا من لە نزیك سنوورەوە بووم و دووکەڵێکی زەردم بینی. ئـەو کاتـە مـن لـە سـەر شـاخ بـووم، بـەڵام ئـەو خەڵکـەی لـە دۆڵەکـەی خـوارەوەدا بـوون بەرکەوتن، براکەشم کە دووسەد یان سێسەد مەترێك لە قەدپاڵی شاخەکەدا لێمـەوە دووربـوو بـەر کیمیاییەکـە کـەوت و دەسـتیکرد بـە کـەف چـەراندنو هەناسـەی بـۆ نەدەدراو پێستی ڕەش هەڵگەڕاو دواجار مرد. نـاوی سـەلیم بـوو و تەمـەنی 45 سـاڵ بوو، ئێمەش هەر لەو جێگەیەدا بە خاکمان سپارد"[30].

● خەسـترین پـەلاماردان بەدرێـژایی چیـای گـارەدا بـوو، ئـەو زنجیـرە شـاخە گەورەیەی لەنزیك شارۆچکەی سەرسـەنگەوە دەسـت پێدەکاتو مـاوەی بیسـت میـل یـان زیـاتر بـەرەو ڕۆژهـەڵات درێـژ دەبێتـەوە. لێـرە هێـزی ئاسمـانی لانیکـەم 15 و لەوانەشـە 30 گونـدی جیاجیـای کردبێتـە نیشـانە[31]. لـە قەدپاڵـەکانی باشـووردا

---

[29] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، باتووفە، 9 ی نیسانی 1993.

[30] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، باتووفە، 9 ی نیسانی 1993.

[31] ژمارەیەك چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ چەند لیسـتێکی چـونیەکی سەرنجڕاکێشـی لێهاتووەتـە ئەنجام لە سەر ئەو گوندانەی کەوا بەمدیو و بەودیوی گارەدا کیمیاباران کران: لـە لای بـاکوورەوە، گوندەکانی دهۆکێ، باوەڕکا کەڤری، مێرگەتوی، هەڤنتکا، پیروزانـا، دێرەشـێ، مـژێ، کەڤنەمـژێ، سپیندار خەلفۆ، گێرگاشێ. لە سەر چیاکە خۆی: گەرەگو، گۆهـەرز، زێوەشـکان، بـەلویتێ، گـویزێ،

www.dengekan.com

گونـده دەراوسـێکانی ئـاڤوك، سـوارێ، سـێدەرا، سـپیندار (ناحیـەی سەرسـەنگ) هـەر هـەموو لـە دەوروبـەری کاتـژمێر هەشـتی هـەمان بـەیانیی 25 ی ئابـدا لێـدران. بنکەیـەکی *پێشمەرگە* لـە چیاکانی ئـەو دەوروبـەرەدا بـوو, خـەڵکی سـوارێ نزیکـەی ساڵێك لەوەوپێش، لە تاو بۆردمان و تۆپبـارانی بـەردەوامی حوکوومـەت, چووبوونە دەرەو ئەشکەوتەکانی لای ئاڤوك.

ئافرەتێکی گەنج کـە نـاوی خەدیجە بـوو، لـە گـەڵ نـۆ منداڵیـدا لـە یـەکێك لـەم ئەشکەوتانەدا بوو کە بۆمباران کران، خوشکە گەورەکـەی کـە ئایشـەی نـاوبوو، تـازە چووبووە دەرەوە بۆ قابوقاجاخ شۆردنی پاش بەرچایی بـەیانی. خەدیجە گوێی لـە زنجیرەیەك تەقینەوەی بەهێز دەبێت هەر وەك بۆمبەکان ڕێك بە سـەریاندا دابـارین و دەرحـاڵ بـەردەمی ئەشـکەوتەکە تاریـك بـوو و دووکـەڵی سـپی دایپۆشـی. بـۆنی دووکەڵەکە وەك "بۆنی هەمان دەرمان بـوو کـە بـە دارسـێودا دەیانپرژانـد"و هـەموو لەناو ئەشکەوتەکەدا وڕوکاس بوون و بـە زەحمـەت هەناسـەیان بـۆ دەدرا، چاویشـیان دەسووتایەوەو فرمێسکی لێدەهات. دوو کوڕی هەرزەکار کە لە دەرەوە خۆیان لـە نـاو دارو دەوەنەکاندا شاردبۆوە، ویستبوویان بە خێرایی خۆ دەربازکەن، بەڵام فڕۆکەکان لە نزمییەوە دانیانە بەر دەسڕێژی شەستیرو هەردوکیان کوشتن.

پاش نزیکەی سـەعاتێك کـە دووکەڵەکـە ڕەوییـەوە، خێزانەکـە هەرچـۆنێك بـوو پڕکێششیان کردو بە ترس و لەرز هاتنە دەرەوە بۆ سـۆراخکردنی ئایشـەو تەماشـایان کرد لەولای ئەشکەوتەکەوە کـەوتووەو لـە گیانەڵادایـەو دەمو لێـوی دەجـووڵێنێ وەك بیەوێ قسە بکات، بەڵام دەمی گـۆی نـەدەکردو ڕشـابۆوەو پێسـتی ڕەش هەڵگـەڕابوو، کەمێکیش لەولاوە گژوگیاکە سووتابوو و ڕەش بووبـۆوەو ئـاژەڵ و مـاڵاتێکی زۆریـش لەو ناوەدا کەوتبوون و مردار بووبوونەوە. ئایشە تـەنها دوو سـێ سـەعات دوای ئـەوە ژیـا، ئـەو شـەوەش لـە کاتێکـدا کـە خێزانەکـە لاشـەکەیان دەشـۆرد بـۆ ئـەوەی لـە گۆڕسـتانی گونـد بینێـژن، پێسـتە وشـك و ڕەشـداگەڕاوەکەی بـە دەم دەسـتیانەوە دەهـات[32]. ئـافرەتێکی گـەنجی تـریش کـە نـاوی ئامینـە بـوو لـەو هێرشـەدا کـوژرا. هەروەها خـەڵکی تـریش کـە پەلـەقاژەی خۆشاردنەوەیان کردبـوو لـە نێـو چیاکانـدا

زارکێ، ڕەزویکێ، سارکێ، ڕدێنیا، شێرانە، ئێکماڵە. لە لای باشووریشەوە: سپیندار، سوارێ، ئـاڤوك و هەندێکی تریش.

[32] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 10 ی حوزەیرانی 1992.

لەوەودوا مردبوون، بەڵام گەڵێ خێزان توانییان خۆ قورتار بکەن بە پیادەڕۆیی لە دۆڵی تەنگەبەری ئاشاوەوە، نزیك بەو کۆشکەی سەر لووتکەی چیا، کە تازە سەرۆك سەدام حوسێن بەوپەڕی دەسبڵاوییەوە دروستیکردبوو.

● لە لای باکووری چیای گارەوە هەردوو گوندی باوەڕکا کەڤری‌و مێرگەتوی (واتە مێرگی دارتوو)، هەریەکە لە شێوێکی بچووکدا بە پاڵ یەکترەوە بوون و ماوەی دە دەقیقەیەك بە پێ لە یەکەوە دوور بوون. سوپا لە پێش ئەنفالدا چوار جار باوەڕکا کەڤری سووتاندبوو و هەموو جارێك دروست دەکرایەوە. ئەم دۆڵە لە ساڵی 1987 دا حوکوومەت هێڵی سووری بەدەوردا کێشاو هەردوو گوندیش بنکەی *پێشمەرگەیان* تێدابوو. لێرەش دیسان بۆمبارانەکە کاتژمێر هەشتی بەیانیی 25 ی ئاب دەستیپێکرد، پێنج شەش بۆمب بەر باوەڕکا کەڤری کەوت و نۆ دەیەکیش بەر مێرگەتوی، بە پێی گێڕانەوەی هەندێ شایەت بەڵام کەمێك دوور لە بنکەی KDP کەوتن. پاشان دووکەڵی سپی هەموو ئەو ناوەی تەندەوەو هەرچی ئاژەڵ و مریشك و پەلەوەریان هەبوو مرداربوونەوە. بەڵام کەسی خەڵکی گوند زیانی نەهێنا, هەرچەندە ئەوانەش کە با گازەکەی بەسەریاندا بردبوو دووچاری نیشانە ئاساییەکانی ڕشانەوەو فرمێسك لەچاوهاتن و گێژیی بوون بەڵام دەربازبوون. ئەوان ئەو بەخت باشییەی خۆیانیان بۆ *پێشمەرگە* دەگەڕاندەوە کە چەند ڕۆژێك لەوەوپێش ئاگاداریان کردبوونەوە کە لەوانەیە هێرش و پەلامارێك بە دەستەوە بێت و ئامۆژگاریی ئەوەیان کردبوون کە چۆن خۆیان دەپارێزن بە داخستنی دەرگاو پەنجەرەکان و سەرو دەموچاوی خۆ بەخاولی‌و پەتووی تەڕ داپۆشن. هەمان ئەو ئێوارەیە خەڵکی هەردوو گوند ڕوانییان وا هێزی زەمینییان لێ نزیك دەبێتەوەو ئەمانیش بەرەو چیاکان هەڵاتن.

● هەمان چیرۆك لە سارکێ و گویزێیش دووبارەبووەوە کە دوو گوندی دەراوسێ بوون لە پێچ‌و پەنا قووڵەکانی چیای گارەدا، نزیکەی دە میلێك لە باشووری شارۆچکەی ئامێدییەوە. ئێرە بنکەو بارەگای *پێشمەرگەی* لێنەبوو، ئەگەرچی جاروبار پێیدا گوزەریان دەکرد. بەیانیی زوو کاتێ گوندنشینان

دانیشتبوونە سەر خواردنی بەرچایی بەیانی، موشیری *پێشمەرگە* کە لە سەرەتای بیستەکانی تەمەنیدا بوو، شەش فڕۆکەی بینی بۆمبیان بە سەر گوندی سارکێ دا بەردەدایەوەو دوای ئەویش هەڵیانکوتایە سەر گوندی شێرانەی تەنیشتی لای ڕۆژهەڵاتەوە. موشیر بۆ ڕۆژئاوا بەرەو گویزێی گوندی لەدایکبوونی خۆی ڕایکرد، بەڵام چۆڵو هۆڵ بوو و فڕۆکە جەنگیەکان پێشتر لووتیان لێدابوو.

خەدیجە سەعید, کە پیرەژنێکی نیوە نابینای خەڵکی گویزێ بوو، دەیوت: "دەرمان لە فڕۆکەکان دەباریو ئێمەش کە دووکەڵەکەمان بەسەرداهات وڕوکاس بووین و کەوتین، خوشکەکەشم هەردوو چاوی کوێر بوو، دووکەڵەکە بۆنی ئیسپرتۆی کۆنی لێدەهات، بەڵام بۆنەکە زۆر نەمایەوە". فەهیمەی خوشکیشی هەڵیدایەو وتی: "هەستم کرد گێژ دەبم, خەریکبوو ببووریمەوەو فرمێسك لە چاوم دەهات و لەناکاو کەوتم. ویستم دەموچاوم بشۆم و ڕشامەوە, ئەوانەی ڕشانەوە دەربازبوون. گەلێکیش هەر لە هەوەڵەوە مردن. وا ئێستاش من واملێهاتووەو بە هەزار حاڵ بەرپێی خۆم دەبینم". خەڵکی گوندی گویزێ وەك جارانی پێشوو بۆ ئەشکەوت و چیاکان هەڵاتن و دەمەو ئێوارەی هەمان ئەو ڕۆژە تەماشایان کرد وا هێزی زەمینی چووە ناو گوندەوەو کەوتە سووتاندن و تەختکردنی[33].

★ ★ ★

بە پێی واتا سایکۆلۆجیەکان، ئەم هێرش و پەلاماردانە بە ڕادەی ئەوەی کە ڕژێم چاوەڕوانیان بوو کاریگەرو وێرانکەر بوون. بۆردمانەکان لە سەرانسەری بادینانـدا *پێشمەرگەو* خەڵکی مەدەنییان تۆقاند. ئەو گوندانەی بیست میل و زیاتریش لە شوێنی لێدانی کیمیاییەوە دووربوون، بە خێرایی دەنگوباسەکەیان پێگەیشت. کوتوپڕیو خەستیی پەلامارەکە بە یەکجارو لە گەڵ لاوە KDP ی بە جارێ شڵەژاندو سەری لێشێواند, زۆر لە *پێشمەرگەکان* سووك و ئاسان شوێنەکانی خۆیان چۆڵکردو بە هانای خێزان و منداڵیانەوە چوون بۆ ئەوەی دەربازیان بکەن و بیانگەیەننە سنوور. *پێشمەرگەیەك* دەیگێڕایەوە کەوا: "هیچکام لە هاوەڵە *پێشمەرگەکانی* خۆمم نەدۆزیەوە، هەرهەموویان چووبوون بۆ یارمەتیدانی خزم و

[33] چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای جێژنیکان، 3 ی مایسی 1992 و سەرسەنگ، 11 ی نیسانی 1993.

کەسیان و چەکی کیمیایی ترسێکی زۆری لە نێو خەڵکدا بەرپاکردبوو، ئێمە نەماندەزانی چۆنی شەڕ لە گەڵ بکەین بەڵام دەمانزانی چۆن لە گەڵ تانك بجەنگین، چۆن بۆسە بۆ کاروانێکی سەربازی دابنێین و چنگ لە سەر شان ڕاوی بنێین، هەروەها چۆن خۆشمان لە بۆمبارانی فرۆکە بپارێزین، کەچی نەماندەزانی چۆن شەڕ لەگەڵ چەکی کیمیاییدا بکەین"[34]. هەر دەسبەجێ دوای بۆردمانەکان، دەنگ لە گوندەکاندا بڵاوبووەوە کەوا بەرگریکردن بێسوودە. کوڕێکی گەنجی *پێشمەرگە* کە خەڵکی گوندی سپیندار بوو لە لای ڕۆژاوای گوندی سوارێوە دەیگێڕایەوە :

"تەنانەت پێش ئەوەش کە سوپا بگاتە گوندەکەمان پەیامێکمان لە مەسعوود بارزانییەوە پێگەیشت بەرگری نەکەین. فەرمانەکەی سەرکردایەتیی KDP پێیڕاگەیاندین کە (هەموو شتێك تەواو بوو، شۆڕش کۆتایی هات و ئێمە بە دەستی ڕووت ناتوانین شەڕی چەکی کیمیایی بکەین). هەروەها لقی یەکی KDPیش پێیڕاگەیاندین (ئێوە یەك ڕێگەتان لە بەردەمدایە: ئەگەر دەتانەوێ خۆبدەنە دەستەوە بیکەن بۆ ڕزگارکردنی خەڵکە مەدەنیەکە، چوونکە پارتی لەتوانایدا نیە مشووری مەینەت و کارەساتی ئەم هەموو خەڵکە بخوات). ئێمەش نەماندەتوانی ئەم هەموو پیرو منداڵە بگەیەنینە سنوور"[35]. ئەو تۆزە شەڕە پەرتو بڵاوەش کە لە پاش شەپۆلی یەکەمی هێرشە کیمیاییەکان لێرەو لەوێ دەکرا نەتدەتوانی ناوی بنێی بەرگری. باشترین شت کە KDP کردی زنجیرەیەك لێدانی بچڕبچڕ بوو لە پشتەوە کە تێیدا دەستە دەستەی *پێشمەرگەکان* هەوڵیان دەدا کۆسپ و تەگەرە بخەنە بەر پێشڕەویی سوپاو خاوی بکەنەوە. بەڵام هەوڵەکانیان بێسوود بوو، لەبەرئەوەی ئەو شوێنانەی *پێشمەرگە* دەیانویست تێیدا دابمەزرێن، وەك ئەو ڕاڕەوە تەنگەبەرەی کە بە دەراڤا شینێ (واتە دەرە یان ڕاڕەوی شینێ) دەناسرا، زۆر قایم نەبوون و بە

---

[34] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆک، 6 ی حوزێرانی 1992.
[35] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆک، 2 ی حوزێرانی 1992.

www.dengekan.com

توندی بەر پەلاماری فڕۆکە دەکەوتن. بە پێی قسەی جەنگاوەرێکی دێرینی KDP, ئـــەم شـــەڕانە " هـــەموو کورتخایـــەن بـــوون و وەك دەرزی پیـــاکردن بـــوون", هەلیکۆپتەری سەربازیش بە درێژایی ڕۆژی دوایی, 26 ی ئاب, تەنگی بە *پێشمەرگە* هەڵاتووەکان هەڵچنیبوو و لە کۆڵیان نەدەبووەوە[36].

پێدەچێت نامەردانەترین پەلاماری کیمیایی، ئەوەی سەر پردی باڵووکا بووبێت، کە خاڵێکی پەڕینەوەی سەرەکی بوو، لە ڕووباری بەخوڕی زێی گەورە. گوندی باڵووکا خۆی لە پاکتاوکردنی ساڵی 1976 ی ناوچەکانی سنووردا چۆڵکرابوو، ئەگەرچی دوای ئەوە چەند ماڵێکی بۆ گەڕابۆوەو لە گەڵ *پێشمەرگەدا* تێیدا دەژیان. ئێستا وا خەڵکی دێهاتەکان بۆ پەنابردنە بەر تورکیا، کە بە نێو چیاکاندا ماوەی نزیکەی چوار میلێك دووربوو، لە گشت لایەکەوە لە دەست سوپا هەڵاتوون و ڕژاونەتە سەر پردی باڵووکا. کاتژمێر دەوروبەری یەکی دواینیوەڕۆی 25 ی ئاب فڕۆکە جەنگیەکان بە سەر باڵووکاوە دەرکەوتن، دوو بۆمبیان هاویشتە ناو گوندو چەند دانەیەکی زۆرتریش بە سەر پردەکەو دەرحاڵ هەورێکی سەوزباو پردەکەی داپۆشی و کەلاکی ئاژەڵ و وڵاخی لە سەر کەڵەکە بوو و ڕێگەی پەڕینەوەیان گرت. لە شەوی 26 ی ئابدا شەڕ کاریگەرانە کۆتایی هات. "ورەو دەروون گەرمیی جەنگاوەرانی (سوپا)، بە تێکشکاندنی تێکدەران و پساندنی تەواوی بەرگرییان، بەجارێ زیادیکردو بەرزبۆوە", ئەمە تێبینی جەنەراڵ زەرب بوو کە بە قەناعەتەوە لە ڕاپۆرتەکەیدا دەرباری ئەنفالی کۆتایی نووسیبووی[37].

لە زۆر حاڵەتدا، هێزی زەمینیو *جاش*، یان *چەتە* (ڕێگر) کە لە ناوچەکانی کرمانجیزماندا بەم ناوەوە ناسراون، لە هەمان ڕۆژی کیمیابارانەکەدا دەچوونە ناو گوندە چۆڵکراوەکانەوە. لە هەندێ حاڵەتی تردا ڕۆژێ یان دوان چاوەڕێیان دەکرد. بەڵام داگیرکردنی بادینان بە تەواوی لە بەرەبەیانی 28 ی ئابدا ئەنجامدرا، ڕێك بە پێی خشتەی کات بۆدانانە بنەڕەتیەکەی جەنەراڵ زەرب. ئەنجام دەیان هەزار خەڵکی ئاوارەو دەربەدەر سەریان نا بە تورکیاوە، ئەوانیتر یان لە ماڵەوە دەسگیرکران، یان هەڵاتنیان بێسوود بوو و پاش ماوەیەکی کەم خۆیان دا بە

---

[36] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، ئامێدی، 29 ی ئابی 1992. بە پێی قسەی ئەم جەنگاوەرە کەوا لە هێرش و پەلامارداني هەلیکۆپتەرەکاندا سەرلەنوێ بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دووبارەبووەتەوە.

[37] "شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی"، لاپەڕە 39.

دەستەوە. هەندێکی تریش لە نێو چیاکاندا خۆیان شاردەوە تا لێبووردنە گشتیەکەی 6 ی ئەیلوول.

* * *

هاوکات لە گەڵ یەکەم شەپۆلی هێرشەکاندا، سوپای عێراق ئەو شارێیەی گرت کە لە شارۆچکەی بچووکی زاخۆی سەر سنوورەوە بەرەو ڕۆژهەڵات دەردەچێ تا سەر زێی گەورە لە لای باڵووکاوە. نیازەکە ئاشکرا دیاربوو بۆ گرتنی سنووری تورکیاو ڕێگەبەستن بوو لە لێشاوی خەڵکە ئاوارەکە. بەڵام سەیر ئەوەیە سوپا لەمەدا مەبەستی نەپێکاو لە نەخشەکەیدا سەرنەکەوت. لە گەڵ ئەوەشدا کە هەندێك لە خەڵکەکە گیراو گەلێکی تریش فرۆکەی جەنگیی ڕاوی دەنان و بۆردمانی دەکردن، بەڵام لە نێوان 65 تا 80 هەزار کورد توانییان بپەڕنەوە. حوکوومەتی تورکیا بە نابەدڵی ناچاربوو بە درێژایی سنوور ئۆردووگای سەرپێیان بۆ بکاتەوەو لەوێ ئاوارەکان بەسەرهاتی خۆیان باسکردبوو و برینەکانیان پیشانی ئەو ژمارە کەمە ڕۆژنامەنووسە بیانیانە دابوو کە هەرچۆنێك بووبوو توانیبوویان لێیان نزیك بنەوە. ئەوانی کە لە گوندەکانی خوار شارێکەوە بوون بەرەوڕووی کۆسپ و تەگەرەیەکی زۆر بوونەوە لە کاتی هەڵاتنیانداو ڕێژەیەکی کەمتریان گەیشتنە ناوچەی ئارام لە تورکیا[38].

---

(38) ئاشکرایە کەوا زۆر ڕووداوی ترسناك بەرپاکراوە چ لە گەلیی بازێ، کە هەزاران خەڵکی مەدەنیی لێوە هەڵاتووە لە پەلەقاژە کردندا بۆ پەڕینەوە لە ڕێگای سەرەکیی زاخۆ ـ باڵووکا، یان لە گوندی بازێ خۆیدا کە بنکەی پێشمەرگە بووە. گاڵبرەیت و ڤان هۆڵن لە ماوەی چاوپێکەوتنەکانی ئەیلوولی 1988یاندا لەگەڵ ئاوارەکاندا لە تورکیا، قسەیان لەگەڵ دوو کەس کردووە کە بە چاوی خۆیان کوشتاری نزیکەی (1300) کەسیان بینیوە لە گوندی بازێو ژن و منداڵێکی زۆریان تێدابووە. بە پێی ئەم باس و گێڕانەوەیە قوربانیەکان گوللەباران کراون و پاشان لە گۆڕێکی بەکۆمەڵدا کە بە بلدۆزەر هەڵکەنراوە، نێژراون. فیلمسازی بەریتانی گوین ڕۆبەرتس چاوپێکەوتنی لەگەڵ دوو ئاوارەی هەرزەکاردا کردووە لە تورکیا و ئەوەیان گێڕاوەتەوە گوایە بە چاوی خۆیان هێرشێکی کیمیاییان بینیوە بۆ سەر گەلیی بازێ" کە زیاد لە (3000) کەسی تێدا کوژراوە". بە گوێرەی قسەی یەکێك لەم شایەتانە "هەزاران سەرباز بە ماسکی گازو دەسکێشەوە" ڕۆژی دواتر چوونەتە گەلیەکەوەو

www.dengekan.com

زۆر کەس لەوانەی نەیانتوانی هێڵە ئابڵووقەکەی ڕێگای زاخۆ - باڵووکا ببەزێنن هەرچۆنێك بوو خۆیان لە دەسگیرکردن لاداو لە نێو چیاکاندا خۆیان شاردەوە، لەوێوە بێهیوا تەماشایان دەکرد وا لە سەرخۆ بلدۆزەر بەرودوا دەکەن لە دۆڵەکانی خوارەوەداو هەر شتێکیان دەهاتە ڕێ دەیانشێلاو تێکیاندەدا بە سەر یەکدا. بە درێژایی کەژی گەورەی گارەدا، لە باشووری ئامێدییەوە، *پێشمەرگە* شەڕکەرە پەڕەوازەکان پارێزگاریی کاروانێکی بێسەروبەری هەزاران ئاوارەیان گرتبووە ئەستۆ. ئەمانە بە پێ‌و بە کۆڵی ئەسپ ماوەی سێ ڕۆژ بەرەو ڕۆژهەڵات ڕێیانکرد، بەڵام بۆیان دەرکەوت ناتوانن لە زێی گەورە بپەڕنەوە چونکە ئەو کاتە هەموو پردەکان کەوتبوونە ژێر دەستی سوپاوە. ناچار جارێکیتر بەرەو ڕۆژئاوا بە شوێنی خۆیاندا گەڕانەوەو لە ڕێگا لە ڕادیۆی *پێشمەرگەکانەوە* گوێبیستی ئەوە بوون کەوا هەزاران هاوڵاتیی کوردی هاودەردیان گەیشتوونەتە ناوچەی ئارام لە تورکیا. لەگەڵ تەشەنە کردنی هەواڵی هێرشە کیمیاییەکاندا، *پێشمەرگە* هەوڵیدەدا ورەی خەڵکە مەدەنیەکە بەرز بکاتەوەو پێیاندەوتن گوایە ئەو فشارەی هەندەران کە لە سەر ڕژێمی عێراقە لەوانەیە سەدام حوسێن ناچار بکات شەڕەکە ڕابگرێت.

هەرچەندە خەڵکە دەربەدەرەکە نان و ئازووقەیان پێنەبوو، بەڵام ئەوەندە ئاژەڵ‌و ماڵاتی بەجێماو لەوناوەدا بوو کەس بۆ گۆشت دانەدەما. گەورەترین کێشە کەوا تەنگی بە خەڵکەکە هەڵچنیبوو نەبوونی ئاوی خواردنەوە بوو، چونکە زێ‌و کانیاوەکان لە ناو دۆڵ و شیوەکاندا بوون لە خوارەوەو ئەو شوێنانەش گشت بە دەستی سوپاو *جاشەوە* بوون و دەسڕێژیان لە هەر شتێك دەکرد کە بجووڵایەتەوە. ئاوارەکان سێ شەو و سێ ڕۆژ بێئاو ڕێیانکردو باسێکی وا هەیە کەوا زۆر منداڵی بچووك لە سەر چیای گارە لە ئەنجامی سکچوون و وشکەوەبوونی لەشدا مردوون[39]. بەڵام ژمارەیەکی سەرسامکەر لەو دەردو مەینەتیە دەربازبوون و لە دوانزەهەمین ڕۆژی خۆشاردنەوەیاندا، ڕێك لە دوای پەخشکردنی بانگی نوێژی

لاشەکانیان کێش کردووەتە دەرەوەو لە سەر یەکیان کەڵەکە کردوون و پاشان ئاگریان تێبەرداون. بە هەرحاڵ، چوار ساڵ دواتر، چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ لە بازێ‌و گوندەکانی دەوروپشتی ڕووداوێکی لەم چەشنەیان تیادا باس نەکراوەو هیچ ڕاپۆرتێك لە سەر ژمارەی زۆر گەورەو بەرچاوی کوشتن یان بێسەروشوێن کردنی ئافرەت و منداڵ نەدواوە کە لە پەلامارێکدا ڕوویدابێت وەك ئەوەی کە باسکرا. ڕاستێکەی ئەوەی لە بازێدا قەوماوە هەر بە نادیارو تەمومژ ماوەتەوە.

[39] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 7 ی ئەیلوولی 1992.

نیوەڕۆ لە ڕادیۆوە، هەواڵی ئەوەی دا کەوا ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بڕیاری لێبووردنێکی گشتیی دەرکردووە.

بەڵام هەزاران کەسی تر بەختیان نەیهێنا، بۆ نموونە، خەڵکی گویزێ، کە لە 25 ی ئابدا هێرشی کیمیایی کرایە سەر، ماوەی دە ڕۆژ لە چیاکاندا خۆیان گرت، بەڵام ماوەکە ئەوەندە نەبوو کە سوود لە لێبووردنەکە وەربگرن. ئەنجام بە برسێتیو هێز لە بەر بڕاوی سەرباز دەسگیری کردن و چوار سەعاتە ڕێ بە پێ وەبەریان دان بۆ ئامێدی. لەوێش ڕاپێچی نێو ئیڤایان کردن و بەرەو ڕۆژئاوایان بردن بۆ لای دهۆکەوە. گویزێ یەکێك بوو لەو گوندانەی کە لە سەرانسەری بادینانـدا خـراپترین لێدانی بەرکەوتبێت. وەك موشیری *پێشمەرگە* گەنجەکەی خەڵکی گوندی سارکێ دەگێڕێتەوە کەوا سوپا 93 پیاوی لێگرتن و هەرگیز دەنگوباسیان نەبیسترایەوە, تەنها موشیرو دوو کەسی تر ڕزگاریان بوو*. لە یەکەم ڕۆژی هێرشەکەدا هەندێ کەس هەر لە ماڵەکانی خۆیاندا گیران. بەشێکیش لە دانیشتوانی گوندی مێرگەتوی لای باکووری چیای گارەوە، بە پەلە دوای هێرشە کیمیاییەکەی 25 ی ئاب هەڵاتن، بەڵام نزیکەی سەد کەسی تریان کەوا گەلێکیان پیرو بەساڵداچووبوون، ئەو ئێوارەیە سەربازو هێزی چەتەی* کورد گەیشتنە گوندو گرتنیان. هێزەکان هەڕەشەی ئەوەیان لێکردن کە ئەگەر لەو دەوروبەرەدا *پێشمەرگە* هەر بەرگرییەك بکات ئەمان دەسبەجێ ئیعدام دەکرێن. لە گوندی وەرەخەل، کە ماوەیەك بۆ لای ڕۆژهەڵاتەوەیە لە ناحیەی نێروەڕێکان، *موستەشارێکی* ناوچەکە بە ڕیشچەرمووەکانی گوندی وتبوو با خەڵکەکە خۆبدەنە دەستی سوپاوەو هەر کەسێك *پێشمەرگە* نەبێت ترسی نیەو هیچی بۆ نابێت. خەڵکی گوندیش بە قسەیان کردو

---

* هەست دەکەم لێرەدا لێتێکچوونێکی بچووك هەبێت، چوونکە یەك دوو لاپەڕە پێشتر باسی ئەوە دەکا کە گویزێ گوندی دایکزادی موشیرەو لێرەدا دەڵێ خەڵکی سارکێیە، بەهەرحاڵ وەك دەقەکە خۆی باسی دەکات ئەم دوو گوندە (گویزێ و سارکێ) زۆر نزیکی یەك بوون و لێرەدا ڕەنگە مەبەست لە قسەکەی موشیر قوربانیانی هەردوو گوندەکە بێت ـ و.

* چەتە Chatta، لە دەقەکەشدا هەر بەم شێوەیە هاتووە و مەبەست جاشە ـ و.

www.dengekan.com

خۆیان بە سوپا ناساند، کەچی خڕ هەموویان گرتن و لە ئیفایان بارکردن. یەکەم قۆناخیان کۆمەڵگای دێرەلووك بوو، لە سەر ئەو شارێیەی لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا دەچێ و لە زێی گەورە دەپەڕێتەوە. لەوێ ماوەی سێ سەعاتێك لە گەوری ئاژەڵدا گیریان دابوون، پاشان ژن و پیاو، پیرو گەنجیان لە یەکتر جیاکردبۆوە. ئافرەتەکان هەشتاو سێ پیاوی خەڵکی وەرەخەلیان ژماردبوو کە خستبوونیانە ئیفاوەو بردبوونیان. لە *جاشەکانیان پرسیبوو* بۆ کوێیان دەبەن، کەچی لە وەڵامدا پێیان وتبوون دەمتان داخەن. بەڵگە هەیە کە ئەو چەکدارانە زۆر چاك وەڵامەکەیان زانیوە، چوونکە هەندێ لە ئافرەتەکان گوێیان لێبووە لە ناو خۆیاندا بۆڵە بۆڵی ئەوەیان بووە کە "لەناوبردنی ئەو خەڵکە زیانێکی گەورەیە"[40].

لێرەوە دەردەکەوێ کە چیرۆکی ئەنفالی کۆتایی نزیك و هاوشانە لە گەڵ ئەوەی کەوا لە قۆناخەکانی پێشتری پەلامارەکەدا ڕوویدا، چوونکە لێرەش گوندنشینە گیراوەکان، ماوەی چەند کاتژمێرێك یان چەند ڕۆژێکی کەم لە سەنتەری کۆکردنەوەی کاتیدا لە سەر ڕێگا سەرەکیەکەی ڕۆژهەڵات - ڕۆژئاوا دەسبەسەر دەکران و هەندێ جار لێپرسینەوەیەکی سەرەتاییان لە گەڵ دەکردن. زۆربەی ئەم شوێنی کۆکردنەوانە کۆمەڵگای وەك دێرەلووك بوون، کە بۆ نیشتەجێکردنەوەی کوردە ڕاگوێزراوەکانی سەروەختی پێشتری جەنگی ئێران - عێراق دروستکرابوون. گیراوەکانی ناوچەی دەورو پشتی چیای گارە بۆ ماوەیەکی کورت لە کۆمەڵگاکانی سۆریی ژێریو کوانێو قوتابخانەیەك لە سەرسەنگ دەیانهێشتنەوە. لە شارۆچکەی ئامێدی خۆیشیدا مەرکەزی پۆلیس، سەربازگەکەو بارەگای یەکێتی مامۆستایان هەموو بۆ ئەم مەبەستە بەکاردەهاتن. شوێنە کاتیەکانی کۆکردنەوەو ڕاییکردنیش زۆر خراپ بوون و گواستنەوەی خەڵکەکە گیروگرفتی تێکەوتبوو، زۆربەی ئیفاکان شکابوون و پەکیان کەوتبوو، شۆفێری ئۆتۆمبیلێکی بارهەڵگری مەدەنی بە میدڵ ئیست ووچ ڕاگەیاندووە کەوا ئۆتۆمبیلەکەی ئەم و دوو پاسی مەدەنیی تریان بە بێگار گرتووە بۆ گواستنەوەی پەنجا شەست کەسی گیراو، کە پیاو و ژن منداڵ بوون بە تێکەڵی، لە بارەگای لیواکەی ئامێدیەوە بۆ سەرسەنگ و لەوێشەوە بۆ

[40] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای جێژنیکان، 3 ی مایس و 13 ی حوزێرانی 1992.

دهۆك[41]. لە نزیك زاخۆشەوە، کۆمەڵگاکانی بێرسڤێو هیزاوا خرابوونە خزمەتی هەمان مەبەستەوە. هەروەها گەلێ کەس باس لەوە دەکەن کە بۆ قەڵا سەربازیەکەی مانگێش یان بۆ قوتابخانەیەکی سەرەتایی یان ناوەندیی ئەو شارۆچکەیە براون و لەوێ بە بەڵێنی درۆی لێبووردن فریویانداون. لە مانگێش ماوەی سێ ڕۆژ ماونەتەوە، هەندێکیان کەمێ نان و ئاوی گەرمبووی بەرخۆریان داونەتێو هەندێکی تر هەر هیچیان بەرنەکەوتووە، ئەگەرچی خەڵکی بەبەزەیی ئەو شارۆچکەیە وەك باس دەکرێ نانیان لە پەنجەرەکانەوە بۆ فڕێداون[42]. لە پاش سێ ڕۆژەکە دیسان ئیڤایان بۆ هێناونەتەوەو ئەمجارەیان بۆ باشوور بەرەو دهۆك بردوونیان.

★ ★ ★

هەر لــــەجێدا ئیعدامکردنی بــــەکۆمەڵ

لە ناوچەکانی سۆرانی زمانی کوردستانی عێراقدا، کاتێ کە بکوژان فەرمانیان پێدەکرا گیراوەکان لە سەر پێوانێکی پیشەسازی لەناوبەرن, هەندێ جار لە کارەکانیاندا لەڕادە بەدەر دڕندانە بوون. بەس تەنها لە ئەنفالی سێهەمدا، کە پەلامارەکەی گەرمیان بوو لانیکەم شەش کەسی دەربازبوو دەرکەوتن بۆ گێڕانەوەی بەسەرهاتەکانیان. ئەم حاڵەتە لە بادیناندا نیە، کەوا ساڵێك زیاتر میدڵ ئیست ووچ گەڕان و پشکنینێکی چڕی تێداکردو نەیتوانی یەك نێرینە بدۆزێتەوە کە بە زیندوویی لە کەمپەکانەوە یان لە چنگی تیمەکانی گوللەباران کردن دەرچووبێت.

---

[41] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، ئامێدی، 29 ی ئابی 1992، جەنەراڵ زەرب لە اشیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی) یەکەیدا دانی بە گیروگرفتی هەمیشە شکان و پەککەوتنی ئۆتۆمبیلدا ناوە.

[42] بارودۆخی خەڵك لە قەڵاکەی مانگێشدا لە "وێرانکردنی کورێمی" لاپەڕە 58 , Destruction of Koreme کورتەیەکی لێ باسکراوە.

www.dengekan.com

لە نێوان نیسان و ئەیلوولی 1992داو دیسانیش لە نیسانی 1993دا کارمەندانی میدڵ ئیست ووچ زۆر لە بادینانـدا گەڕاون و دەیان چاوپێکەوتنیان لە گەڵ دەربازبوانی ئەنفالی کۆتایی (*خاتمە الأنفال*)دا ئەنجامداوە. لە هەر کۆمەڵە گوندنشینێکی جاران، داوا لە شایەتحاڵە دەربازبوەکان کرا کە لیستێك دروستبکەن بە ناوی کوژراو و بێسەروشوێن کراوەکانیانەوە. لە زۆر حاڵەتدا کارەکەیان ئەنجامداو بە پێی توانا ناوی تەواو و پێناسەی هەموو کەسێکیان کردووە کە ئایا *پێشمەرگەی* کارا بووە، نەچووە بۆ سەربازی یان سەربازی هەڵاتوو بووە. ئەو لیستانەی گوندنشینەکانی بادینان دابوویان، تەنها کوڕی هەرزەکارو پیاوی گرتبوّوە، بە لێدەرکردنی مەسیحیە ئاشووریو کلدانەکان و هەروەها کوردە ئێزیدیەکانیش، کە دواتر بە درێژی باسی چارەنووسیان دەکرێت.

ئەو ژمارانەی کەوا لە سیو شەش گوندەوە دراونەتە میدڵ ئیست ووچ دەسنیشانکردنێکی نزیکە لە ژمارەی ئەو کەسانەی کە لە پەلامارەکەی بادینانـدا کوژراون. هەندێ شوێن بە سەلامەت دەرچوون و هەموو خەڵکەکە ئاودیوی سنووری تورکیا بوون، هەندێ تەنها تاقە پیاوێکی لەدەستداوەو هەندێکی تر دە تا بیست کەسێك. کەم شوێن هەیە بە سەختی بەرکەوتبێت و گشت پیاوەکانی تێداچووبێتن، ئەوانەش وەك نموونە، حەفتاو چوار کەس لە گوندی ئێکماڵە لە ناحیەی دۆسکیو هەشتاو سێ یان هەشتاو حەوت (بە پێی دوو گێڕانەوەی جیاواز) لە گوندی وەرەخەلی ناحیەی نیروەڕێکان، نەوەدو سێ لە گویزێ. ئەم سیو شەش گوندە بە هەموو 632 پیاویان لە ئەنفالدا لەدەستداوە، لەوانەش هەندێکیان کوڕی دوانزەو سیانزە ساڵ بوون[43].

هەموو ئەم پیاو و کوڕانە، کە بۆ دواجار بە زیندوویی بینراون لای سوپای عێراق دەسبەسەر بوون، لە قەراخ ڕێگای ئەو شوێنانەی تێیدا گیراون کەلەپچە کراون و لە ئیڤادا بە سەر یەکترڕدا کەڵەکەیان کردوون، یان بە زۆریی لە ناو قەڵا

---

(43) بە پێی دۆسێیەك کە لە لایەن کۆمەڵەی ئاوەدانکردنەوەو گەشەپێدانی کوردستانەوە (KURDS) کۆکراوەتەوەو ڕێکخراوە، لە ماوەی ئەنفالی کۆتاییدا نزیکەی 310 گوند لە پارێزگای دهۆك وێرانکراوە. ژمارەی ناوخۆیی سوپا دەربارەی سەرجەم ئەو پیاوانەی لە ماوەی ئەنفالی کۆتاییدا بەندکراون، بەو "تێکدەرانەشەوە" کە خۆیان داوەتە دەستەوە یان گیراون 3063 کەسە، بڕوانە لاپەڕە 370. نموونەو شێوازی نێرینە سەرنگومکراوەکانی ئەو گوندانەی کە میدڵ ئیست ووچ مەسحی کردوون، ئەوە دەگەیەنن کە سەرجەمی ژمارەکە بێگومان گەورەترە.

سەربازیەکەی دهۆکدا, کە وەك بلێی ڕۆڵی تۆپزاوای باکووری بینیوە, مامەڵەیان لە گەڵ دەکردن[44]. ئەوانە جارێکیتر کەسیان بە زیندوویی لێنەبینرایەوە، لە کاتی سەرنگوم بوونیانەوە تا ئێستا کە پێنج ساڵی بەسەردا تێپەڕیوە*. ئەنجامیش تەنها ئەگەری ئەوەیە کە لە لایەن تیمەکانی گوللەباران کردنەوە بە کۆمەڵ کوژرابێتن، ڕێك وەك ئەوانەی قۆناخەکانی پێشووی ئەنفال. هەروەها لە ئەنجامی پەلاماری ئەنفالی کۆتاییدا سەدان ئافرەت و منداڵ لەناوچوون و هۆی مردنەکەشیان جۆراوجۆرە وەك: گاز بەسەرداڕشتن، برسیکردن، پشتگوێ خستنی بە ئەنقەست و جێهێشتنیان لە چۆڵەوانیدا. نەك ئەوەی بە گوللەی کلاشینکۆف کوژرابێتن. لە حەوت ئەنفالەکەی پێشوودا بە کۆمەڵ بێسەروشوێن کردنی ژن و منداڵ بە زۆریی ڕەنگدانەوەی بەرگریی *پێشمەرگە* بوو، بەلام لە ئەنفالی کۆتاییدا ئەو بەرگرییە نەبوو قسەی لە سەر بکرێت. لێرە بە ئاسانی KDP نوشوستیی هێناو ئەمەش لەوانەیە ئەو مەسەلەیە ڕوون بکاتەوە کە بۆچی ژن و منداڵی بادینان بەر ئەو لێشاوی بێسەروشوێن کردنە نەکەوتنو پارێزران. بەڵام سەبارەت بە پیاوەکان فەرمانەکان زۆر ڕوون و ئاشکرا بوون.

ئەفسەرێکی موقەدەمی پێشووی سوپای عێراق بە میدڵ ئیست ووٚچی ڕاگەیاند: "فەرمانمان بۆ هات هەرچی *پێشمەرگەیە* بیانکوژین، تەنانەت ئەوانەشیان کە خۆبەدەستەوە دەدەن. هەروەها ئەو جووتیارە مەدەنیانەش کە لە ناوچەی قەدەغەکراودا بوون هەر بە *پێشمەرگە* دانرابوون. تەواوی پیاوانی ناوچە قەدەغەکراوەکان کە تەمەنیان 15 ـ 60 ساڵ بوو، دەبوو بە تێکدەر دابنرێن و بکوژرێن. ناوچە قەدەغەکراوەکان لە نەخشە سەربازیەکاندا بەڕەنگی سوور دیاریکرابوون و ڕێگاوبانە سەرەکیە قیرتاوەکانی لێبەدەر هەموو شوێنێکی گرتبۆوە". ئەم فەرمانانە وەك ئەفسەرەکە باسیدەکرد، بە نووسین (تەحریری)** تا

---

[44] دەبێ تێبینی ئەوە بکرێت کەوا لانیکەم بەشێك لە بەندکراوەکانی دهۆك پاشتر گوێزراونەتەوە بۆ تۆپزاوا، کە تا ماوەیەکی زۆری دوای پەلاماری ئەنفالیش هەر لە کاردا بووە.

* لێرەدا مەبەست تا ساڵی 1993یە کە ئەم کتێبەی تێدا بلاوکراوەتەوە ـ و.

** لە دەقەکەدا بە هەمان شێوە هاتووەو دیارە لە زمانی ئەفسەرەکەی گواستووەتەوە ـ و.

www.dengekan.com

ئاستی فیرقەکان دابەزیبوو و دوای ئەوەش بە دەمی بە ئەفسەرانی پلەکانی خوارەوە وترابوو. سەرچاوەکەشی بە ئاشکرا گەڕانەوە بوو بۆ ڕاسپاردەکانی ژمارە 3650 و 4008 ی مەکتەبی باکوور لە حوزێرانی 1987 دا, کە فەرمانی جێگیرو هەمیشەییان تێدابوو بۆ ماوەی دوو ساڵ بە سەروەختی ئەنفالیشەوە. موقەدەمەکە درێژە بە قسەکانی دەدات و باسی ئەوە دەکات کە چۆن ئەو ژن و منداڵانەی لە ناوچەی عەمەلیاتی ئەمدا بوون گیراون و براون بۆ بارەگای فیرقەی سوپا لە بێگۆڤا کەوا بارەگای ئەمی لێبووەو چۆن دواجار لە کۆمەڵگایەکی حوکومەتیدا نیشتەجێکراونەتەوە[45].

کۆنە ئەفسەرێکی تریش کە لە *ئیستیخباراتدا* کاری کردووە دەڵێ: "فەرمانەکانی علی حسن المجید ئاشکرابوون و دەبوو گشت ئەو پیاوانەی تەمەنیان لە 15 ـ 60 ساڵ بوو بکوژرێن، چوونکە نەیدەویست جارێکیتر بیانبینێتەوەو دەبوو لەناوبچن". بەهەرحاڵ "خەڵکەکە ژیانیان بەستراببوو بە میزاجی ئەو ئەفسەرەوە کە لێیان بەرپرس بووە، هەندێکیان دڵنەرم بوون و خەڵکەکەیان بەرداوە، هەمان کاتیش هی وایان بووە کوشتوونی".

ئەم ڕەفتاری "دڵنەرمیەی" هەندێ ئەفسەر لە قسەی شایەتەکانەوە سەرچاوە دەگرێت. کوردێکی ئێزیدی خەڵکی گوندی مێزێ (ناحیەی سەرسەنگ) یەکێك بووە لەو هەزاران کەسەی کەوا لە کۆتایی ئابدا لە تاو پەلاماردانی سوپا هەڵاتوون بۆ چیاکان و خۆیان شاردووەتەوە، دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "نزیکەی چل پەنجا ئافرەتێك چیتر نەیانتوانی بەرگەی ئەو بارودۆخە سەختە بگرن و خۆیان دا بە دەست یەکەیەکی سوپاوە لە گوندی شکەفتکێ. فەرماندەکە پیاوێکی باش بوو, خواردنو ئاوی پێدان، بەڵام پێیوتن کەوا فەرمانی پێیە هەموویان بکوژێت و وتبووی لە توانامدا نیە ژن و منداڵ بکوژم, بۆیە ڕەوانەی چیاکانی کردنەوەو پێیڕاگەیاندبوون کە چاوەڕوانی لێبووردنێکی گشتیی بکەن"[46]. هەروەها یەکەکانی *چەتەش* لەم ناوچەیەدا چووبوونە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگەو* هەمووانیان ئاگادار

---

[45] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 24 ی حوزێرانی 1992.

[46] لەوە ناچێ فەرماندەکە خۆی, تا ڕادەیەکی زۆر فەرمانی کوشتنی ئەو هەموو خەڵکە گیراوانەی پێبوبێت، بێ گوێدانە تەمەن و توخم، چوونکە هیچ نموونەیەکی دۆکیومێنت کراو دەربارەی ئەم ڕووداوە نیە. ئەگەر ئەم باس و تێبینیانە ڕاست بن، دەبێ ئەوەشی بزانیبایە کە دواترچی بە سەر ئەو خەڵکانە دەهات کە ئەم دەیگرتن و دەیدانە دەست *ئەمن*و *ئیستیخباراتەوە*. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای خانکێ، 27ی ئابی 1992

کردبوو کە لە شوێنی خۆیان بن و کەس نەیەتەوە، چونکە فەرمانێکی گشتی هەبوو بۆ کوشتنی هەر کەسێك کە خۆی بە دەستەوە دەدا.

هەروەها کۆمەڵێکی گەورەی خەڵکی گوندنشین لەئەنجامی هەوڵ و بۆ تێکەوتنێکی تایبەتی لەگەڵ سوپادا ڕزگاریان بوو. ئەم حاڵەتە مەترسیدارە کۆمەڵێکی 160 خێزانیی خەڵکی گوندی سپیندارۆکی گرتەوە، کەوا لە ڕۆژی یەکەمی ئەنفالی کۆتاییدا ویستیان بەرەو تورکیا هەڵبێن، بەڵام ڕێگەی دەربازبوونیان لێگیرابوو و لە سەر جادە سەرەکیەکە تووشی سەرۆك هۆزێکی دەسەڵاتدار بووبوون، کە باوکی *موستەشارێك* بوو. خەڵکەکە ئەم پیاوەیان لەوە دڵنیاکردەوە کە *پێشمەرگەیان* تێدا نیەو ئەمیش چووە لای *ئیستیخباراتی* سەربازیو بۆیان تێکەوت، ئەنجام پاش نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە خۆیان دا بە دەست سوپاوەو بە ئیڤا ناردنیان بۆ بنکەی *ئیستیخباراتی* زاخۆ. لەوێ هەر چەکێکیان پێبوو لێیانسەندن و ئیفادەیان وەرگرتن. دوای ئەوە بەرەڵایان کردن و هەر یەکە چووە لای خزم و کەسی خۆی لە زاخۆ. (گوندەکەشیان سپیندارۆك، سوتێنراو بەر بلدۆزەر درا)[47].

* * *

هەندێك لە پیاو و هەرزەکارانی بادینان هەر لە شوێنی گرتنیاندا ڕیزکرابوون و تیمەکانی گوللەباران کردن بە فەرمانی ئەفسەرێك لە یەکەیەکی سوپادا، دەسرێژیان لێکردوون و کوشتوونیان. بەدناوترین حاڵەت ئەوەی کورێمێ بوو، کە گوندێکی 150 ماڵییو تەنها دوو میل و نیو لە شارۆچکەی مانگێشەوە دووربوو[48].

کورێمێ لە ناوچەکەدا وەك گوندێکی سەر بە حوکوومەت ناسرابوو، ژمارەیەکی زۆر لە پیاوەکانی بەکرێگیراوی *ئەمن* بوون. لە سەروەختی ئەنفالدا کورێمێ کەوتە

---

[47] لە پەراوێزێکی سەیر و سەرنجڕاکێشی ئەم بەسەرهاتەدا، ئەو خێزانانەی دوای لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوول لە لایەن *ئەمنەوە* گیرابوون و دواجار لە قەڵا سەربازیەکەی دهۆکەوە نێردرابوون بۆ کۆمەڵگای بەحرکە. ئەمەش بە تەواوی ڕێك و گونجاوە لەگەڵ لۆجیکی بیرۆکراتیی ئەنفالدا. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای هیزاوا، 1 ی ئەیلوولی 1992.

[48] بەسەرهاتی ئەم گوندە بە دوورودرێژییەکی شیاوی گرنگی پێدانەوە لە "وێرانکردنی کورێمێ" The Destructionدا باسکراوە، بە تایبەتی لاپەڕەکانی 12 ـ 29 و 45 ـ 52. of Koreme

www.dengekan.com

خۆشاردنەوەو هەر لە ساڵی پێشترەوە دانیشتوانی کە هەزار کەسێك دەبوون پەنایان بردبووە بن ئەو کاچ و تاشە بەردە شێدارانەی بە سەر شێوە قووڵەکانی ئەو ناوەدا لووتیان داژەندبوو. هەر بە دوای هێرش و پەلامارەکانی کیمیابارانی 25 ی ئابدا، کوریمێش وەك گوندە لە ژمارە نەهاتووەکانی تر خەڵکەکەی کەوتنە مشتومڕی ئەوەی چیبکەن. لە 27 ی مانگدا چەند سەد کەسێ بڕیاریان دا ڕێی هاتونەهاتی هەڵاتن بگرنەبەر بۆ تورکیا. بەڵام هەر ئەو ڕۆژە درەنگانێ لە چیاکاندا تووشی خەڵکانی تری تۆقیوی ئەو دێهاتانە بوون و ئاگاداریان کردنەوە کە تازە کار لە کار ترازاوەو فریاناکەون، چونکە تەواوی ڕێگاوبانەکانی بۆ سنوور دەڕۆن سەرباز گرتوونی.

بەمجۆرە خەڵکە ئاوارەکەی کوریمێ بە ناچاری بە شوێنی خۆیاندا گەڕانەوەو ژمارەیەکیش خەڵکی گوندی چەلکێیان کەوتبووە تەك، کەوا لە دەرەو شیوەکاندا یەکیانگرتبوو. خەڵکەکە ئەو شەوە تا بەیانی بەرێوەبوون و لە ترسی پەلاماردان نەیاندەوێرا بوەستن. بۆ دواینیوەڕۆی 28ی ئاب جارێکیتر گەیشتنەوە دەوروپشتی کوریمێ. بەڵام لە پێش ئەماندا سەربازو *جاش* گەیشتبوون، پیاوەکان هەر کە هێزەکەیان بینی دەستیان هەڵبڕیو تەسلیم بوون. ئەفسەرە بەرپرسەکان، کە دوو مولازمی گەنج بوون و تەمەنیان لە بیست ساڵیدا بوو هەر لەوێدا پیاوەکانیان لە ژن و منداڵ جیاکردەوە. پاش بەجێهێنانی ئەو کارە پێدەچوو دڵنیا نەبن دوای ئەوە چیبکەن. بەڵام پاش چاوەڕوانیەکی کەم یەکێك لە ئەفسەرەکان خورییە کۆمەڵێکیان، کە سیو سێ پیاو و کوڕی هەرزەکار بوون، لەوانیتر جیاببنەوە[49]. ئەو کۆمەڵە خەڵکە تەمەنیان لە سیانزەوە بۆ چلو سێ ساڵ بوو. پاشان گوندنشینەکانی تریان دا لەبەرو بردنیانە پشتی گردێکەوەو لە چاو ونیانکردن, لەم دیویشەوە پیاوەکانیان لە سەر چیچکان دانا. لەوێدا سەربازەکان بەردەوام دڵیان دەدانەوەو پێیان دەوتن هیچ زیانێکتان بۆ نابێت و بگرە جگەرەو ئاویشیان دەدانێ. لەو کاتەدا کە چاوەڕێ بوون یەکێك لە ئەفسەرەکان بە هۆکی - تۆکی* قسەی لە گەڵ

---

[49] هەندێك مشتومڕ لە نێو گوندنشینەکاندا دروستبووە کە ئاخۆ هەموو ئەو کەسانەی لەو کۆمەڵەدا بوون چەکیان پێبووە لەو کاتەدا کە خۆیان بە دەستەوە داوە یان نە، بڕوانە "وێرانکردنی کوریمێ"، ل 45 ـ 47.

* هۆکی ـ تۆکی ئامێرێکی بێتەلی بچووکە بۆ قسە کردن لە مەودای نزیکدا بەکاردێت و ڕاستیی ناوەکەشی ووکی ـ تۆکی‌یە بەڵام لە ناو کوردا یەکەمیان باوەو لە سەر زمان ئاسانە ـ و.

فەرماندەکانی خۆیدا کردبوو لە مانگێش و وای لە قەڵەم دابوو کە تاقمێك "تێکدەری چەکداری" گرتووەو چاوەڕێی فەرمانی ئەوانە چییان لێبکات. مولازمەکە لە گەڵ داخستنی بێتەلەکەدا هاواری کردو خوڕییە سەربازەکانی دەسڕێژ بکەن. بەمجۆرە هەر لەوێدا بیستو حەوت کەس لە سیو سێ گیراوەکە کوژران، لەوانە هەژدەیان خەڵکی کورێمێو نۆشیان خەڵکی چەلکێ بوون. جێی سەرسوڕمانیشە کە شەشیان لێدەربازبوو. لەدواییدا سەربازەکان چوونە سەر ڕیزەکەو هەر یەکەیان فیشەکێکی بەزەییان پێوەنان** و پاشان لاشەکانیان هەر لەو شوێنەدا جێهێشت[50] لە بەر خۆری هاوین بۆگەن بکەن, ئەوجا دوای حەفتەیەك سەربازەکان گەڕانەوەو لە دوو بستە چاڵدا کۆیان کردنەوەو خۆڵیان بە سەردا کردن.

تا ئەمڕۆش مەسەلەکە جێی تێڕامان و لێکدانەوەیە کە بۆچی کورێمێ بەم شێوەیە تاك بکرێتەوە. لە نێو ئەو هەموو تیۆریانەدا کە باسی لێوە دەکرێت، ڕەنگە گونجاوترینیان ئەوە بێت کەوا ڕۆڵی جارانیان لە *ئەمندا* کلیلی نهێنیەکە بێت. کورێمێ وەك گوندێکی دڵسۆز، وا چاوەڕوان دەکرا سەری ڕەزامەندیی بۆ "هێڵە سوورەکەی" ساڵی 1987 بلەقێنێو دانیشتوانی لە سەرژمێریەکەی ئۆکتۆبەردا خۆیان ناونووس بکەن، کەچی لە جیاتی ئەوە گوندەکە خۆی قاچاخ کرد. لەو دەمەوە ئیدی ڕژێم ئەو *ئەمنانەی* جارانی ئەوێی بە خیانەتکاری تایبەت داناو ئەو بەڵگەنامە ڕەسمیانەش کە گیران ئەوە ئاشکرا دەکەن کە سزای ئەم جۆرە

** Coup de grace گوللەی بەزەیی، دوا گوللەیە لە پاش دەسڕێژکردن دەنرێ بە نێوچاوانی ئەو کەسەوە کەوا حوکمی کوشتنی دراوە بە گوللەباران کردن، بۆ دڵنیابوون لەوەی کە بە تەواوی بێ گیان بووە ـ و.

[50] نامەردیی لە گوللەباران کردنەکەی کورێمێدا خۆی لە خۆیدا سەیرو سەرنجڕاکێشە. لە هەمووشی سەیرتر ئەوەیە کەوا یەکێك لەو شەش کەسەی دەربازبوون، پیاوێکی تەمەن 34 ساڵ بووەو برینی گوللەیەکی پێوە بووە، کەچی ڕۆژی دوایی لە لایەن یەکەیەکی *جاشەوە* براوە بۆ نەخۆشخانەکەی مانگێش، لەوێ تیمارکراوەو پاشان براوە بۆ قەلاَکەی دهۆك, لەوێش ڕزگاری بووەو هۆکەشی نادیارو نەزانراوە، بڕوانە: "وێرانکردنی کورێمێ" لاپەڕە 87. (The Destruction of Koreme).

www.dengekan.com

هەڵگەڕانەوەیە ئیعدامکردنی دەسبەجێ بووە[51]. کوریمێ تەنها حاڵەتی کۆمەڵکوژیی مەیدانیی نەبوو. کارێکی تری لەو جۆرە, بەڵام بە ئەندازەیەکی بچووکتر لە مێرگەتوی بەرپاکرا، ئەو گوندەی بناری باشووری چیای گارە کە لە 25 ی ئابدا بە چەکی کیمیایی لێدرا. زۆربەی پیاوەکانی ئەم گوندە *پێشمەرگە* بوون و چووبوونە چیا، بەڵام وەك پێشتر ئەم باسەمان کرد، سەد کەسێك لە خەڵکی ئەم گوندە هەر ئەو شەوەی کە بە ڕۆژەکەیدا کیمیاباران کرابوو، لە ماڵەکانی خۆیاندا سەرباز دەسگیری کردن، پاشان نزیکەی سەعاتێك لەلای کانییەکەی گونددا گلیاندانەوەو لە ماوەی ئەو چاوەڕوانیەدا سەربازەکان ئاگریان لە ماڵەکانیان بەردا. دواتر وەك دەگێڕنەوە، ئەفسەرێکی *ئیستیخبارات* بە هۆکی ـ تۆکی قسەی لەگەڵ فەرماندەکانی خۆیدا کردو پێیڕاگەیاندن کەوا ژمارەیەك لە "تێکدەرانیان" گرتووە. *جاشێك* کە لە نزیکیەوە وەستابوو و کەمێك لە زمانی عەرەبی دەگەیشت بە ئەسپایی بە خەڵکەکەی وتبوو کە کابرا چ فەرمانێکی دراوەتێ: "ژن و پیاوەکان لێکتر جیابکەرەوەو هەموو ئەو پیاوانەی تەمەنیان لە ژوور پانزەوەیە بیانکوژە". ئەوجا دوانزە پیاو جیاکرانە لایەکەوەو کە شەو داهات ژنەکان بە پێ بران بۆ شارۆچکەی سەرسەنگ کە لەوێوە نزیك بوو.لەم بشێویو تاریکیەدا ئەفسەرێکی پیادەی دڵنەرم لە هەوڵدانێکیدا توانی چوار لە پیاوەکان لە ناو کۆمەڵی ژنەکاندا بشارێتەوەو ڕزگاریان بکات[52]، هەشتەکەی تریان لە چیاکان دوورخستەوەو بردنیان بۆ گوندی باوەڕکا کەعبێ لەو نزیکانە. لەوێ ئەفسەری فەرماندەی سەربازەکان لە تووڕەییدا چاوی پەڕییە تەوقی سەری‌و قیڕاندی بە سەریاندا: "بۆچی ئەمانەتان هێناوە بۆ ئێرە؟ من پێم وتن بیانکوژن، چۆن فەرمانی منتان بەجێ نەهێناوە؟" ئەوجا کابرا فەرمانەکەی دووپات کردەوە: ئەم پیاوانە دەبێ بگێڕدرێنەوە ئەو شوێنەی گیراون و گوللەباران بکرێن. بەم ڕەنگە لەو شوێنەدا کە 300 یاردێك لە مێرگەتوی دووربوو دەست و قاچی گیراوەکانیان بە یەکەوە بەست و بە کلاشینکۆف دایانگرتنەوە[53].

---

[51] بە پێی فۆرمەکانی ئەندامێتی لە حیزبی بەعسدا، کە لە ئەرشیفی حوکومەتی عێراقدا دۆزراوەتەوە، تەنها شاردنەوەی ئەندامێتی پێشوو لە حیزبێکی سیاسی دیکەدا زەمینە خۆشکەر بووە بۆ سزای ئیعدام کردن.

[52] ئەم چوار کەسە دواتر لە قەڵاکەی دهۆك بێسەروشوێن کران، بە پێی چاوپێکەوتنێك کە میدڵ ئیست ووچ ئەنجامی داوە. دهۆك، 6 ی حوزێرانی 1992.

[53] ئەم باسە پشتی بە شایەتیی خزمانی یەکێك لەو هەشت پیاوە بەستووە، کەوا لە کاتی گوللە بارانەکەدا بریندار ببووەو دواجار خۆی گەیاندووەتە بارەگایەکی *جاش* لەو نزیکانە, لە کۆمەڵگای

* * *

سوپاس بۆ ڕاپۆرتە پڕ لە درێژدادڕیەکەی جەنەراڵ زەرب سەبارەت بە جموجووڵی هێزەکان لە ماوەی ئەنفالی کۆتاییدا کە دەکرێ تا ڕادەیەك بە وردی بڵێین کێ کوشتارەکەی مێرگەتوی‌و کورێمێ بەرپرسیارە[54]. لە گەڵ ئەوەشدا کە مێرگەتوی بە ناو باس نەکراوە لە ڕاپۆرتەکەی جەنەراڵ زەربدا، بەڵام ئاشکرایە کە ئەم گوندە کەوتبووە ناوچەی عەمەلیاتی فیرقەی پیادەی 41 ی سوپای عێراقەوە. فیرقەی 41 سەرپەرشتیی کەتیبەیەکی کۆماندۆی فەیلەقی شەشی دەکرد لە گەڵ سێ لیوای پیادەی ژمارە 103 و 114 و 706دا. فەرماندەی یەکێك لەم سێ لیوایە ـ کە دەسنیشان نەکراوە کامیانە, بەرپرسی یەکەم ڕەتڵ یان هێزی هاوبەشی فیرقەکە بوو بۆ گرتنی چیای گارەو دابەشبوون بە سەر پێگەو شوێنەکانیدا، کە لە بنکەی خۆیەوە لە سەرسەنگ و لە یەکەم کاتژمێرەکانی پەلامارەکەدا بەرەو ڕۆژهەڵات بە ناو مێرگەتویدا پێشڕەویی کرد[55].

بە پێی ئەو پلانەی هێرشبردن کە فەیلەقی پێنجی سوپا دایناوبوو، کورێمێ بەشێك بوو لە عەمەلیاتی ناوچەی حەوزی خابوور (بڕوانە نەخشەکە). ئەو مەیدانی شەڕەی کە لە زاخۆو باتووفەوە لە باکوور درێژدەبۆوە بۆ مانگێش لە باشوور، بە دەست فیرقەی پیادەی 29وە بوو. هەروەها سێ لیوای پیادەش، کە ژمارەیان 84، 238، 435 بوو، بۆ ئەم عەمەلیاتە تەرخان کرابوون بە هاوبەشی

قەدش، بەڵام لە دواییدا خێزانەکەی لە ترسا دەیدەنە دەست ئەمنەوە لە سەرسەنگ و ئیدی لەوێوە سەرنگوم دەکرێت. حەوت پیاوەکەی تریش کە هەر لەوێدا کوژرابوون ئەمانە بوون: محمد صاڵح عبدالقادر (لەدایکبووی 1938)، مصگفی عبدالقادر مصگفی (لەدایکبووی 1926 یان 1927)، سلێمان شعبان چچۆ (لەدایکبووی 1956)، عادل محمد خالد (لەدایکبووی 1961)، ڕەمەزان أحمد حمو (لەدایکبووی 1968)، حمید أحمد حمو (مێژووی لەدایکبوونی نەزانراوە). دەربازبووە کاتیەکەش ناوی بەنگین مستەفا عبدالقادر بوو (لەدایکبووی 1966). ناوی تەواوی ئەو بیست‌وحەوت کەسەش کە لە کورێمێ ئیعدام کران لە "وێرانکردنی کورێمێ"
The Destruction of Koreme لە لاپەڕە 50 دا هاتووە.

(54) "شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی"، لاپەڕە 17 ـ 19.

(55) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 16.

www.dengekan.com

کردنـی بـەتالیۆنێکی تانـك و تەشـکیلێکی* هێـزی میکـانیکی، یەکـەی ئەنـدازیاریی مەیدان و یەکەکانی تۆپخانـەو بەلەمـەوان و شـانزە فـەوجی بـەرگریی نیشـتمانیش، یان *جاش*.

پەلامارەکـە دابەشـکرا بـە سـەر هەشـت ڕەتڵدا، کـە بنکـەی دوانیـان (شەشـەم و حەوتەم) لە مانگێش بوو[56]. لە کاتێکدا کە ڕەتڵی حەوتەم ڕاسپێردرابوو کە بـەرەو ڕۆژهەڵات پێشڕەوی بکات و گوندەکانی مەجلمـەختێ‌و ئەلکویشکێ بگرێـت، شەشـەم دەبوو بەرەو باکوور پێشڕەویی بکات تا هەردوو گوندی بەڕوشکێ ژێری و ژووری لـە سەر لێواری باشووری زێی خابوور. کەتیبەیەکیش دەبوو بەرەو بـاکووری ڕۆژهـەڵات لابداتەوەو کـورێمێ بگرێـت. ئەمـەیان ئـەو یەکەیـە بـوو کـە ئیعدامەکـەی جێبـەجێ کـرد. بـە گـوێرەی بەڵگـەو گێڕانــەوەی شـایەتەکان گریمانــەی ئــەوە هەیـە کـەوا فەرماندەی ڕەتڵی شەشەمی فیرقەی پیادەی بیستو نـۆ، کـە بارەگاکـەی لـە مـانگێش بوو، ئەو فەرمانەی دەرکردبێت.

جەنــەراڵ زەرب زۆر کــەیفخۆش بــووە بــە ڕاپەڕانــدنی کارەکــە لــە لایــەن ئەفسەرەکانیەوەو لـە 29 ی ئابدا ڕاپـۆرتی ئـەوەی داوە کـە فیرقـە پیادەکـانی 29 و 41 "تەواوی ئەو شوێنانەیان گرتووە کەوا بۆیان دەسنیشـانکرابوو و هـەموو ئـەرکی پێسپێردراوی خۆیان ئەنجامدا"[57]. لـە حەفتـەی دووەمیشـدا یەکـەو ڕەتڵـەکانی تـر بەردەوام بـوون لـە پرۆسـەی ڕاونـان و پاکتاوکردنـداو دوا *پێشمەرگەیان* فڕانـدە نـاو تورکیاو ئێرانەوە. لە شەشی ئەیلوولدا دوا لووتکەی ستراتیجی سەر سنوور داگیرکـراو بەم ڕەنگە لە باری سەرنجی سەربازییەوە ئەنفالی کۆتایی تـەواوبوو. جەنـەراڵ زەرب دەستخۆشـیو پیرۆزبـایی لـە "دەسـەڵاتە سـەربازیو مەدەنیـەکان" کـرد بـە بۆنـەی ئەنجامدانی کارە بنەڕەتیەکانی پەلامارەکەوە بـە سـەرکەوتوویی‌و ستایشـی هـەڤاڵانی حیزبــی بەعســی کــرد بــۆ"بەرزکردنــەوەی پلــەی دلگــەرمیو گیانبــازی لای جەنگاوەران"[58].

---

* لێرەدا وام بە چاك زانی هەر شێوە عەرەبیەکەی بەکاربێنم کە زاراوەیەکی باو بوو لـە نـاو سـوپای عێراقداو زیاتر لە هەر وشەیەکی کوردیی پەتی مەبەستەکە دەگەیەنێ، هـەروەها لـە گـەلێ شـوێنی تردا بۆ وشەی "عەمەلیات"و هەندێکی دیکەش هەمان بۆچوونم هەیە ـ و.

[56] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 17 ـ 19.

[57] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 27 .

[58] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 38 ـ 39.

هەروەها هەمان خاسیەتی دڵسۆزانەی شەڕکردنی لە *جاشەکانیشدا* نرخاندووەو نووسیویێتی: "جەنگاوەرانی فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی بە دڵگەرمیو گیانبازییەوە شەڕیان دەکرد بۆ بەدیهێنانی ئامانجی تێکشکاندنی تێکدەران لە بنکەو سەنگەرەکانیاندا. لە هەموو پێشڕەویو دەرچوونێکدا ئەوان پێش هێزەکان دەکەوتن، چوونکە شارەزای ناوچەکە بوون و بنیاتی لەش و لاریشیان پتەو و گونجاو بوو بە تایبەتی بۆ سەرکەوتن بە کەژو کێودا. ئەمانە ڕۆڵێکی زۆر چالاکیان هەبوو لە ڕووخاندنی گوندەکان و کۆکردنەوەی تالانیو دەسکەوتدا"[59]. ئەوجا درێژدادڕییەکی باشیشی کردووە لە باسکردنی ئەم "تالانیو دەسکەوتانەدا": ڕەشە ولاخ، مەڕو بزن، ڕایەخ و پێخەف، جاجم و بەتانی، سەعات، پارەو پووڵ و ئاڵتوون، ئەلبوومی وێنە، دەفرو قابو قاجاخی خواردەمەنی، *شیری* قوتوو، دەرمانی دان شۆردن .. هتد[60].

هێزەکانی جەنەراڵ "بەرگرییەکی ئەوتۆیان تووش نەبوو" وەك خۆی ڕاپۆرتی لە *سەر* داوە. ئەمەش لە ژمارەی زەرەرو زیانەکانی *سوپادا* دەردەکەوێ. تەنها *سی‌و* یەك کەس لە ئەنفالی کۆتاییدا کوژراون، لەوانەش هەژدەیان *جاش* بوون کەوا ڕۆڵی چاوساغیان دەبینیو ئەو ئەرکانەیان ڕادەپەڕاند کەوا سوپاو حیزبی بەعس دیاری دەکردن. سەبارەت بەو "تێکدەرانەی" سوپا دەسگیری کردن لە پەلاماری بادینانـدا بەمجۆرەی خوارەوە تۆمارکراوە :

ئەو تێکدەرانەی خۆیان بە دەستەوە داوە	803
ئەو تێکدەرانەی کەوا گیراون	771
پیاو	1489
ئافرەت	3368
منداڵ	646 9

[59] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 39.
[60] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 57 ـ 60.

www.dengekan.com

سەرجەم 13395

بێگومان خەڵکانی تریش لە مەیداندا کوژراون بەڵام بە وردی ژمێرە نەکراون، ئەو چل‌و هەشت *پێشمەرگەیەی* لێدەرچێت کە ڕاپۆرت درابوو لە پێکدادانی فیرقەی 29دا کوژراون. لەبری ئەوە جەنەراڵ زەرب بە هەندێ تێبینی لاوەکی قەناعەتی بە خۆی هێناوە کە: "پەڵە خوێنێکی یەکجار زۆر لە هەموو ئەو شوێنانەدا بینراوە کەوا هێزەکانمان پاکیان کردووەتەوە".

★ ★ ★

قەڵاكەی دهۆك و بەندیخانەی ئافرەتان لە سەلامیە

قەڵا سەربازییەكەی دهۆك دەكەوێتە نزیك مەڵبەندی پارێزگاوە لای نزاركێو لە تەنیشتی ڕێگاكەوە. ئەم قەڵایە بینایەكی كۆنكریتیی قەبەو زەبەلاحە, لە ساڵانی 1970دا لە سەر نەخشەو ڕەنگرێژیی سۆڤیەت دروستكراوەو چوار تۆپی دژە فڕۆكە دەیپاراست كە لە چوار لای سەربانی قەڵاكەدا دامەزرابوون. ئەو 13395 "تێكدەرەی" لە بادینان گیران، لە شوێنی دەسگیركردنیانەوە بە ئیڤا ڕاپێچی ئەم قەڵایە كران. هەندێ لە بەندییە پیاوەكانیش لە بەشی باشووری بادینانەوە بران بۆ شاری مووسڵ و تا ئێستا بە زیندوویی كەسێكیان لێنەگەڕاوەتەوە بەسەرهاتی ئەوێ بگێڕێتەوە.

زۆربەی زیندانیەكان لە نهۆمی دووەمی قەڵاكەدا بەندكرابوون، كە هێندە پڕو قەرەباڵغ بوو لە تاوا دەچوونە تارمەو بەرهەیوانەكان. خەڵكەكە لەوێ ماوەی دوو تا پێنج ڕۆژ دەمانەوە، ئەگەرچی هەندێك لە پیرو بەتەمەنەكان ماوەی تا دوو حەفتەیەك گلدرانەوە. بڕێك لە ژنەكان یەكەم شەو هەر لە حەوشەی قەڵاكەدا مابوونەوە، لە ناو ئەو ئۆتۆمبیلانەدا كە هێنابوونیان. لێرەش وەك تۆپزاوا ئەوانی تازە دەگەیشتن جیادەكرانەوە: ئەو پیاو و كوڕە گەنجانەی لە تەمەنی خزمەتی سەربازیدا بوون دەكرانە لایەكەوەو ژن و منداڵ و خەڵكی بەتەمەنیش بۆ لایەكیتر. سەرباز هەروا سووكە ئیفادەیەكیان لە پیاوەكان وەردەگرت و ناسنامەكانیان لێدەسەندن، بەڵام پرسیار لەوانیتر نەدەكرا. دامودەزگای *ئەمن* بەو پێیەی كە پەرۆشی هەڵگرتن و پاراستنی تۆماری بەڵگەنامەیی بوون، ئەو كورتە لێپرسینەوەیان بە ڤیدیۆ تۆمار دەكرد.

پیاوەكان بە بەرچاوی ژن و خوشكەكانیانەوە كە لەولایانەوە بێدەسەڵات وەستابوون، بە دارو سۆندە فەلاقە دەكران و بەر شەق و مستەكۆڵەو زللەیان دەدان، گاردەكانی سوپا بۆ گاڵتەو بەزمی خۆیان شقارتەی داگیرساویان بە ڕیش و سمێڵی بەندیەكانەوە دەنا. منداڵەكان دەگریان و ڤیژەو هاواریان بوو و بۆ لای باوكەكانیان

ڕایانـدەکرد، بـەڵام بـە شـەق و جنێـو دەیانگێڕانـەوە. ئـیرەم، کـە ئـافرەتێکی گـەنجی خەڵکی گویزێی سـەر چیای گارە بـوو, بـە بەرچاویەوە شـووبراکەیان زۆر دڕاندانـە فەلاقەکردو هەموو گیانیان خەڵتانی خوێن کرد. ئیرەم کەوتـە پاڕانـەوە لێیـان " بـۆ خاتری خوا، بۆ خاتری پێغەمبەر" بـۆ ئـەوەی ڕێگەی بـدەن لەوسـەری حەوشـەکەوە بێتە ئەمسەر خوێن و زامەکانی بشوات، بەڵام سەربازەکان نەیانهێشت و بـە لاقرتـی پێکردنەوە وتیان: "ئێوە نە خواتان هەیەو نە پێغەمبەر"[61].

کاتێ کە کاروباری ناونووسین تەواودەبوو، بەندیەکان بـە سـەر زیندانـە پـیس و بۆگەنەکانـدا پـەرش و بڵاودەکرانـەوە کـە بـە میـزو پیسایی بنیـادەم داپۆشـرابوون. پیرەژنێك بە قێزو هێڵنجدانەوە یادی ئەو ڕۆژگارەی دەکردەوەو دەیـوت: "وەك ئـەوە وابوو کە لە ئاودەستدا بژین". لێرە هەزاران کەس لـەم قەڵایـەدا بـوون، پیاوەکانیـان کردبووە زیندانەکانی نهۆمی خـوارەوەو ژن و منـداڵ و پـیرو بەتەمەنەکانیشیان لـە نهۆمی سەرەوە دانابوو. ڕۆژانەش سەدان کەسی تر دەگەیشتن، ئەوان سەر بە هەموو هـۆزە گـەورەکانی ناوچـەی بادینـان بـوون وەك دۆسـکی، سـندی، ڕێکـانی، بـەرواری، سـلێڤانیو ئـەوانیتریش. چـەند سـەد کەسـێکیش لـە بەندیـەکان خـەڵکی گونـدەکانی ئێزیـدیو مەسـیحیە ئاشـووریەکان بـوون و ئەمانـەیان بـە دیـوارێکی دابڕکـەر لـە بەندکراوە موسڵمانەکان جیاکردبۆوە.

لە گەڵ ڕووەوە بارودۆخی نزارکێ تەنانەت لـە تۆپزاواش پیسـترو خـراپتر بـوو. سەرنجڕاکێشترینیان ئەوە بوو کە خواردنیان بە گیراوەکان نەدەدا. لـە گـەڵ ئەوەشـدا کـە چـەند بۆرییـەکی ئـاو لـە حەوشـەکەدا بـوو بـەڵام گاردەکـان ڕێگـەیان نـەدەدا زیندانیەکان بەکاریان بێنن. چـەند بۆشـکەیەك ئـاوی پـیس و گـەرمی بـەر خـۆر لـە حەوشـەکەدا دانرابـوون و خەڵکەکـە لـەو ئاوەیـان دەخـواردەوە، بـەڵام هـیچ هـەوڵێك نەدەدرا بۆ ئەوەی بە ڕێکوپێکی دابەش بکرێت. تەنانەت نـان، نـانی ڕووتـیش لـەوێ نەبوو. گاردەکان پێیانـدەوتن: "ئێـوەی کـورد بـۆ مـردن نێردراونەتـە ئێـرە", ئەمـە گەڵ لە گیراوەکان دەیانگێڕایەوە.

خـەڵکی شـار کـەمێ لای خێـرو بـەزەییان لـە گیراوەکـان دەکـردەوەو یارمـەتییان دەدان بــۆ ئــەوەی لــە برســا نــەمرن، وەك چــۆن لــە چــەندین شــوێنی تــری

---

[61] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای جێژنیکان، 3 ی مایسی 1992.

دەسبەسەرکردنی کوردەکان دەکرا لە کاتی ئەنفالدا. جارێکیان پاسەوانێکی کورد دوو توورەکە نانی فرێدابووە حەوشەکەوەو منداڵی برسی پەلاماریان داوەو کێشمان کێشمانیان بووە لە سەری. گەلێ لە منداڵان و بەساڵداچووان برسێتیو نەخۆشی زەفەری پێبردن و لە ماوەی تاقە دوو ڕۆژی سەرەتای ئەیلوولدا بیستیان لێمردن، بە پێی باس و گێڕانەوەیەك[62]. ماوەیەك دواتر, ئەو بەندیە پیرانەی دەمێك بوو لەوێ مابوونەوە دەیانتوانی خواردەمەنی لە پاسەوانەکانیان بکڕن، بە هەمان شێوەی کوردە هاوڵاتیەکانیان لە نوگرە سەلمان. کاتێکیش کە هەر تەنها پیرەکان لەوێ مانەوە توندوتۆڵیە ئەمنیەکەی یەکەمجار شلوشۆڵیی تێکەوت و بگرە هەندێ لە خزم و کەسی گیراوەکان دزەیان دەکردە ناو قەڵاکەوەو ماوەیەکی کەم لە لایان دەمانەوە. بە شەوانیش جارجارە بەندیەکان لە قەڵاکەوە بە ئەسپایی خۆیان دەگەیاندە لای تەلە دڕکاویەکانی پەرژینی قەڵاکەو کیسە نایلۆنی زل زلی خواردنیان کۆدەکردەوە کە خەڵکی دهۆك لەوێدا بۆیان بەجێدەهێشتن[63].

سەبارەت بە بەندییە گەنجەکان, گاردەکان بەردەوام دڕندانە ڕەفتاریان لە گەڵ دەکردن وەك پیشەیەکی ڕۆتینیی ڕۆژانە. ئەو کەسانەی تازە دەگەیشتن سەرنجی پەڵە خوێنیان دەدا بە سەر دیوارو زەویی زیندانەکانەوە. هەر ژنێك بیویستایە سەر لە مێردەکەی بدا لە نهۆمی خوارەوەی قەڵاکە بە لێدان ڕایاندەفڕاندە دواوە. پیاوەکان زۆر دڕندانە بە تەوری داربڕین فەلاقەدەکران، کە جۆرە ئامێرێکی نەریتییە کورد لە باخداریدا بەکاریدێنێ. جارێکیان پیاوێکی گەنجیان هێند کوتابوو

---

[62] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای تلکەبەر، 28 ی ئابی 1992.

[63] بێجگە لەو ژمارە کەمەی کەوا لە قەڵەم دراوە لە بەر نەخۆشیو برسێتی مردوون، بەندیە پیرەکانی نزارکێ ڕزگاریان بوو، هەروەها بە ڕێکەوتێکی سەیریش، لایکەمەکەی دوو کوڕی گەنج دەربازبوون، لەوانەی کە لەگەڵ پیرەکاندا بەندکرابوون بە هۆی برینداربوونیانەوە. یەکێکیان دەربازبووە بریندارەکەی قەسابخانەکەی کورێمێ بوو، ئەویتر پیاوێك بوو بەر گازی ژەهراوی کەوتبوو لە پەلامارەکەی وەرمێلێداو تاقە نێرینەی گەورە بوو لەو گوندە ڕزگاری بووبێت. چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، گوندەکانی کورێمێو وەرمێلێ، 30 مایس و 31 ی ئابی 1988.
(لەوەدەچێت لێرەدا ساڵەکە هەڵەبێت و 1992 بێت نەك 1988 ـ و)

www.dengekan.com

لە بەر دەستیاندا بێهۆش کەوتبوو, ئەوانیش بە چواردەستە خستبوویانە سندووقی ئۆتۆمبیلێکی بەرازیلییەوەو لە قەڵاکە دەریان کردبوو، ئەو پیاوە لەوەودوا ئیتر نەبینرایەوە. هەروەها گەڵێ کەسی تریشیان لە حەوشەکەدا بە ستوونێکەوە دەبەست ئەوجا پشت و سەرو ملیان بە بلۆکی کۆنکریتی دادەگرتەوە. پیرەمێردێکی خەڵکی ناوچەی ئامێدی دەیگێڕایەوەو دەیوت: "بە چاوی خۆم بینیم ئەفسەرەکان پیاوێکی گەنجیان بە بلۆکێکی وا کوشت، منیش گریام و لە خوا پاڕامەوە کە هەمووومان ڕزگار بکات"[64].

لە بۆنەیەکی تردا, بەندییەك بینیبووی سەربازو ئەفسەرانی *ئیستیخبارات* بە نۆرە خەریکی فەلاقە کردنی کۆمەڵێکی دوانزە کەسیی کوڕی گەنجن، کە جلی *پێشمەرگەیان* لەبەردابوو. ئەفسەرو سەربازەکان دەیانقیڕاند بە سەریانداو جنێویان دەدانێ: "ئێوە شەرمتان نەکرد لەوەی تێکدەر بوون، هەی کەرو کوڕی سەگینە!"، پاشان شایەتەکە لاشەی خوێناویی هەر دوانزە لاوەکەی بینیبوو سەرباز ڕایاندەکێشانە دەرەوە. گاردێك پێی گوتبوو ئەوانە *پێشمەرگە* بوون لە چیای مەتین، خۆیان بە دەستەوە داوە یان هەلیکۆپتەر گرتوونی[65].

پیاوێکی گەنج کە دارتاش بوو لە دهۆك، هەواڵی زانیبوو کە باوکی برادەرێکی لە ناو گیراوەکانی قەڵاکەدایەو ئەمیش دەسبەجێ بە توورەکە نان و ترێوە ڕۆیشتبوو بۆ ئەوێ، لە دەروازەی قەڵاکە داوای لە *ئەمنێك* کردبوو ڕێگەی بدات بچێتە ژوورەوە, کابرا لە وەڵامدا پێی وتبوو: "چۆن دەتوانی بچیتە ژوورەوە؟ تێرت تێهەڵدەدەن و دەتکەنە دەرەوە، وەرە با پیشانت بدەم چی بە سەر ئەو خەڵکە هاتووە لەوێ". کابرای *ئەمن* دارتاشەکەی بردبووە سەر چاڵاییەك لە دەرەوەی قەڵاکەداو دەستی بۆ ژمارەیەك پەڵە خوێن ڕاکێشابوو کە دیاربوو پاشماوەی مێشکەسەری مرۆڤیشیان تێدا بەجێمابوو. گاردەکە گێڕابوویەوە کە ئەو پاشماوانە

---

(64) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای جێژنیکان، 3 ی مایسی 1992.

(65) ئەم شایەتە ناوی دوو *پێشمەرگەیانی* دەزانی، محمد تاهیر موسی، تەمەنی 25 ساڵ و خەڵکی گوندی زێوەشکان بووە (ناحیەی سەرسەنگ) و لەزگین عومەر، تەمەنی لەنێوان بیست و بیست و دوو ساڵ، خەڵکی گوندی ئێکماڵە بووە (ناحیەی مانگێش). چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، باتێلێ، دهۆك، 12 ی حوزێرانی 1992.

هی خەڵكی گوندەكانی سپیندارو سوارێی بناری چیای گارە بوون و هەژدەیان لەوێدا بە پەلە ئیعدام كرابوون[66].

پاش چەند ڕۆژێكی ئەو بارودۆخە دۆزەخ ئاسایە، بە یەكەم كۆمەڵی ژن و منداڵیان ڕاگەیاند لە حەوشە گەورەكەدا كۆببنەوەو لەوێ ئۆتۆمبیل چاوەڕێی دەكردن بیانگوێزێتەوە بۆ مەنزڵی تازەیان. فرە جار ئەم ئۆتۆمبیلانە پاسی داخراو بوون و تەنها دوو پەنجەرەی بچووكیان لە پشتەوە هەبوو. هەندێ جاریش پاسی بچووك یان كۆستەر بوون و جاری واش بووە ئیڤای ئاسایی بوون. گاردی چەكداری *ئەمن و ئیستیخبارات* چاوەڕوان بوون لە گەڵ كاروانەكە بڕۆن. دوا وێنەی نزاركێ لە مێشكی ئافرەتەكاندا بەردەوامیی ئەو دەردو ئازارە بوو كە پیاوەكانیان پێوەی دەتلانەوە, كاتێ كە تاقمێكیان لە چاوەڕوانیی ڕەوانەكردندا بوون تەماشایان كرد سەربازە نەعلەتیەكان ژمارەیەك پیاویان لە حەوشەكەدا بەر دارو بلۆكی چیمەنتۆ داوەو هەمووشیان دەست و چاویان بەستڕابۆوە. كە پاسەكان كەوتنەڕێ ژنێك دەستی كردە هاوارو گریان "لێگەڕێن با منداڵەكانیشمان بمرن، وا ئێستا باوكەكانیان دەكوژن"[67]. ڕۆژانی دواتریش, بەندییە پیرەكانی قەڵاكەی دهۆك پاسی زیاتریان دەبینی دەهاتن ـ هەندێكیان ڕەنگیان خاكیو هەندێكیتر شین بوون ـ بۆ بردنی پیاوە گەنجەكان، كە هەرگیز جارێكیتر نەبینرانەوە[68].

★ ★ ★

ئەو ئۆتۆمبیلانەی ژن و منداڵەكانیان هەڵگرتبوو بەرەو باشوور بۆ لای مووسڵ ڕۆیشتن و پاشان بایاندایەوە سەر ڕێگای بەغدا. لە ئۆتۆمبیلێكیاندا ژنێكی دووگیانی

[66] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 4 ی ئەیلوولی 1992.
[67] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، كۆمەڵگای كوانێ، 29 ی ئابی 1992.
[68] یەكێك لە شایەتەكان بەمجۆرە باسی ئەو ئۆتۆمبیلە شینانەی دەكرد كە "درێژیەكەیان بە قەد درێژیی پاس دەبوو، بەڵام لە پاس نەدەچوون" و تەنها تاقە پەنجەرەیەكی بچووكیان لە لاوە تێدابوو لە نزیك خانەی شۆفێرەوەو زۆر بەرزبوو. ئەم شایەتە بۆماوەی چەندین ڕۆژ، ڕۆژانە حەوت تا دە پاسی دەبینی لە قەڵاكە دەردەچوون. چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 4 ی ئەیلوولی 1992.

www.dengekan.com

خەڵکی ناوچەی ئامێدی ژان گرتی، ژنەکانی تر هاواریان لە شۆفێرەکە کرد بوەستێ، بەڵام کابرای شۆفێر ملی نەداو سەربازێکی جەنگاوەریش شەقێکی بۆ ژنە دووگیانەکە داهێنایەوە. پاشان هەر بە دەم ڕۆیشتنی ئۆتۆمبیلە پڕ لە خەڵکەکەو هەڵبەزو دابەزیەوە بە ڕێگادا ژنە منداڵەکەی بوو. منداڵ ماو ناویان نا هاوار*.

پێنج سەعات دوای جێهێشتنی دهۆك، کاروانەکە گەیشتە لای بەندیخانە یان سەربازگەیەك لە شارۆچکەی بچووکی سەلامییە, کە ماوەی چەند میلێك لە باشووری مووسڵەوە بوو لە سەر ڕۆخی ڕۆژهەڵاتی دیجلە. بە گەیشتنیان پرۆسەیەکی کورتی ناونووسین ئەنجامدرا. *ئیستیخباراتیش* کە *سەرپەرشتیی* قەڵاکەی دهۆکیان دەکرد ژن و منداڵەکانیان سپاردە پاسەوانی نوێ، کە شایەتەکان ناسیویانن پۆلیسی عێراق و سوپای میللی بوون. لێرە بەندیەکان برانە بینایەکی گەورەی یەك نهۆمی، کە کرابووە دوو دەستە قاوشی سیخناخی پڕ لە خەڵك و یەکی نزیکەی پەنجا یارد درێژیەکەی بوو. هەر قاوشەش خەڵکی شوێنێکی دیاریکراوی تێدابوو، بەڵام هەموو گیراوەکان خەڵکی بادینان بوون و گوێت لە یەك وشەی سۆرانی نەدەبوو. ئا لێرەدا بوو کە ئافرەتەکان دەبوو ماوەی دە ڕۆژ تا دوو حەفتە بمێننەوە. بارودۆخی بەندیخانەی سەلامیە تا ڕادەیەك لە قەڵاکەی نزارکێ چاکتر بوو. هیچ ئافرەتێك بە شێوەیەکی تایبەتی ستەمی لێنەکراوەو سووکایەتی پێنەکراوە. سەرگورشتەو بیرەوەریەکانی سەلامیە لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێك دەگۆڕا. لەوانەیە یادەوەریەکان بە هۆی کات و ڕاچەنین بەدەم دەردو ئازارەوە تێکەڵی و لەبیرچوونەوەی تێدا بووبێت، یان بە جۆرێکی تر بڵێین ڕەنگە بارودۆخی بەندیخانە لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر گۆڕابێت. هەندێ ئافرەت وایاندێتەوە یاد کە ژەمە خواردنەکان هیچ نەبووە لە "نانی وشك و ڕەق" و ئاوی تانکیی نێو حەوشەکە بەولاوە. هەندێکیتر دەڵێن گوایە ڕۆژانە سێ ژەمیان خواردن داونەتێ، کە نانو برنج و شلەو مرەبای تێدابووەو ئاویش لە بەردەستدا لە بەلووعەکانەوە.تەنانەت قاڵبە سەهۆڵیش هەبوو بۆ بەرەنگاربوونەوەی گەرمای هاوین, لە گەڵ دووکانێکی بچووکی بەندیخانەکە کە هەندێ شتومەکی پێویستی

---

* لێرەدا هەر وشەی "هاوار"ی کوردی نووسراوەو ماناکەی بە ئینگلیزی لێکداوەتەوە ـ و.

پێفرۆشتوون.هەرچەندە بە هیچ جۆرێ سابوونیان دەست نەدەکەوت، بـەڵام ژنـەکان دەیانتوانی هەموو ڕۆژێ جلوبەرگی خۆیان لە ناو حەوشەکەدا بشۆرن.

لـە گـەڵ ئەمەشـدا, هێشـتا بـارودۆخ لـە سـەلامیە هـەر سـەخت و خـراپ بـوو. بەندیەکان لێرە بێ هیچ یاساو ڕێسایەك گیردرابـوون و هـیچ تۆمـەت و گوناهێکیـان بـەرەوڕوو نـەکرابۆوەو هـیچ هۆیـەکی ئـەم گرتنـەی خۆیـان نـەدەزانی. ئـافرەت و منداڵەکان لە سـەر کۆنکریتـە ڕووتەکـەی قاوشـەکە دەخـەوتن بـێ ڕایـەخ و پێخـەف، هەروەها ئاودەستی پیس و سەرڕێژ کردوویان بەکاردەهێنا. نەشیاندەهێشت بەنـدیی قاوشە جیاجیاکان یەك ببینن و هاموشۆی یەکتر بکەن. هیچ چاودێرییەکی پزیشکی نەبوو, لە ماوەی ئەو دوو حەفتەیەی کە سەلامیەی تێدا بـەکارهێنرا بـۆ بەنـدکردن دوو حاڵەتی مردن ڕوویدا، یەکێك لەوانە منداڵێکی خەڵکی گویزێ بـوو، کـە بـوو بـە ژێر تانکیەکی ئـاوەوەو سـەرباز لاشـەکەیان لابـردو نەیانهێشـت دایکەکـەی بزانـێ بـۆ کوێیان بردووە. سەرباری هەموو شتێکیش ئەو ئازارە دەروونیە بوو کە نەیانـدەزانی مێـردو براکانیـان چیان بـە سـەر هـاتووەو بـەردەوام پێـوەی دەتلانـەوە. بـە لایـەنی کەمـەوە دوو شـایەت دەیـانوت گوایـە پیاوەکـانی بادینـانیش بـۆ ماوەیـەك براونەتـە سەلامیە، بەڵام لە شوێنێکی جیاوازدا بەندیان کردوون. ئـافرەتێکی خـەڵکی ناحیـەی گـولی لـە ڕێگـەی گاردەکانـەوە زانیبـووی کـەوا مێردەکـەیو سـێ بـرای مـاون و لـەو بەندیخانەیەدان. ئافرەتێکی تر کە لە گەڵ زیندانیانی خـەڵکی ناوچـەی سەرسـەنگدا لـە قاوشـی ژمـارە حەوتـدا بـوو، ڕۆژێکیـان تەماشـای کردبـوو دەرگـا ئاسـنەکەی زیندانەکەیان داخراوەو ماوەی شەش ڕۆژ دەرگاکە بە داخـراوی مـابۆوە. لـە بـەیانیی ڕۆژی شەشەمدا ماوەی دوو سەعات کردبوویانـەوە، ژنـە کـە شـوێنێکی لـەباری هـەبوو لای دەرگاکەوە ناو بەناو سـەیرێکی دەرەوەی دەکـردو لـە حەوشـەکەی دەڕوانـی. ئـەم ژنە بۆ میدڵ ئیست وۆچی گێڕاوەتـەوە: " پیاوەکـانم بینـی چـاویان بەسـترابووەوەو دەستیشـیان لـە پشـتەوە کەلەپچـە کرابـوو. ئـەوان هـەموویان پشـتێنی کوردییـان بەستبوو و *جەمەدانیشیان* بـە سـەرەوە بـوو". بـۆ یەکـەمجاریش بـووە کـە ئـەو ژنـە بزانێ بەندیی پیاو هەیە لە سـەلامیەدا، ژنـە بـەردەوام دەبـێ لـە قسـەکانیداو دەڵـێ:

"چاوم لێوەبوو کردنیانە ئۆتۆمبیلی سەربازییەوە، ئەو ئۆتۆمبیلە داخراوانەی تەنها کونێکیان لە دواوە هەبوو". هەر کە دوو ئۆتۆمبیل باردەکران یەکسەر دەڕۆیشتن و دوانیتر دەهاتنە جێیان و بەمجۆرە کارەکە دەڕۆیشت. ژنەکە زۆر پیاوی دیوە بەم شێوەیە لە سەلامیە دەرکراون و وایبۆدەچێت کە لە ماوەی ئەو شەش ڕۆژەی داخستنی دەرگای قاوشی ژمارە حەوتدا هەمان کار ئەنجامدرابێت: " دەبێ ئەمە بۆ مەبەستێك بووبێت، دەنا دەرگاکان بەردەوام هەر کراوەبوون"[69].

ماوەیەکی کەم دوای گواستنەوەی ئەو زیندانیە چاو بەستراوانە, لەناکاو بوو بە دەسرێژی تەقە. بەڵام دەرکەوت شتێکی خراپ ڕووینەداوەو گاردەکانن تەقەی خۆشیی بە ئاسماندا دەکەن و بە ئافرەتەکانیان ڕاگەیاندبوو کەوا سەرۆك سەدام حوسێن بڕیاری لێبووردنی گشتیی دەرکردووە. کەوابوو ئیتر مێردەکانیان ڕزگاریان دەبێت و وایبۆدەچوون کە دەبێ بە ئاهەنگ و گۆرانیو بگرە واشیان بە خەیاڵدا دەهات کە ئافرەتە کوردەکان دەستیان لە گەڵ دەگرن و هەڵپەڕکێ دەکەن.

بەشی یانزەهەم

لێبووردنی گشتیی و ئەو کەسانەی کە نەیگرتنەوە

"ئێمە بێکەڵك بووین و پێیاندەوتین
هەق نیە بە فیڕۆ نانتان بدەینێ"
- ڕەحمان حەمید نادر، خەڵکی گوندی
داربەڕوو، تەقتەق، دەربارەی بەردانی لە
زیندانی نوگرەسەلمان .

[69] چاوپێکەوتنی میدل ئیست ووچ، باتێلێ، دهۆك، 12 ی حوزێرانی 1992.

بڕیاری ژمارە 736 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش دوای نیوەڕۆیەکی زووی 6 ی ئەیلوول و ڕێك پاش نوێژی نیوەڕۆ، لە ڕادیۆوە خوێنرایەوە. بڕیارەکە " لێبووردنێکی گشتیو فراوانی ڕاگەیاند بۆ تەواوی کوردە عێراقیەکان.. لە ناوەوەو دەرەوەی ولات"، تەنها بە لێدەرکردنی "تالەبانیی خایەن.. چوونکە چەند جارە بە ئەنقەست یاساو نیزام پێشێل دەکات، تەنانەت پاش ئەوەی کە چەند هەل و دەرفەتیشی درایە بۆ ئەوەی بە خۆیدا بچێتەوەو ڕەفتاری چاك بکات". علی حسن المجید بەم لێبووردنە بە جارێ پەست و نیگەران بوو، وەك دواتر بە یاریدەدەرەکانی وتبوو، بەلام وەك پیاوێکی دڵسۆزی حیزبەکەی پەیڕەوی بڕیارەکەی کردووە[1].

گەشبینەکانی ناو *پێشمەرگە* لەو بڕوایەدا بوون کە لێبووردنەکە لە ئەنجامی فشاری دەرەوە بووەو ڕژێمی سەدام حوسێن ناچارکراوە ملبدات بە هۆی کاردانەوەی نێودەوڵەتیەوەو ئاشکرابوونی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە کاتی ئەنفالی کۆتاییدا. بەلام دەستدرێژیی دڕندانەو پێشێلکردنی یاسای نێودەوڵەتی لە پەلامارەکانی بادیناندا هۆکاری گرنگ و بەرچاو نەبوون بۆ لێبووردنەکە. توندترین ڕەخنەو ئەوی کە گەورەترین کاریگەریی هەبوو لە سەر عێراق، لە لایەن جۆرج شوولتزی وەزیری دەرەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکانەوە هاتە ئاراوە، بەلام ئەم سەرنج و ڕەخنانە تا 8 ی ئەیلوول باسیان نەبوو، کە دوو ڕۆژی تەواو لە دوای جاڕدانی

[1] ئاژانسی دەنگوباسی عێراق، لە ڕۆژنامەی "الپورە" ی 7 ی نیسانی 1988دا بەمجۆرە ئەو هەواڵەی بلاوکردووەتەوە. هەروەها لە دوای ئەنفال چەند بڕیارێکی دیکەی لێبووردنی گشتی دەرکرا، لە 30 تشرینی دووەمی 1988دا بڕیاری ژمارە 860 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش "لێبووردنێکی گشتیو فراوانی ڕاگەیاند بۆ تەواوی ئەو کەسانەی خلیسکاونەتە نێو چالاکیی سیاسیی کەرتکەرانەوەو دواجار پەنایان بردووەتە بەر خۆشاردنەوە". لە 28 ی شوباتی 1989دا ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بڕیاری لێبووردنی گشتیی ژمارە 130 دەرکرد بۆ هەموو ئەو عێراقیانەی لە ولات هەلاتوون، بەلام دیسانەوە "جەلال تالەبانیی خایەن و کرێگرتەکانی ڕژێمی ئێرانی لێبترازێ"، سەرنج و تێبینیەکانی ئەلمەجید لە سەر لێبووردنەکە لە کاسێتی کۆبوونەوەیەك وەرگیراوە کە لە 15 ی نیسانی 1989دا ئەنجامدراوە.

www.dengekan.com

لێبووردنەکە بوو[2]. بە ڕاپۆرتەکەی فەیلەقی پێنجدا لە سەر ئەنفالی کۆتایی ئەوە دەردەکەوێ کە بڕیاری دەرکردنی لێبووردنێکی گشتی بە هۆی ئەوەوە بووە کە بەغدا لە 6 ی ئەیلوولدا قەناعەتی هێنابوو کەوا هێزی *پێشمەرگە* تێکشکاوەو لەناوچووە. هاوکات لە گەڵ لێبووردنەکەدا لە دەزگای ڕاگەیاندنەوە قسەو باسی ئەوە دەکرا کەوا "ئەم کوردە (خیانەتکارانە) کونترۆڵی شارو گوندەکانی خۆیان دابووە دەست هێزەکانی خومەینی، بەڵام خوا پلانە گڵاوەکانیانی پووچەڵ کردەوە"[3].

بۆ ڕۆژی دوایی، 7 ی ئەیلوول، دیوانی سەرۆکایەتی بڕیارێکی تری دەرکردو تیایدا دەسەڵاتێکی تایبەتی دا بە علی حسن المجیدو مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس بۆ ئاسانکردنی کاروباری گەڕانەوەی ئاوارەکان لە تورکیا، کە کێشەو بەسەرهاتیان بووبووە هۆی سەرئێشەو ناخۆشییەکی زۆر بۆ عێراق، هەرچەندە حوکوومەتی تورکیاش هەوڵێکی زۆری دەدا بۆ کەمکردنەوەی تراجیدیاکە[4].

ئاوارەکان دەبوو تەنها لە دوو شوێنی ڕێگە پێدراوەوە بگەڕێنەوەو ئۆردووگای پێشوازی کردن وەریان بگرێت، یەکەمیان پردی ئیبراهیم خەلیلی نێودەوڵەتی بوو لە نزیك زاخۆوە، ئەوی تریش "دەبوو لە لایەن فەیلەقی یەکی سوپاوە دیاری بکرێت و بە پەلە هەموو پێداویستیەکی بۆ جێبەجێ بکرێت". لە پاش ڕایی کردن لە لایەن لیژنەی پێشوازی کردنی گەڕاوەکانەوە (*لجنە استقبال العائدین*) ، کە تازە بۆ ئەم مەبەستە پێکهاتبوو و لە ژێر کۆنترۆڵی حیزبی بەعسدا کاری دەکرد. ئاوارەکان دەبوو بچوونایەتە کۆمەڵگاکان و لەوێ خانوو بۆ خۆیان دروست بکەن و

---

(2) پاش ئەوەی شووڵز لە گەڵ سەعدوون حەممادیی وەزیری دەرەوەی عێراقدا کۆبووەوە، وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا, لە یاداشتنامەیەکی ڕۆژی 8 ی ئەیلوولیدا، "بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دژ بە کورد لە لایەن عێراقەوە بە کارێکی پاساو نەدراو و بێزلێکراو و لە لایەن جیهانی شارستانیشەوە قوبووڵ نەکراو" لە قەڵەم دا. بڕوانە میدڵ ئیست ووچ (مافی مرۆڤ لە عێراقدا) لاپەڕە 108 ـ 110.
Middle East Watch: "Human Rights in Iraq" New Haven, Yale University Press.

(3) ڕۆژنامەی الپورە، 7 ی ئەیلوولی 1988.

(4) لێرەدا دوو بەڵگەنامەی دەسەڵاتەکانی علی حسن المجید بۆ نیشتەجێکردنەوەی ئاوارەکان، باس و لێکدانەوەی ئەو دەسەڵاتانەیان تێدایە. یەکێکیان وا دیارە نووسراوێکی ئاساییە بۆ دەزگا جیاجیاکان لە دیوانی سەرۆکایەتیی کۆماری عێراقەوە، بە ژمارە ق/1509 لە 7 ی ئەیلوولی 1988دا. ئەویتر نووسراوی ژمارە ش13631/3 "ئەوپەڕی نهێنی و شەخسی" لە 12 ی ئەیلوولدا، لە *ئەمنی* هەولێرەوە ئاراستەی گشت بەڕێوەبەرێتیەکانی ئەمن کراوە لەو پارێزگایەدا.

ئەو پارچە زەوییەش بۆیان تەرخان دەکرا بە خۆڕایی بوو و پاش پێنج ساڵ دەبوو بە هی خۆیان "بەو مەرجەی کەوا ئەو خێزانە لە لایەن دەسەڵاتدارانی حیزبی‌و ئەمنیەوە بە باشە پەسەند بکرایەو ڕەفتارو هەڵسوکەوتی بە دڵسۆزانە لە قەڵەم بدرایە"[5].

ئەو کوردانەی کە بە بڕیاری لێبووردنەکە گەڕانەوە، هەر کە کاروباری *موجەممەعیان* بۆ جێبەجێ کرا ڕێگەیان پێنەدرا چۆڵی بکەن و بچنە شوێنی تر، ڕاستێکەشی ناچارکران کە بەڵێننامەیەك ئیمزا یان پەنجەمۆر بکەن و دەقەکەی بەم شێوەیە:

" من کە لە خوارەوە ئیمزام کردووە ناوم (.....)ە، بەڵێن دەدەم کە لە پارێزگای (.....)، لە کەرتی (.....)، لە خانووی ژمارە (.....)دا نیشتەجێ ببم. هەروەها گفتی ئەوە دەدەم کە سزای مەرگ بدرێم ئەگەر ئەو زانیاریانەی لێرەدا داومە درۆبن، یان ئەگەر ناونیشانی خۆم بێ ئاگاداریی بەرێوەبەرێتیی پەیوەندیدارو دەسەڵاتداران بگۆڕم. بۆیە ئیقرار لە سەر ئەوە دەکەم"[6].

ئاوارەکان مۆڵەتی تەنها تا کاتژمێر شەشی ئێوارەی 9 ی ئۆکتۆبەریان پێدرا، کە بە زەحمەت دەیکردە مانگێك بۆ ئەوەی " بگەرێنەوە بۆ ڕیزی نیشتمانی". هەرکەسێکیش دوای بەسەرچوونی ماوەی لێبووردنەکە خۆی بدایەتە دەستەوە ئەوە دەبرا بۆ بەندیخانەی سەربازی‌و پاشان دەدرایە دەست فەرماندەیی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس، بیئەوەی باسبکرێت بۆ چ مەبەستێکە[7]. ئەوجا لێشاوێك

---

[5] نووسراوی ژمارە ق/1509 لە 7 ی ئەیلوولی 1988دا، لە دیوانی سەرۆکایەتیی کۆماری عێراقەوە بۆ [(لێرەدا ناخوێنرێتەوە) جێگری فەرماندەی هێزە چەکدارەکان، بەرێز وەزیری بەرگری، بەرێز وەزیری ناوخۆ، بەرێز علی حسن المجید سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور]

[6] میدڵ ئیست ووچ زۆری لەم فایلی بەڵێننامانە تاوتوێ کردووە کە لە کاتی خۆیدا لە لایەن گەڕاوەکانەوە پڕکراونەتەوەو مێژووی جۆراوجۆری مانگی ئەیلوول و تشرینی یەکەمیان لە سەرە، هەروەها ئەم بەڵگەنامانە ئیمزای نوێنەرانی بەرێوەبەرێتی مەدەنی، پۆلیس، دەزگای ئەمن و *ئیستیخبارات* و لقی حیزبی بەعسیشیان لە سەرە.

[7] ئیجرائاتەکان لە دوو بەڵگەنامەدا دەردەکەون، کە هەردوکیان لە لایەن *ئەمنی* شەقڵاوەوە دەرچوون، یەکەمیان نووسراوێکە بۆ کۆمیتەی پێشوازی کردنی گەڕاوەکانی سەر بە حیزبی بەعس لە

www.dengekan.com

بڕیاری تر بە دوای لێبووردنەکەدا هات، چوونکە لە گەڵ ئەوەشدا کە ڕژێم باسی لە لێبووردنێکی "گشتی" دەکرد، ئەو نیازەشی هەبوو کە هەموو کورد گیرۆدەی سزادان و جەزرەبەی زیاتر بکات. یەکەمجار لە 8 ی ئەیلوولدا ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش بڕیاری ئەوەی دەرکرد کە هەر کوردێکی عێراقی، لەوانەی لێبووردن گرتوونیەوە، لە ناو هێزە چەکدارەکان، دەزگاکانی ئاسایشی ناوخۆ، یان ڕیزەکانی *جاشدا* بووبێت، لە ئێستا بە دواوە دەردەکرێت و نابێت وەك خۆبەخشیش لە ڕیزی هێزی چەکداردا ناونووس بکرێتەوە[8].

دەسەڵاتداران مەترسیی ئەوەشیان هەبوو کە ئەو کەسانەی "گەڕاونەتەوە ناو ڕیزی نیشتمانی" زەمینەیەکی بەپیت بخولقێنن بۆ سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەیان لە لایەن *پێشمەرگەوە*، ئەگەرچی لەو دەمەدا "تێکدەران" هەڕەشەیەکی ئەوتۆشیان پێکنەدەهێنا. بەمجۆرە علی حسن المجید مەسەلەکەی بەو بارەدا شکاندەوە کەوا پێویستە ئەوانەی سوودیان لە لێبووردنەکە وەرگرتووە مافە مەدەنیەکانیان بە تەواوی بەرتەسك بکرێتەوەو بە وردیی هەڵسوکەوتیان چاودێریی بکرێت. مەکتەبی باکوور فەرمانی دەرکرد کە "هاوڵاتیانی کورد بە هەمان ئەو پێوەرە مامەڵەیەیان لە گەڵدا دەکرێت وەك هەر هاوڵاتیەکی عێراقی سەبارەت بە تەواوی ئەرك و مافەکانیان، ئەو کوردانەی لێبەدەر کەوا سوودمەند بوون لە بڕیاری لێبووردنی ژمارە 736 لە 8 ی ئەیلوولی 1988دا".

"ئەمانە نابێ بە یەك چاو تەماشا بکرێن لە گەڵ عێراقیەکانی دیکەدا لە ڕووی ئەرك‌و مافەوە، تاوەکو بە تەواویی نیازی پاك و ڕەفتاری ڕاستەقینەیان نەدەن بە دەستەوەو نەیسەلمێنن کە هەر هاوکارییەکیان لە گەڵ تێکدەراندا هەبووبێت کۆتاییان پێهێناوەو لەو هاوچەشنانەیان دڵسۆزتر بن بۆ عێراق کەوا سوودیان لە

---

7 ی تشرینی یەکەمی 1988دا، ئەوی تریش نووسراوێکە بە ژمارەی 5823 لە 11 ی تشرینی یەکەمی 1988دا بۆ گشت بنکەکانی پۆلیس.

(8) ڕەنگە خوێنەر ئەوە بهێنێتە بەرچاو کە ئەمە زۆر کەم دەبووە هۆی سزادانی کورد. بە هەرحاڵ چوونە ناو ڕیزەکانی سوپا، *جاش* یان دەزگاکانی ئاسایشەوە کارێك بوو هەمیشە وای تەماشا دەکرا کە مایەی سوودو قازانجی ئابووری بێت، لە هەمان کاتیشدا جۆرە خۆپاراستنێکیش بوو لە کرداری دژە کوردی ڕژێم. بەو پێیە قەدەغە کردنەکە لێدانێ بوو لە خواست و ویست و هەروەها خواردنی زۆرتری مافە مەدەنیەکانی کەمایەتیە کوردەکەی عێراق. ئەم دەسکاری کردنانەی لێبووردنەکە بە پێی بڕیارەکانی 737 (8 ی ئەیلوولی 1988)و 785 (29 ی ئەیلوولی 1988) ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش، ڕاگەیەنراوە.

بڕیاری لێبووردنی ناوبراو وەرگرتووە. بۆ مامەڵە کردن لە گەڵ ئەم جۆرە حاڵەتانەدا، دەبێ ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕەچاو بکرێن:

1- نابێ ڕێگەی ئەم کوردانە بدرێ خۆهەڵبژێرن بۆ ئەندامێتی ئەنجومەنی نیشتمانی (*المجلس الوگنی*)، ئەنجومەنی یاسادانان (*المجلس التشریعی*)، ئەنجومەنی گەل (*مجلس الشعب*)، ئەنجومەنی شارەوانی (*مجلس البلدیە*)*، یان ڕێکخراوە جەماوەریەکان.

2- ئەو کوردانەی سوودیان لە بڕیاری لێبووردنەکە وەرگرتووە ڕێگەی کڕین و فرۆشتن و بەکرێدان و بەکرێگرتنی زەویی دەوڵەتیان نادرێت، یان هەرشتێك پەیوەندیی بە ملکایەتیی دەوڵەتەوە بێت. هەروەها ڕێگەی هیچ کۆنتراکتێکیان نادرێت لە گەڵ هیچ دەزگایەکی دەوڵەتیدا، یان هەر کارێکی کەرتی تایبەتیش بگرنە ئەستۆ، چ وەك پیشە یان کرێکار تا ماوەی دوو ساڵ تێنەپەڕێ بە سەر گەڕانەوەیاندا بۆ ڕیزی نیشتمانی.

3- دەسەڵاتدارانی گونجاو و بە توانا چاودێریی هەڵسوکەوتی ئەوانە دەکەن کە سوودیان لە بڕیاری لێبووردن وەرگرتووەو ڕاو بۆچوونیان دەسنیشان دەکەن و خەفیەی کارامەو لێهاتوویان بۆ تەرخان دەکرێ"[9].

ئەمن, لە میانەی هەوڵ و تەقەلایدا بۆ تێگەیشتن لە بیروبۆچوونی ئەو چەند "تێکدەرە" کەمەی کە مابوون، تاوتوێی ڕاگەیاندنێکی دەکرد کە بەرهەڵستکارانی کوردی تاراوگە لە وەڵامی بڕیاری لێبووردنە گشتیەکەدا دەریانکردبوو[10]. *ئەمن*

---

* هەموو ئەو دەستەواژانەی لەم بڕگەیەدا بە عەرەبی نووسراون لە دەقە ئینگلیزیەکەدا بەو شێوەیە کەوانیان بۆ کراوەتەوەو نووسراون ـ و.

[9] نووسراوی ژمارە 14951 لە 23 ی تشرینی دووەمی 1988داو جۆری "ئەوپەڕی نهێنیو شەخسی" لە سکرتاریەتی *ئەمنی* ناوچەی ئۆتۆنۆمیەوە بۆ *ئەمنی* سلێمانی، کە ئاماژەی بە ڕاسپاردەکانی فەرماندەیی مەکتەبی باکوور کردووە.

[10] ئەو ڕێکخراوەی لێرەدا مەبەستە سەرکردایەتیی سیاسی بەرەی کوردستانی عێراقە *القیادە السیاسیە للجبهە الکردستانیە العراقیە*) کە پێکهاتەیەکی حەوت حیزبی بوو (دواتر بوو بە هەشت) و PUK و KDP دەستیان بە سەردا گرتبوو.

ڕاپۆرتی دابوو کەوا پڕوپاگەندەکارانی کورد بڕیارەکە بە سەرکەوتنێك دادەنێن بۆ خۆیان و گوایە بۆ ئەوە دەرچووە کە "هەوڵبدات بەشێك لە ڕق و نارەزایی خەڵك لە ناوەوەی وڵات هەڵمژێو هەروەها لێشاوی پرۆتێستی جیهانیش خاو بکاتەوە". بێگومان ڕژێم دوای ئەوەی کوردی تێکشکاند، کەیفی بەم نمایشی ئازاییوخۆ بەپاڵەوان نواندنە دەهات. ڕاپۆرتی *ئەمن* لەم بارەیەوە دەڵێ "مەسەلەکە خرایە بەردەم هەڤاڵی تێکۆشەر علی حسن المجید، سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکوور"، دەرەنجامەکەشی ئەوەیە کە "ڕاوبۆچوونی بەڕێزی لە سەر مەسەلەکە بەم شێوەیە بوو: ئەوانەی کەوا خیانەت لە عێراق دەکەن یان لە دەرەوەی وڵات دەمێننەوە، پێویستە ڕەگەزنامەیان لێبسەنرێتەوە"[11].

★ ★ ★

گاردەکان هەواڵی لێبووردنەکەیان گەیاندە ژن و منداڵەکان لە سەربازگەکەی دووبزو بەندیخانەی سەلامیەو ئەو خەڵکە پیرو بەتەمەنەی هاوینیان لە نوگرە سەلمان بەسەربردو دوا کۆمەڵی ئەو گیراوانەی لە سەربازگەی سوپای میللیی تۆپزاوادا مابوونەوە. ئاوارەکانی ئێران و تورکیاش لە ڕێگەی ڕادیۆی بەغداوە بە لێبووردنەکەیان زانیو وا باسدەکرا کە بە هەزاران کەس چووبوونە سەربازگەکانی سوپا لە سنوور. بە گوێرەی قسەی ئەفسەرە مەیدانیەکانی ئەوسا لە بادینان، کەوا فەرمانیان پێگەیشتبوو چیتر بەندیەکانیان نەکوژن[12]. تەنانەت ئەو جەنگاوەرانەی کە لە ئێرانیش دەهاتنەوە لە سنوور مامەڵەی خراپیان لە گەڵ نەدەکردن. تاقمێك *پێشمەرگەی* جاران کە لە سەربازگەی پیرەمەگروون، نزیك بنکەو بارەگای وێرانکراوی PUK لە سەرگەڵوو، خۆیان دا بە دەستەوەو کورتە لێکۆڵینەوەیەکیان لە گەڵ کردن و بەریاندان. "پرسیار دەربارەی قەبارەی هێزەکانمان، جۆری ئەو چەکانەی بەکارمان دەهێنان و هۆی هەڵاتنمان بۆ ئێران لێدەکرا. ئەوجا پرسیاریان ئەوەیان لێدەکردین کە ئێمە چیمان دەوێ، منیش لە وەڵامدا وتم ئێمە کوردین و مافی خۆمانمان دەوێ. حوکوومەت پسووڵەیەکی پێداین

[11] "کاردانەوە بەرامبەر لێبووردنی گشتیی بۆ کوردەکان"، نووسراوی "نهێنی و شەخسیی" ژمارە ش. س. ش 5089/3 لە 18 ی تشرینی یەکەمی 1988دا، لە *ئەمنی* چەمچەماڵەوە بۆ گشت بەڕێوەبەرێتیەکانی *ئەمن*.

[12] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، زاخۆ، 24 ی حوزێرانی 1992.

لە خاڵەکانی پشکنینەوە هاتوچۆی پێبکەین و دانەیەکی تریش کە ڕێگەدان بوو بۆ ئەوەی لەو کۆمەڵگا تازانەی بۆمان دیاریکراوە نیشتەجێ بکرێین"[13].

بەڵام وا پێدەچێت کۆمەڵە خەڵکێك پێشوازییەکی باش نەکرابێتن. ئەمانەش ئەو کەسانە بوون کە موتەخەلیف یان سەربازی هەڵاتوو بوون کە لە ترسی گرتن ڕایانکردبووە چیاکان و لە تاو بێخواردنیو برسێتی گژوگیای کێوییان دەخوارد یان لە شوێن کەلاوەی گوندە تەختکراوەکاندا پاشماوەی دانەوێڵەو بەروبوومیان کۆدەکردەوەو هەرچۆنێك بوو مەمرەو مەژی گوزەرانیان پێدەکرد. هەندێك لەم کوردانە ڕەوانەی یەکە سەربازیە کۆنەکانیان کرانەوەو, بۆ گاڵتەجاڕیی دەوران، ماوەی پێنج مانگێك کەوتنەوە ژێر دەستی هەمان ئەو سوپایەی خێزان و کەسوکاریانی "ئەنفال کرد" و ماڵ وحاڵیانی وێرانکرد. کۆمەڵێکی شەست کەسیی سەربازی هەڵاتووی ناوچەی شوان لە کەرکووك، پاش چوار مانگ هەڵاتن خۆیان دا بە دەستی سوپاوە لە کەرکووك. لەوێ هەر کەسەو نووسراوی بۆ کرا بۆ یەکە سەربازیە کۆنەکەی خۆی، بەڵام لە بارەگای یەکەکانیاندا گیران. ڕزگار ئەو کوڕە گەنجەی کە لە سەربازگەی خالیدی* لای هەولێر بەندکرابوو دەڵێ "ئێمەیان خستە هۆدەی بچووك بچووکی قەرەباڵغەوەو ڕێگە نەبوو تیایدا بخەوین و خواردنێکی زۆر کەمیان دەداینێ. من بەردەوام ئەفسەرو سەرباز بە کێبڵ لێیاندەدام" . لێرەشەوە گواستبوویانەوە بۆ سەربازگەی مەشقکردن لە دەرەوەی شارو ماوەی چەند حەفتەیەك مەشقیان پێکردبوو, هەموو جارێکیش کۆیان دەکردنەوە بۆ گوێگرتن لە موحازەرەی ئەفسەرێکی کورد دەربارەی تواناو چاکەو پیاوەتیی حیزبی بەعس. "ئێمە دەمانپرسی باشە چاکەی حیزبی بەعس لە کوێدایە؟ ئەگەر حیزبی بەعس

---

[13] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

* ڕەنگە ئێرە "قیادە قوات خالد"ی لای هەولێر بێت و لای خوێنەر لەگەڵ "سەربازگەی خالید ـ معسکر خالد"ی جارانی کەرکووکدا تێکەڵ نەبێت ـ و.

www.dengekan.com

ئەوەندە باشە، ئەی کوا ماڵ و خێزانمان؟ بەڵام ئەوان هیچ وەڵامێکیان نەبوو"** .
پاش دوو مانگ بەرەڵاکران، بەڵام دوای ئەوەی یەکی دە دینار (ئەو کاتە 30 دۆلار) یان لێسەندن، بۆ "درووستکردنەوەی فاو" کە شانۆی قورسترین و گەورەترین شەڕ بوو لە جەنگی ئێران ـ عێراقدا[14] .

★ ★ ★

** لەوانەیە خوێنەری ئەمڕۆ ئەم جۆرە پرسیارانەی ئەو ڕۆژگارەی لا نامۆ بێت، کە هەقی خۆیەتی وا بیربکاتەوەو چۆن لە ژێر سایەی ئەو ڕژێمە دڕندەیەدا پرکێشی ئەو جۆرە پرسیارانە بکرێت. وابوو لە دەرەوەی ئەو سەربازگانەی ئەو هەزاران سەربازە هەڵاتوو و موتەخەلیفانەی گرتبووەخۆ، بە هیچ کلۆجێ ئەو پرسیارانە نەدەکرا، بەڵام لە قەرەباڵغیی ئەو ڕۆژگارەی ئەو سەربازگانەداو کۆنترۆڵ نەکردنی ئەو عەشاماتەدا قسەو کردەوەی لەوە نامۆترو سەرنجڕاکێشتر دەکراو ڕژێم مەسەلەی هێورکردنەوەی خەڵکەکەی مەبەست بوو. واپێدەچێت خۆمەڵاسدانیش بۆ داگیرکردنی کوێت کە دواتر ئەنجامدرا بەشێك بووبێت لەو چاوپۆشیە ـ وەرگێڕ.

[14] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

بڵاوەپێکردنی دەربازبووانی کەمپەکان

بۆ گیراوەکانی تۆپزاوا، دبس، نوگرە سەلمان ڕژێم دوو شوێنی بنەڕەتیی دانا، لە گەڵ ژمارەیەك شوێنی لاوەکیدا. زۆربەی گیراوەکان یان لە شاری سلێمانی یان لە عەربەتی نزیکیدا بەردران. بەشێکی کەمیشیان بردن بۆ چەمچەماڵ و لەوێ لە دواییدا لە کۆمەڵگای شۆڕش نیشتەجێکران، یان بردنیان بۆ کەلارو لەوێوە دوامەنزڵیان کۆمەڵگای سموود بوو. پیرەژنێکی خەڵکی ناوچەی تەقتەق وا باسدەکات کە لە نزیك ناوچە کۆنەکەی خۆیەوە لە بینایەکی حوکوومەتدا لە دووکان دەسبەرداری بوون. لێپرسراوەکانی ئەوێ چەند پرسیارێکی کەمیان لێکردووە، هەر بۆ زانین لێیان پرسیوە: ئایا کوڕەکانت *پێشمەرگە* بوون؟ پیرەژنیش لە وەڵامدا وتوویەتی: "نەخێر لە گەڵ حوکوومەتدان"، ئەوجا پیاوەکان وتوویانە "*ئەلحەمدولیللا* " واتە سوپاس بۆ خوا.

"ئادەی بە ڕیز ڕاوەستن، تاوانبارینە"، ئەمە قسەی گاردێك بوو کاتێ دەیخوڕییە هەزاران زیندانیی پیرو بەتەمەن کەوا لە مەینەتیو دەردەسەریی نوگرە سەلمان ڕزگاریان بوو. هەروەها دەیوت "ئێوە دەبێ هەتاهەتایە ئەم ئەزموونەتان لە یاد بێت و هەرگیز بیر لە هیچ شتێك نەکەنەوە دژ بە سەدام حوسێنی سەرکردەمان، وا لێبووردنیشتان پێبەخشرا". ئەوجا گاردە *ئەمنەکان* جارێکیتر ناویان نووسینەوەو دەستیان کرد بە جیاکردنەوەیان و کۆمەڵ کۆمەڵیان کردنەوە. لە مولازم حەجاجی قێزەون بیسترابوو وتبووی کاتی ئەوە هاتووە کە ئیتر لەم خەڵکە بێکەڵکە ڕزگاربین و فڕێیاندەینە شارەکانەوە[15].

گیراوەکانی نوگرە سەلمان حەفتانە بەردەدران، هەموو ڕۆژی شەممەیەك کاروانی ئۆتۆمبیل دەگەیشت و هەر جارەی تاقمێکی پێنج سەد کەسیی بە ترسو لەرزو گریانەوە دەبرد. ناوبەناو ئیڤاشیان دەهێنا, هەندێ جاریش ئۆتۆمبیلی سەربازیی

---

[15] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

بێپەنجەرە، لەو جۆرانەی لە کۆکوژیی قوربانیەکاندا بەکاردەهێنران. بەڵام بە زۆریی پاسی گەورەی مەدەنیی کە ئۆتۆمبیلی "کراوەو خۆش" بوون و کوشنیان تێدابوو, هەر یەکەیان پەنجا شەست کەسی دەگرت. یەکەمجار ڕێگەی شەل و کوێرو پەککەوتەیان دا بڕۆن. گەر یەکێ ناساغ یان ئازارێکی هەبوایە ئەوە لە گەڵ تەواوی خێزانەکەیدا لە یەك کاتدا ڕێگەیان دەدان بڕۆن.

دوا پۆلی بەربوون لە "چاڵی سەلمان" تا مانگی تشرینی دووەمی خایاند. ئافرەتێك کە لە کۆتایی تشرینی یەکەمدا ئەوێی جێهێشتبوو وتی ئەوانەی کە مابوونەوە بە زۆریی خەڵکی ناوچەکانی قەرەداخ و هەڵەبجە بوون[16]. بەڵام گەورەترین تەمومژ لە دوو کۆمەڵ ژن و منداڵی باشووری گەرمیان ئالاوە کە لە دووبزەوە بۆ نوگرە سەلمانیان هێنابوون, یەکەمیان لە دوای نزیکەی شەش حەفتەو دووەمیش لە ئابدا بوو. بە هەردوو کۆمەڵەکە ژمارەیان دەگەیشتە پێنج سەد کەس, لە بەشێکی جیاکاری بەندیخانەکەدا دایاننابوون و هەموو جۆرە پەیوەندیەکیان بە زیندانیە بەساڵداچووەکانەوە قەدەغە بوو. لەو ماوەیەشدا وەك باسدەکرێ دەیان کەسیان بە هۆی برسێتیو نەخۆشییەوە مردبوو.

ئەوانەی لەم کۆمەڵە خەڵکە مانەوەو نەمردن دوا تاقم بوون کە لە نوگرە سەلمان بەربوون، جگە لە سێ پیرەمێردی ناوچەی کفری لە باشووری گەرمیان کە ڕازی نەبوون بڕۆن ئەگەر کچەکانیان لە گەڵیاندا نەنێرنەوە. کچە عازەبێکی خەڵکی ئۆمەربل دەیوت: "کاتێ کە من بەربووم (لە تشرینی دووەمدا) کەس لەوێ نەمابۆوەو ئێمە دوا کەس بووین"[17]. بەڵام هەندێکی تر لەو کۆمەڵە هیچ دەنگوباسێکیان نیە، لەوانە دوو ئافرەت و چوار منداڵی خەڵکی گوندی بنەکە (ناحیەی تیلەکۆ) کەوا بێسەروشوێن بوونیان چووە سەر باری گرانی ئەو تراجیدیایەی بە شوێن ئەنفالی سێدا باڵی کێشا بە سەر ئەم بەشەی گەرمیانی خواروودا.

---

[16] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای زەڕایەن، 28 ی تەمووزی 1992.

[17] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کفری، 30 مارتی 1993. ئەم باس و بەسەرهاتەی ئافرەتانی گەرمیانی خوارووی لە نوگرە سەلماندا، دیسان لە چاوپێکەوتنەکانی کۆمەڵگای باسرمە، 24 ی مارتی 1993 و سلێمانی، 1 ی نیسانی 1993 و زاخۆ، 8 ی نیسانی 1993دا هاتە کایەوە.

خەڵکەکە پاش ئەوەی لە نوگرە سەلمان بەردەبوون، یەکەم قۆناخی وەستانیان هەندێ جار سەماوەو هەندێ جاریش تۆپزاوا بوو. جار جارەش پاسەکان و گاردە ئەمنەکانیشیان بە شێوەیەکی لارولوێر ڕووەو باکوور دەڕۆیشتن و لە هەردوو شوێن دەوەستان. زۆر کەس لەوانەی کاتی خۆی دەردو سزای تۆپزاوایان چەشتبوو بە تەواویی دەڕووخان کە جارێکی تر لە هەمان بیناو بگرە لە هەندێ حاڵەتیشدا لەهەمان زینداندا شەوێکیان بە سەر دەبرد، کەوا چەند مانگێك بوو بەجێیان هێشتبوو. هەندێك جارێکیتر لە ئۆفیسی حیزبی بەعس لە کەرکوك ناویان دەنووسرایەوە. هەندێکیتر لە دوورخراوەکان ناسنامەی نوێیان بۆ دەردەکرا کە ئەم وشانەی تێدا نووسرابوو "بەر عەمەلیاتی ئەنفال کەوتووە"[18].

لە سەماوە کە نزیکترین شارە لە نوگرە سەلمانەوە، بەندییە بەردراوەکان لە سەعاتێکەوە بۆ حەفتەیەك دەمانەوە. ئەوانی تەندروستییان باش بوو هەر هێندە لەوێ دەیانهێشتنەوە تا ناوەکانیان تۆمار دەکردن, ئەوانەش کە نەخۆش بوون کارگوزارانی سوپاوە لەقوتابخانەیەکی چۆڵدا یان لە بەشێکی نەخۆشخانە کۆنێکی سەربازیدا "زۆر بە نەرمی ڕەفتاریان لە گەڵ دەکردن". هەموو پاكوخاوێن دەکرانەوەو پیاوە بە تەمەنەکان تەراش دەکران. پیرەمێردێکی خەڵکی ناحیەی ئاغجەلەر لەو بارەیەوە دەیوت: "ئێمە لە دەعبا دەچووین, لەبەرئەوە دەبوو دەستێکمان پێدابهێنن"[19]. لە دوای نەبوونیو مەینەتیەکەی نوگرە سەلمان ئیدی ژەمە خواردنەکان بە زۆریی چەورو مشەمەر بوون, گۆشت و برنج و میوە کەس لێی نەدەپرسیەوە. پیاوێکی تەمەن مامناوەندیی خەڵکی ناوچەی قەرەداخ دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "گەرەکیان بوو پیشانی بدەن کەوا حوکومەت بە باشی ڕەفتارمان لە گەڵ دەکاو دەرمان و خواردنی چاکیان دەداینێ، وەك مریشك و ماسی.

---

[18] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای بنەسلاوە، 20 ی نیسانی 1992.
[19] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

گاردەکان پێیان دەوتین دەبێ گۆرانی بڵێین و خۆشحاڵیی خۆمان پیشان بدەین، دەشیانوت حوکوومەت زۆر باشەو وا ئازادتان دەکات"[20].

بە گەیشتنیان بۆ سلێمانی و عەربەت بۆ دواجار ناویان خوێندنەوەو پەنجەمۆریان پێکردن و پسووڵەی بەردانیان پێ ئیمزا کردن. لە سەنتەری پارێزگاش هەندێ لە بەندیەکان برابوون بۆ بینایەکی ئاسایش "کە لە نەخۆشخانەیەکی گەورە دەچوو" و لەوێ دانیشتوانی خێرخوازی شار بە سەر دیوارە بەرزەکانیدا خواردنیان بۆ هەڵدابوون. گەلێکی تریشیان بردبووە یاریگاکەی تۆپی پێی سلێمانیو لەوێ بە پێی ناوچەکانیان جیایان کردبوونەوەو پێیان وتبوون بۆ هەرکوێیەك دەڕۆن سەربەستن تەنها گوندەکانی خۆیان نەبێت (کە شوێن و هەتەریشیان نەمابوو). بە تاقمێکی تریان وتبوو کەوا هەر کەسێ بچێتە ئەو ناوچە قەدەغەکراوانە "هەلیکۆپتەر هەڵیدەگرێو لە ئاسمانەوە بەریدەداتە خوارەوە، یان بێدادگایی کردن ئیعدام دەکرێت"[21].

لە ئۆفیسی حیزبی بەعسیش لە عەربەت هەمان پەیامیان پێڕاگەیاندن. لێرە داواکرابوو لە چەند کەسێکیان کە زانیاریی لە بارەی کەسانی خێزانەکەیانەوە بدەن و پسووڵەی تازەیان بۆ کردبوون. "هەڤاڵێکی" بەعسی لە پیاوێکی خەڵکی کەلاری پرسیبوو: "دەزانی بۆچی بەردراوی؟" کابراش لە وەڵامدا وتبووی: "لە بەر ئەوەی خوا ڕزگاری کردم". پاش هەندێ پرسیاری ڕۆتینی لەم جۆرە، پێیان وتبوون ئیتر دەتوانن بڕۆن بۆ "گوندە هاوچەرخەکان"ـ واتە موجەممەعات*ـ ی وەك سموودو باینجان و لەوێ لە خانووبەرەی باشدا نیشتەجێ دەکرێن.

ئەو بەشە کەمەشیان کە برابوون بۆ چەمچەماڵ تاقیکردنەوەیەکی کەمێك جیاوازیان هاتە ڕێ، لێرە قایمقام وەریگرتبوون، کە بەرپرسی بەڕێوەبەرێتیی مەدەنیی قەزای چەمچەماڵ بوو. لێرەش هەر هەڕەشە عادەتیەکە دووپات کرایەوە "پێیان ڕاگەیاندین نەچینەوە بۆ گوندەکان، چونکە قەدەغەکراوە، نابێ بچینە پشتی ڕێگا ڤیرەکەوە، ئەگەر لەوێ بمانبینن سزا دەدرێین"[22]. نیشتەجێی نوێ لە

---

[20] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، جافەران، قەرەداخ، 11 ی مایسی 1992.

[21] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

* لە دەقەکەشدا هەر بەو شێوەیە ـ و.

[22] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

کۆمەڵگا خۆجێیەکانی وەك شۆڕش و بنەسڵاوەدا مەیسەر دەبوو. بەڵام لێرە کارەکەیان بەتوند گرتبوو، بەندیەکانیان ئازاد نەکرد تا خەڵکی شار بوون بە کەفیلیان و ڕەزامەندیی دەسەڵاتدارانیان وەرگرت بە شێوەیەکی کاتی بیانبەنەوە ماڵی خۆیان (واتە ماڵی خانەخوێکە ـ و). لە هەندێ حاڵەتدا بۆ هەر چوار بەندیو کەفیلێکیان دەویست. مەسەلەی کەفیل پەیداکردنیش گرفتێك نەبوو, دانیشتوانی چەمچەماڵ ئەمجارەش ڕۆڵی تایبەتی خۆیان بینییەوە، بە تەواوی وەك چۆن لە نارەزایی دەربڕینەکەی نیساندا بینییان بۆ ئازاد کردنی گیراوەکانی ئەنفال، بە خۆپیشاندانی خۆڕسکیو بە دەم هاوڵاتیە کوردەکانی خۆیانەوە چوون و لە هیچ شتێك درێغییان لێنەکردن.

★ ★ ★

پرۆسەی فرێدانە موجەممەعەوە

دەربازبوانی ئەنفال، بە پێی ناوچەو شوێنی جارانیان لە نزیکەی دە دوانزە کۆمەڵگادا گیرسانەوە. ئەوانەی کە خەڵکی گەرمیانی خواروو بوون ڕوویانکردە سموود (واتە خۆڕاگرتن)، کۆمەڵگا گەورەکەی نزیك شارۆچکەی کەلار. زۆربەی خەڵکی گەرمیانی باکووریش چوون بۆ شۆڕش*، بە تەنیشت چەمچەماڵەوە. ئەوانی خەڵکی دۆڵی زێی بچووکیش بوون بە شێوەیەکی سەرەکی لە بنەسلاوەو دارەتوو نیشتەجێ کران، لە دەشتایی باشووری هەولێردا. بەڵام ڕزگاربوانی ئەنفالی کۆتایی لە بادینان، دژوارترین چارەنووس چاوەڕێی دەکردن و دەیان هەزاریان فڕێدرانە شوێنێکی ڕووتەن لە باکووری ڕۆژهەڵاتی هەولێرەوە.

سموودو شۆڕش هەردوکیان ساڵێ پێش ئەنفال بە شێوەیەکی سەرەتایی هاتنە ئاراوە و لە بنەڕەتدا دانرابوون بۆ دووبارە نیشتەجێکردنەوەی دانیشتوانی ئەو گوندانەی گەرمیان و دەشتی هەولێر کەوا بەر بەرنامەی پاکتاوکردنی ساڵی 1987 کەوتبوون. کە وەختێ ئەنفال لە ساڵی 1988دا ئەم ناوچانەی ڕامالی، زۆر لە گوندنشینە هەڵاتووەکان پەنایان بردە بەر ئەم دوو کۆمەڵگایە، بێهیچ مۆڵەتدانێکی ڕەسمی. لە پاش لێبووردنەکەی ئەیلوول هەردوکیان بە هۆی نیشتەجێکردنی دەربازبووان تیایاندا هێجگار گەورەو بەرفراوان بوون. بە پێی خەملاندنی ئیدارەی کوردی، دانیشتووانی سموود لە ساڵی 1992دا پەنجا هەزار کەس دەبوون و هەشتاو پێنج لە سەدیان *ئەنفالەکان*** بوون. شۆڕش لەمیش گەورەتر بوو، دابەشکرابوو بە سەر چوار ناوچەی جوگرافیداو شەست هەزار کەسی تێدابوو بە تەواوی دانیشتوانی ناوەندی ناحیەی قادرکەرەمیشەوە ، کە پاش ئەوەی شارۆچکەکە لە مایسی 1988دا بە بلدۆزەر تەختکرا هێنرابوون بۆ ئێرە. تێکرا لە سەدا حەفتای ئەوانەی لە شۆڕشدا نیشتەجێ بوون دەربازبووی ئەنفال بوون[23].

---

* لێرەدا بەئینگلیزی مانای وشەی شۆڕشی لە نێو کەواندا نووسیوە ـ و.

** لێرەدا هەرهەمان وشەی (ئەنفالەکان) بەکارهاتووە، کە ئەمە لە پاش ئەنفال وشەیەکی باوبوو لە سەر زاری دەسەڵاتداران و خەڵکیش ـ و.

[23] ئەم ژمارانە جەوهەر نامیقی سەرۆکی پەرلەمانی تازەی کورد داویێتی، ئەو پەرلەمانەی لە مایسی 1992دا هەڵبژێردرا. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 18 ی حوزێرانی 1992

وشەی "نیشتەجێبوون" ڕەنگە چەواشەکەر بێت، چوونکە هەموو ئەوەی کە تازە گەیشتووەکان لە حوکوومەتی بەعسیان وەردەگرت پارچە کاغەزێك بوو کە ناونیشانی پارچە زەوییەکی تێدابوو (ئەوەش پەیوەست بوو بە ڕەفتاری باشەوە). "بڕۆ خانووەکەت دروست بکە", ئەمە بە زیندانییەکی جارانی نوگرە سەلمان وترابوو کاتێ لە کەلار بەردرابوو. "بەڵام من چۆنم درووست بکردایە؟" کابرا بە تەوسەوە ئەم پرسیارەی لە میدڵ ئیست ووچ دەکرد. هەروەها دەیوت: "ئاخر من نە منداڵ، نە کوڕ، نە خۆراك، نە پارەو بگرە تەنانەت حەسیرێکیشم بۆ دەرنەچوو"[24]. پاشان وردە وردە دوو شارۆچکەی بێزراو هاتنەکایەوە، کە بریتیبوون لە خانووی بلۆکی خۆڵەمێشیی ناڕێکوپێك, دواجاریش وزەی کارەباو ئاوی بۆریشیان بۆ ڕاکێشرا. ئەم کۆمەڵگایانە چواردەوریان بەپێگەی پۆلیس و سەرباز تەنرابوو و کەس نەیدەوێرا بێت بە دەوریاندا بێ مۆڵەتی ڕەسمی*.

ئەڵبەتە ئەو دەمە هیچ ئەڵتەرناتیڤێك نەبوو بۆ ئەم شێوازە ژیانە. گوندەکان بە مەزراو زەویوزاریانەوە هاتوچۆکردنیان قەدەغەبوو و سزای کوشتنی لە سەر بوو. دۆسیەکانی حوکوومەتی عێراق گەڵێ جار دەگەڕێنەوە سەر مەسەلەی ئیعدامکردنی خەڵك چ بە تاك و چ بە کۆ، لە بەر ئەوەی دوای ئەنفال لە ناوچە "قەدەغەکراوەکاندا" بینرابوون. دانیشتوانی شارۆچکەکان بە بڵندگۆ هەڕەشەیان لێدەکرا ئەگەر هەر کەسێك داڵدەی *ئەنفالەکان* بدات سزای خۆی وەردەگرێت. ڕاماڵین و ڕاپێچکردن تەنانەت شارەکانیشی گرتبۆوە، بە تایبەتی سلێمانی. زۆربەی خێزانەکان, گەر هەمووشیان نەبووبێت، لە کۆمەڵگاکاندا نێرینە نان پەیداکەرەکانیان لەدەست چووبوو و هیچ قەرەبوویەکیش نەبوو بۆ زەرەرو زیانی

---

[24] ئەم پیاوە دواین جار هەردوو کوڕەکەی، کە تەمەنیان پانزەو سیانزەساڵ بوو، لە بەندیخانەی تکریت بینیبوو. هەروەها پانزە کەسی تریش لە خێزانەکەی لە ئەنفالدا تیاچووبوون. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی، 12 ی مایسی 1992.

* پێدەچێت لێرەدا میدڵ ئیست ووچ بە هەڵەدا برابێت و زیادەڕۆییەك لە مەسەلەکەدا هەبێت، چوونکە ئۆردووگا زۆرەملێکان لە گەڵ ئەوپەڕی خراپیی بارودۆخیاندا بەڵام هاتوچۆکردنیان بە ڕوخسەت و مۆڵەتدان نەبووە ـ و.

www.dengekan.com

گیان وماڵو خانووبەرەو تەواوی ئەوانەی کە وێرانکران و بە تاڵان بـران. هـەروەها ئازووقـەش بـێ کـارتی بەشـە خـۆراك دەسـت نەدەکـەوت، ئەمـەش لـە سـەر بناغـەی سەرژمێریەکەی 1987 بوو و کارتی هەموو کەسێك مۆری حیزبی بەعسی لێدەدراو ئەوەش دیاریدەکرا کـە دانیشـتووی چ گونـدو ناحیەیەکە. لـەو دەمـەدا ئـەو کارتانـە تەنها بـەوە دەسـت دەکـەوتن کـەوا کەسـێك وەك دانیشـتووی یـەکێك لـە کۆمـەڵگاکان تۆمـار بکرایـە یـان لـە ڕێگـەی بەرتیلدانـەوە. هەنـدێك لـە دانیشـتوانی ئۆردووگـای بەرحوشتر دەگێڕنەوە کەوا کاربەدەستە بەعسیەکان پێیان وتوون هەروەختێ هاتنـە ناو حیزبی حوکمڕانەوە ئەو کاتە پسووڵەی ئازووقەو ئیمتیازاتی تـر وەردەگـرن[25]. ئەوانەی کە بە قسەیان کردبوون دواتر بۆیان دەرکەوتبوو بەڵێنەکە بەتاڵە.

لـە لایـەکی دیکەشـەوە زۆر لـە ئەنفالـەکان مـەحاڵ بـوو ناسـنامەی تازەیـان بـۆ دەربکرێت، کە بێ ئەوە لە دەزگاکانی دەوڵەتـدا کاریـان دەسـت نەدەکـەوت، منـداڵیان نەیانـدەتوانی بـەردەوام بـن لـە خوێندنـدا، نەخۆشـیان تیمـار نـەدەکراو لـە هـەموو خزمەتگوزارییەکی حوکوومەت بێبەش دەبوون. بە پێـی قسـەی بێوەژنێکی ئـەنفال کـە بـەردەوام لـە نێـوان هـەردوو کۆمـەڵگای شـۆڕش و جدیـدە زابـدا هاتوچـۆی بـوو، دەڵێ:

" کـاتێ چـووم بـۆ ئـەوەی کـارێکم دەسـت بکـەوێ پێیـان وتم ڕێگـە بـە خێزانـی ئەنفالەکان نادرێ ئیش بکەن، لە قوتابخانە پێیان دەوتم خێزانی ئەنفالەکان نـاتوانن منداڵەکانیان تۆمار بکەن، لە نەخۆشخانەش لە بەر هەمان هۆ تیماریان نـەدەکردین، ویستم ناسنامە بۆ منداڵەکانم دەربێنم بەڵام دەسەڵاتداران نەیاندامێ. لـە قوتابخانـە پێیان وتم دەبێ ڕەگەزنامەی عێراقی بۆ منداڵەکانم دەربێـنم، بـۆ ئـەوەش ناردمیـان بـۆ چەمچـەماڵ و هـەولێرو لـەوێوە بـۆ بەغـدا، بـۆ بەڕێوەبـەرێتی *ئـەمنی گشـتیی*، لەدواییدا نووسراوێکم درایە کە دەڵێ مێردەکەم لە ئەنفالدا ونبووەو ئەمە هیچی بۆ نـەکردم لـە کۆسـپ و تەگـەرە زیـاتر*. نووسـراوەکە هێمایـەکی خسـتە سـەرم و جیایکردمەوە. بنکەی پۆلیسی کۆمەڵگای جدیدە زاب پێیانڕاگەیانـدم ئـەم نووسـراوە

---

[25] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لەگەڵ دانیشتوویەکی جارانی بەرحوشـتردا، کۆمـەڵگای زەڕایـەن، 28 ی تەمووزی 1992.

* تا ئێستاش لە دادگاکانی ئەحواڵی شەخسیی کوردستاندا دەیان کێشـەی لـە چەشـنی کێشـەی ئـەم بێوەژنە هەیەو لەڕۆژنامەدا جاریان بۆ دەدرێ کـە مێردەکانیـان "لـە ئەنفالـدا ونبـوون" بـۆ ئـەوەی بەڵگەنامەی میراتگریی مێردە بێسەروشوێنەکانیان بۆ دەربکرێت ـ و.

کارەکـەم بـۆ ئاسـان دەکـات، بـەڵام کـە خـەڵك دەیـانبینی هەمیشـە شـەرمەزار دەبووم"[26].

★ ★ ★

دەشــتە وشــك و ڕووتەنەکـەی باشــووری ڕۆژهــەڵاتی هــەولێر پێـنج شــەش خێوەتگەیەکی (لەم وشەیە چاکترمان شك نـەبرد) گرتبووەخـۆ. لە کۆبوونەوەیـەکی 7 ی ئـەیلوولی مەکتـەبی بـاکووردا علـی حسـن المجیـد بڕیـاری دا کـە دەربـازبووانی پەلامارەکەی بادینان بۆ ئـەم ناوچـە وشـكو برینگـە ڕەوانـە بکـرێن لـە بەندیخانـەی سـەلامیە، قەڵاکـەی دهـۆك، سـەربازگەکانی ئـەترووش و ئـاکرێو ئەوانـەی سـنووری تورکیـا، کـە لـەو کاتــەدا بــە هــۆی لێبووردنەکــەی ڕۆژی پێشــووەوە خــەریکبوو دەگەیشـتن. لـە نیـوە شەوێکیشـدا گـەورەترین کۆمەڵـە خـەڵکیان لـە سـەر زەوییـەکی سـاراینی نزیـك کۆمـەڵگای بەحرکـەدا هەڵڕشـت. ئـەم شـوێنە لـە پـاش ڕووخانـدنی گوندێکی کوردنشین لەپەلامارێکی پێشووی سوپادا بـە جێـژنیکان دەناسـراز لـە پـاش بەینێك جووتە نیشتەجێی بەحرکە ـ جێژنیکان 4241 ماڵیان گرتەخۆ و دایـان لـە یەك و بوون بە کۆمەڵگایەکی زۆر گەورە[27].

لێـرە هـیچ شـتێك لـە پێشـوازیی ئـەو کەسـانەدا نـەبوو کـە تـازە دەگەیشـتن, لـە زەوییەکی ڕەقەن و بنچك و دەوەن و قوللەی پاسکردن بەولاوە کە ڕەشاشیان لە سەر دابەسترابوو. وەرزەکەی پایزو لە کاتێکدا بوو کە بە ڕۆژ هێشـتا هـەر گـەرم بـوو, بـە شەویشدا تەواو ساردی دەکردو نزیکبوونـەوەی زسـتانی ڕادەگەیانـد. هیچـیش نـەبوو ئـەو خەڵکـە خۆیـانی لـە سـەرماو گـەرما پێبپـارێزن. پیاوێـك لەوانـەی کـە بـۆ

---

[26] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای جدیدە زاب، 2 ی مایسی 1992.

[27] بڕیارەکانی کۆبوونەوەی مەکتەبی باکوور لە نووسراوێکی ئـەمنی هـەولێردا باسـکراون لـە 16 ی ئەیلوولی 1988دا، ئەمەش دەقەکەیەتی: ئەو خێزانانەی گەڕاونەتەوە ڕیزی نیشتمانی دەگونجێ لـە شارۆچکە نوێکانی پارێزگاکەماندا نیشتەجێ بکرێن. ئەوانـە لای ئەولاکـەی 12714 خێـزان دەبـن و بەمجۆرەی خوارەوە لە شارۆچکە نوێکانـدا نیشـتەجێ بکـرێن: جێـژنیکان 4241، گردەچـاڵ 2794، بەرحوشتر 2314، شاخۆڵان 2387 .

www.dengekan.com

بەحرکەیان هێنابوون دەیوت: "هیچ شتێکیان پێنەداین و دەبوو لە سەر زەوییە ڕەق و تەقەکە بخەوین و برسێتی تەنگی پێهەڵچنیبووین"[28]. فرێدانی خەڵکەکە لێرە، بێهیچ بناغەیەك، بێنان و بێئاو، بێماواو بێخانووبەرە، بە ئاشکرا ئەوەی دەگەیاند کەوا نەخشەدانەرانی ئەنفال ژیان و مردنی ئەو خەڵکە ڕاگوێزراوەیان لا یەك شت بوو و پاسەوانانی ئۆردووگاکەش بەردەوام ئەمەیان بەگوێدا دەدان.

بەڵام زۆربەی خەڵکەکە لە ئەنجامی بە هاناوە هاتن و فریاکەوتنێکی نائاسایی و هێجگار گەورەدا ڕزگاریان بوو. هاولاتیانی کوردی هەولێر دەسپێشخەر بوون لەم یارمەتیەداو خواردەمەنی و شەکرو چاو بەتانییان بۆ ئەنفالەکان دەبردو گەلێ جاریش بە هۆی ئەوەوە ژیانی خۆیان دەخستە مەترسیەوە. هەروەها لە کاتی شیاوی خۆشیدا خزم و کەسی دەسبەسەرانی ئۆردووگاکە, ئەوانەی بەر ئەنفال نەکەوتبوون چونکە شوێنی نیشتەجێیان شار یان کۆمەلگا بووە، فریایان کەوتن و دەستی یارمەتییان بۆ درێژکردن. یەکەم کەسانی خۆبەخش لە کاتێکدا کەوا هەوڵیاندەدا هەرچۆنێك بووە بگەنە بەحرکەو جێژنیکان، لە ناو دارو دەوەنەکانی دەوروپشتیانەوە بەر تەقە دران، دواجاریش سەرباز گرتبوونیان و لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ کردبوون و دارکارییان کردبوون. بەڵام دواتر دەسەڵاتداران چاوپۆشییان لە هەوڵی فریاکەوتن دەکرد، ڕەنگە لە بەر ئەوە بووبێت کە ترسابێتن لە کەمپەکانەوە نەخۆشی بڵاوببێتەوە[29].

بەڵام لە ئاخرو ئۆخری ساڵدا درم و پەتایان تێدا بڵاوبووەوە. گرانەتاو هەوکردنی جگەر خراپ تەشەنەیان کردبوو، هەروەها ئەنفلۆنزاو دیزانتری بە ڕۆتین تیایاندا بڵاوبوو و کوشندەش بوون. لە گەڵ ئەو هەموو هەوڵ و یارمەتیەی خەڵکی هەولێریشدا، زۆر لە دانیشتوانی ئۆردووگاکە بەرگەی پایزو زستانەکەیان نەگرت[30]. گەورەترین ڕێژەی مردن لە ناو منداڵدا بوو, زۆریشیان خەڵکی گوندەکانی پارێزگای دهۆك بوون کە بەر چەکی کیمیایی کەوتبوون. خەڵکی

---

[28] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 2 ی حوزێرانی 1992.

[29] ئەمە ڕاو بۆچوونی ژمارەیەك دکتۆری کوردە لە هەولێر کەوا بۆ میدڵ ئیست ووچیان دەربڕیوە، ئەو دکتۆرانە لە دوادوایی ساڵی 1988دا بە نهێنی چوونەتە بەحرکە و جێژنیکان، لەو دەمەدا کە درم و پەتاکان هەڕەشەیەکی ترسناکیان پێکهێناوە.

[30] تیمێکی پزیشکی عەدلیی میدڵ ئیست ووچ و پزیشکانی مافی مرۆڤ لە حوزێرانی 1992دا گۆڕستانی بەحرکە ـ جێژنیکانی پشکنیوەو 87 گۆڕی مردووانی ئۆردووگاکەی پێواوە، لەمانە حەفتاویەکیان خوار تەمەنی گەورە بوون. بۆ باسوخواسی تەواوی ڕێبازی کاری تیمەکە بڕوانە "وێرانکردنی کورێمێ،" Destruction of Koreme, PP. 65-70, 92-95

گونـدەکانی تلاکـرو، وەرمێلـێ، وەرەخـەل باسـی ئـەوە دەکـەن کـەوا زۆربـەی منداڵـە شیرەخۆرەکانیان لە بەحرکە ناشتووە. پیرەژنێکی خـەڵکی گویزێش کە خـۆی بـەر پـەلاماری گـازی ژەهـراوی کـەوتبوو، سـێ منـداڵی کـوڕەزاو کچـەزای لـە جێـژنیکان لەدەستچووبوون، کە ناویان زانا محەمەد شەریف (تەمەن دوو ساڵ)، ناهیدە (تەمـەن دوو ساڵ) و براکەشی سامان عبدالرحمن (تەمەن چوار ساڵ)[31]بوو.

لە سەرەتاوە بۆ ماوەی چەند مانگێ، ڕاگوێزراوەکان دەرهەقی زەمانە سـێبەریان بە بەتانیو پارچە نایلۆن دروستکردبوو و ڕایەڵێکی شەقو شڕی دارو کۆڵەکـەیان بـۆ کردبـوو.لـەم ماوەیـەدا ئـەوەی بینـا بووبێـت لێـرە تـەنها قولـەی گـاردو ئۆفیسـەکانی *ئەمن* و *ئیستیخبارات* بوون. هەرچەندە دانیشتوانی ئەم ئۆردووگایـە لـە بـەر ئـەوەی قوربانیی ئەنفال بوون، نەیاندەتوانی قەرزی بـانکی خانووبـەرە وەربگـرن. بـەڵام لـە پـاش نزیکـەی سـاڵێك زۆر خـانووی پتـەو و چـاکیان دروسـتکرد، هۆکەشـی نرخـی هەرزانی بلۆك بوو, لـە هـەمان کاتـدا کارگەیـەکی بلـۆکی ئـەهلیش پێـی دەبەخشـین. پاشان وردە وردە کۆمەڵگاکان کەوتنە ئەوەی ڕوخسارێکی نیمچە جێگیر وەربگرن لـە پـــاڵ ئـــەوانی تـــردا کـــەوا ڕژێمـــی عێـــراق لـــە گـــوژمێکی پێشـــتری ســـەرلەنوێ نیشتەجێکردنەوەی کورددا دروستی کردبوون. یەکەمجار نەیاندەهێشت کـەس ڕۆژی لە کاتژمێرێك زیاتر ئەم کەمپانە بەجێبێڵێ، ئەویش بە پسووڵەی ڕوخسـەت، بـەڵام لە پاش نزیکەی سێ مانگ ئەم توندوتیژیە شلوشاو بووەوەو وازیـان هێنـاو حیزبـی بەعس مۆڵەتنامـەی دەدا بـە خەڵکەکـە بچـن بـۆ هـەولێر بـۆ کاروبـاری بـازاڕکردن و پاشانیش بۆ کارکردن.

هەندێك پیاوی بەتەمەن و مێردمنداڵی کە توانای کاریان هـەبوو، لـەملاو لـەولا کرێکاریی بیناسازییان دەکرد، بەڵام لە گەڵ ئەوەشـدا زۆربـەی زۆری خێزانـەکان بـێ

---

[31] زۆر لە دەربازبووان دەڵێن کەوا بیست منداڵی تلاکرو, سی منداڵی وەرمێلی, سـێو سـێ تـا چـل منداڵی وەرەخەل لەو ئۆردووگایانە مردوون. لە حاڵـەتی یەکـەم و دووەمیانـدا لەوانەیـە بەرکـەوتنی چەکی کیمیایی هۆکاری کاریگەر بووبێت، تیمی پزیشکی عەدلیی پزیشکانی مافی مرۆڤ و میدڵ ئیست ووچ پاشماوەی لاشەی سێ کچی ساوایان لە گـۆڕ دەرهێنـاوە، لـە گۆڕسـتانی بەحرکـە ـ جێـژنیکان و هەریەکەیان شـوێنەواری سـەختی بـەدخۆراکیو نەخۆشـییان پێـوە دیـاربووە. بڕوانـە "وێرانکردنـی کوریمێ"، لاپەڕە 68.

www.dengekan.com

سەرچـاوەیەکی ئـەوتۆی داهـات و دابینکردنـی بـژێوی مابوونـەوە. بـەم ئـازادیی هاتوچۆکردنەی ئۆردووگاکە، گەلێ لە ئافرەتـان چوون بـۆ هـەولێر بـۆ سۆراخکردنی مێردو براکانیان، بەڵام پۆلیس و کاربەدەستان لە پارێزگادا فریویـان دەدان و قسـەی سواویان بۆ دەکردن "ئێمە هیچ زانیاریەکمان لەو بارەیـەوە نیـە.. رەنگە دوو رۆژی تـر شـتێکمان بـۆ بێـت.. خـەمتان نـەبێ بـەرێوەن". ئـەو ژنانـەش کـە زیـاتر پێیـان دادەگـرت و کۆڵیـان نـەدەدا، بـەرەورووی دەسـەڵاتدارانی دهـۆك یـان مووسـڵ یـان بەغدایان دەکردنـەوە، بـەڵام هـەرگیز چ هـەواڵێك نـەبوو و هیچکام لـە پیاوەکانیـان جارێکی تر نەبینرانەوە.

لە هاوینی 1990دا , پاش ئـەوەی حوکوومـەت کـۆنترۆڵی تـەواوی کوردسـتانی عێراقی گێڕایەوە ژێر دەستی، بە دەسبەسەرەکانی بەحرکە - جێژنیکانیان ڕاگەیانـد کە بۆ هەر لایـەك بـڕۆن سەربەسـتن. لێـرە هـیچ پرسـیارێکی ئـەوە نـەکرا کـە ئـاخۆ ڕێگـەیان دەدەن بگەڕێنـەوە گونـدەکانی جارانیـان، چونکە ئـەو دەمـە کـەلاوە بـوون، بـەڵام زۆریـان بـەوە قایـل بـوون کـە لـە کۆمـەڵگای بچووکتردا لـە پارێزگـای دهـۆك نیشتەجێ ببنەوە وەك هیزاوا، گرێگەور، تلکەبەرو ئەوانیتر، کـەوا نـزیکتر بـوون لـە شوێن و هەواری جارانیانەوە لە ناوچەکانی کرمـانجی زمانـدا. بەشێکیشیان هـەر لـە شوێنی خۆیان مانەوەو لە پاش دوو ساڵی نیشتەجێبوونیان لەوێ ئاو و کارەبایـان بـۆ ڕاکێشـان و قوتابخانـەی سـەرەتاییو ناوەنـدییان بـۆ کردنـەوە. لـەو کۆمەڵگایـەدا, نزیکەی پانزە هەزار ڕاگوێزراوی بادینان مانەوە تا بەهاری ساڵی 1991 کەوا شەڕی کەنداو و ڕاپەڕینە سەرنەکەوتووەکەی کوردی بە دوادا هات. هەرکە ڕاپەڕین لە نێـو کۆمەڵگا خەمناکەکانی دەشتی هەولێردا تەشەنەی کـرد دانیشـتوانیان فەرمانگـەکانی ئـەمن و پۆلیسـیان تێکوپێـك داو بـۆ چـەند ڕۆژێکـی کـەم جڵـەوی کاروبـاری خۆیـان گرتـە دەسـت. پاشـان گـاردی کۆمـاری کۆمـەڵگاکانیان داگیرکـردەوەو ئەنفالـەکانی بەحرکـە - جێـژنیکانیان ئـاوارەی ئێـران کـردو جارێکی تـریش بـێ مـاڵو حاڵیـان کردنەوە.

* * *

چـــارەنووسی مەسیحی و ئێزیدیەکـــان

هـەر مـاوەی دوو حەفتەیـەك تێپـەڕیبوو بـە سـەر گەیشـتنی ڕاگوێزراوەکـانی بەحرکەدا (شایەتەکان دەڵێن بـەرواره تەواوەکەی 23 یـان 24 ی ئـەیلوولی 1988

بووە)، بڵندگۆ ڕەسمیەکان جاڕیان دا کە دەبێ ئەو کەسانەی هاتوونەتە ئۆردووگا بێدواکەوتن خۆیان بە بنکەی پۆلیس بناسێنن. ئەوانەی بەمجۆرە جیاکرانەوە یان ئاشووری‌و کلدانە مەسیحیەکان بوون یان تایەفەی ئێزیدی, کە کۆمەڵێکی ئەتنیی کورد بوون. ئەوەی کە بە سەر ئەم دوو تاقمەیان هێنا کارەساتێکی دڕندانە بوو و بە یەکێك لە گەورەترین مەسەلە نادیارو تەمومژاویەکانی ئەنفال ماوەتەوەو ڕوخسارێکی دیکەی جێنۆسایدی کورد بوو.

وێڕای داواکاریی کوردیش بۆ ئۆتۆنۆمیی، بەڵام دانیشتوانی کوردستانی عێراق لە ڕووی ئەتنیەوە یەك نین. هەرچەندە ژمارەی کەمینەکانی لە سەدەی بیستەمدا زۆر بە زەقی دابەزیوە لە ئەنجامی کوشت‌وبڕو هەڵاتن و فشاری ئاینیدا، بەڵام هەرێمەکە هێشتا هەر نیشتمانی سێ گرووپی گرنگە. بێجگە لە ئێزیدی‌و ئاشووری‌و کلدانی کاسۆلیك، ژمارەیەکی گرنگ و بەرچاوی تورکمانیش لە شاری کەرکووکی فرەنەتەوەو شارۆچکەکانی نزیکیدا هەن. تورکمانەکان, جگە لە سەربازە ڕاکردوو و موتەخەلیفەکانیان، لە دەمێکەوە لە ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا دەژین و هەندێ جاریش پەیوەندییان لە گەڵ کوردەکاندا گرژبووە. بەڵام مەسەلەی ئاشووری‌و ئێزیدیەکان زۆر لەوە جیاوازەو هەندێ پێکدادانی توندوتیژ نەبێ لە گەڵ کوردەکاندا سەرەتای ئەم سەدەیە (سەدەی بیستەم)، دەنا هاوکاری یەکتربوون و لە ساڵانی 1960 ەوە میراتێکی هاوبەشی چەوسانەوەو ستەملێکردنی ڕژێمی بەغدایان هەبوو.

ئاشووریەکان کە ژمارەیان لە ملیۆنێك زیاترە، یەکێکن لە کۆنترین کۆمەڵگە مەسیحیەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و زۆربەیان ئێستا لە شارەکانی مووسڵ و دهۆك و هەولێردا دەژین، کە هەریەکەیان دانیشتوانێکی گەورەی مەسیحیی تێدایە، هەروەها شارۆچکەی شەقڵاوەی هاوینەهەواریش. لە سەروەختی ئەنفالدا ناوچە دێهاتیەکانیان, کەوا کاتی خۆی گەورە و فراوان بووە، هاتبووە سەر چەند گوندێك لە چیاکانی بادینانیدا. ئەمانە شوێنگەلێکی جوان و دڵڕفێن بوون، بە کەنیسەی خنجیلەو قەشەنگیانەوە، بە ڕەزو باخی ڕێکوپێك و سیستەمی ئاودێریی

www.dengekan.com

ناوازەیانەوە. ئەو مەسیحیانەی* لە کوردستانی عێراقدا دەژین ئاخاوتنیان کرمانجییە لە پاڵ دیالێکتی ئارامیی خۆشیاندا. ئەوان لە گەڵ ئەوەشدا کە بە نەژاد کورد نین بەڵام جلوبەرگی کوردیش دەپۆشن. کەچی ڕژێم لە سەرژمێریەکەی 1977دا بە ڕەسمی بە عەرەبی داناون، بەڵام زۆر لە ئاشووریو کلدانەکان لەوە پەست و ناڕازین و ڕەتیدەکەنەوە. "سەدام حوسێن بێویژدانانە ئێمە بە عەرەب ناو دەبات"، مەسیحییەکی کلدان ئەم قسەیەی بە میدڵ ئیست وۆچ وتبوو و بە پەستییەوە پەنجەی بۆ مێزەرەکەی سەری بردبوو کە وەك هەر کوردێکی موسڵمان بەستبوویەوە[32]. ئەوان لە بەر ئەوەی چەندین ساڵە ڕۆڵێکی کاریگەریان بووە لە ناو بزووتنەوەی کوردایەتیدا هەندێ جار لە قسەو گفتوگۆی ڕۆژانەدا وەك "کوردە مەسیحیەکان" ناودەبرێن[33].

ئێزیدیەکان مەسەلەیەکی تەواو جیاوازن. ئەمانە کوردی کرمانجی زمانن و سەر بە تایەفەیەکی (ساینکرێتیست)**ن، کە تاووسی فریشتە (مەلەکە تاووس) دەپەرستن و هەندێ جار بە شێوەیەکی نادروست وا باسدەکرێن کە "شەیتان پەرستن"[34]. لە باکووری عێراقدا ئێزیدیەکان بە شێوەیەکی سەرەکی لەو

---

* لەم ناوچەیەدا بە مەسیحیە کلدان و ئاشووریەکان دەڵێن فەلە یان فەڵە. پێموایە مەبەست لە بە کرمانجی ئاخاوتن لێرەدا دیالێکتی کرمانجیی باکوور بێت,چوونکە مەسیحیەکانی کوردستان بە زۆریی لە ناوچەی بادیناندان ـ و.

(32) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ، هەولێر، 7 ی تەمووزی 1992.

(33) مەسیحیەکانی عێراق ڕێکخراوی پێشمەرگەیی (بەو جۆرەیە ـ و) خۆیان هەبوو، کە بزووتنەوەی دیموکراسی ئاشووری بوو و ئەندامی کارا بوو لەبەرەی کوردستانیدا، بە پێی قسەی فەرماندەیەکیPUKکە لە لایەن میدڵ ئیست وۆچەوە چاوپێکەوتنی لە گەڵ کراوە، بزووتنەوەی دیموکراسیی ئاشووری نزیکەی 100 ـ 150 چەکداری هەبووە، هەروەها مەسیحیەکان پێنج کورسی پەرلەمانیان بۆ دانراوە لە پەرلەمانە 105 ئەندامیەکەی کورددا کە ساڵی 1992 هەڵبژێراوە.

** ساینکرێتیست (Syncretist) یان تەوفیقی، هەڵگری ئەو بیروباوەڕەیە کەوا باوەڕی جیاوازو دژ بە یەك (بەتایبەتی ئاینی) پێکەوە دەگونجێنێ، یان لە ژێر هەندێ پەردەی ڕووکەشدا خۆ حەشاردەدا بۆ پاراستنی ناوەرۆکی باوەڕە بنەڕەتیەکەی خۆی، ئەمەش لە ئەنجامی ستەم لێکردنی ئاینی ڕەسمیو باوەڕی باڵادەستەوە سەرچاوەی گرتووە. من لێرەدا وشەی "ئێزیدی"م بەکارهێناوە لە جیاتی "یەزیدی" کە لە دەقەکەدا هاتووە، چوونکە خۆیان بە تایبەتیو ناوچەی کرمانجی زمانیش بە گشتی وای گۆدەکەن و وشەی دووەمیان لا خۆش نیەو بە جۆرە سووکایەتییەکی دادەنێن ـ وەرگێڕ.

(34) فریشتەی تاووس خواوەندێکە ڕەنگە پەیوەندیی بە شەیتان Satan ی مەسیحیەتەوە هەبێت، ئەگەرچی لە سیفەتی شەڕخوازیدا هاوبەش نین، بڕوانە مارتن ڤان بروونەسن "کۆمەڵگای کورد، ڕەگەز و نەتەوایەتی و کێشەکانی ئاوارەبوون"
MartinVan Bruinessen, (Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problem) in Kreyenbroek and sperlop, P37.

پێدەشتانەدا نیشتەجێن، کە لە کلکەی باشووری چیاکانی بادینانەوە بەرەو ڕووباری دیجلە شۆڕبووەتەوە، لای باکووری شاری مووسڵەوە. هەمان ئەو ناوچانە نشینگەی ژمارەیەکی زۆر لە ئاشووریە مەسیحیەکانیشە.

ئەم شوێنی نیشتەجێبوونە وای لە ئێزیدیو مەسیحیەکان کردبوو کە ببنە نێچیری ژمارەیەك پەلاماری پێشتری گوند ڕووخاندن لە لایەن ڕژێمی عێراقەوە، بە هەمان شێوە ببنە نێچیری ئەنفالیش. ساڵی 1973 هەزاران ئێزیدیی لە شوێن و ڕێی خۆیان لە جەبەڵ سنجارو ڕۆژئاوای مووسڵ دەرکران، هاوکاتیش لە گەڵ دەراوسێ کوردە موسڵمانەکانیاندا، زۆر لە ئێزیدیو مەسیحیی ناوچەکانی سلێڤانیو شێخانیان لە گوندەکانیان دەرپەڕاند لە شاڵاوی بەعەرەبکردنی ناوەڕاستی ساڵەکانی 1970 دا. پاکتاوکردنی ناوچە سنووریەکانی ساڵی 1977یش دە دوانزە کەنیسەی مەسیحیی لە بادینان وێرانکرد، کە هەندێکیان تەمەنیان لە هەزار ساڵ زیاتر بوو[35]. سەرباری ئەوەش زۆر لە ئێزیدیەکان لە شوێنو ڕێی خۆیان هەڵکەنران و دووبارە لە کۆمەڵگاکاندا نیشتەجێ کرانەوە، وەك ڕێگە خۆشکردنێك بۆ دروستکردنی بەنداوی زۆر گەورەی سەدامەوە لە سەر ڕووباری دیجلە لە ساڵی 1985دا. شتێکی ئاشکراشە کەوا علی حسن المجید هیچی نەبوو لە گەڵ ئێزیدیەکاندا تەنها ڕقو بە سووك سەیرکردن نەبێت. جارێکیان لە کاتی پەلاماری ئەنفالداو لە کۆبوونەوەیەکی بە کاسێت تۆمارکراودا بە توندی هەڵشاخابوو بە کاربەدەستێکی ناونەبراوی مووسڵدا: "ئێمە دەبێ ناوچەکەتان بکەینە عەرەب، عەرەبی ڕاستەقینە، نەك یەزیدی کە ڕۆژێك دەڵێن کوردین و ڕۆژی دوایی دەڵێن عەرەب. ئێمە لە سەرەتاوە چاوپۆشیمان لە یەزیدی کرد ببنە *جاش*، بۆ ئەوەی

هەروەها بڕوانە ئەو بەشەی لە سەر ئاینە لە کتێبەکەی ئیزەدیدا"کوردەکان" .Izady "The Kurds", PP 131-166.

(35) بە پێی لیستێك کە لە لایەن شۆڕش ڕەسووڵەوە ئامادەکراوەو بڵاوکراوەتەوە، وەك پاشکۆیەکی ڕاپۆرتەکەی ساڵی 1990 ی،"لەناوبردنی میللەتێك Destruction of a Nation".

www.dengekan.com

تێکدەران پەرەنەستێنن، باشە بێجگە لەمە ئیتر یەزیدیەکان بە کەڵکی چی دێن؟ بێگومان هیچ"[36].

وادیارە ئەلەجید تۆزێ زیاتر ڕێزی بۆ ئاشووریەکان دانابێ‌و لە "یەکەم قۆناخی" بەرنامەی ساڵی 1987 ی گوند ڕووخاندنەکەیدا ژمارەیەك گوندی مەسیحیەکانی لە باکووردا تەختکرد. وێرانکردنی گوندی باختمێ لە نیسانی ئەو ساڵەدا زۆر بە وردی بۆ میدڵ ئیست ووچ باسکراوە لە لایەن قەشەیەکی ئاشوورییەوە لە دهۆك:

"پێیانڕاگەیاندم کە باختمێ دەڕووخێنن لە بەر ئەوەی پێشتر زۆربەی گوندەکانی دەوروپشتیان ڕووخاندبوو. دەورویەری نیوەڕۆ بوو کاتێ چووم بۆ کەنیسەی سانت جۆرج بۆ دەرکردنی هەندێ لە کەلوپەل و شتەکانی, لەو کاتەدا تانکی سوپای عێراق و بلدۆزەر ڕژانە ناو گوندەوە.پاش ئەوەی لە نوێژ بوومەوە کەلوپەلی کەنیسەکەم دەرکردە دەرەوە بۆ ئەوەی لەگەڵ خۆم بیانبەم بۆ دهۆك. ڕۆژێکی یەکجار خەمناك بوو، سەربازەکانی عێراق و ئەندازیارانی سوپا لە هەر گۆشەیەکی کەنیسەکەوە نزیکەی یەك کیلۆ TNTیان داناو لە پاش پێنج دەقیقە بیناکەیان تەقاندەوەو پاشان کەوتنە ڕووخاندنی ماڵ بە ماڵی گوند. دواتر سێ هەزار دیناریان وەك قەرەبوو دامێ، منیش ڕۆیشتم بۆ لای بەرپرسی حیزبی بەعس لە دهۆك و پرسیم بۆچی گوندەکەتان ڕووخاندین؟ کەچی ئەو لە وەڵامدا وتی: (ئێوە عەرەبن و ئێمە بڕیار دەدەین کە دەبێ ئێوە چیبکەن، ئەوە هەموو مەسەلەکەیە)، منیش چی بڵێم, ناچار ئۆفیسەکەیم بەجێهێشت[37]".

★ ★ ★

لە ئەنفالدا تەنانەت هیوای قەرەبووکردنەوەش نەبوو, گوندە ئاشووریەکانی وەك کانی بەلاڤ (لە ناحیەی بەرواری باڵا) و مێزێ (لە سەرسەنگ) و گوند کۆسە (لە دۆسکی) هاوکات لە گەڵ گوندەکانی کوردە موسڵمانەکانی دەراوسێیان سووتان و

---

[36] کاسێتی کۆبوونەوەی علی حسن المجید لە گەڵ لێپرسراوانی بەعسیی ناونەبراودا، کەرکووک، 1 ی ئابی 1988. [پێموایە علی حسن المجید وشەی اجاش‌ای بەکارنەهێنابێ بەڵکو زیاتر ڕێی تێدەچێ "جەنگاوەری فەوجەکانی بەرگری نیشتمانی"ی بەکارهێنابێت ـ و].

[37] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 19 ی حوزێرانی 1992.

بەر بلدۆزەر دران. هەندێك لە خەڵكی ئەم گوندانە لە گەڵ کوردەکاندا هەڵاتن و پەنایان بردە بەر چیاکان، سەدانیشیان بە ئاوارەیی لە تورکیا دەبینران. هەر هەمووشیان لەو شوێنانە مانەوە تا هەواڵی لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوولیان بیست بۆ گەڕانەوە. چەند ڕۆژێك لە پاش دەرچوونی لێبووردنەکە خەڵكێكی زۆری پەنابەری مەسیحیو ئێزیدی بە پاسی تورکی لە ڕووباری خابوور پەڕینەوەو لە خاڵی سەر سنووری ئیبراهیم خەلیل خۆیان دا بە دەستی سوپای عێراقەوە. ئەفسەرانی *ئیستیخبارات* کە چاودێریی گێڕانەوەیان دەکردن داوایان لە ئێزیدیو مەسیحیەکان کرد خۆیان بناسێنن و پاشان فەرمانیان دانێ بەجیا لە لایەکەوە ڕیزببن. لەوێ تەنها ئەوەیان پێوتن کە پیاوان دەگەڕێنەوە بۆ یەکەکانی خۆیان ئەگەر سەربازی ڕاکردووبن، ژن و منداڵیش ڕەوانە دەکرێنەوە بۆ ماڵی خۆیان. کوردە موسڵمانەکانیش پارچە پسووڵەیەکیان پێدان لە سەری نووسرابوو "ڕەوانەی هەولێر بکرێن", بەڵام ئاشووریو ئێزیدیەکان بە دەستی بەتاڵ مانەوە. کوردەکان بێئەوەی بزانن مەسەلەکە چیەو چۆنە، لای خۆیانەوە وایان دانا کەوا دەراوسێکانیان بە شێوەیەکی باشتر تەماشاکراون[38].

مەسیحیو ئێزیدیەکان پاش ئەوەی بە پێی لێبووردنەکە خۆیان دا بە دەستەوە وەك هەرکەسێکی تر نێردران بۆ دهۆك. بە پێی قسەی شایەتێك کە لەوێ بینیبوونی، زۆربەی زۆری ئەو کۆمەڵە ئێزیدی بوون و شەش هۆدەیان لە نهۆمی دووەمی قەڵاکە داگیرکردبوو و لە زیندانیە کوردە موسڵمانەکان جیاکرابوونەوە. دەنگوباسی گەیشتنی خەڵکەکە بە خێرایی بڵاوبووەوەو ئەو خزم و کەسانەی هەواڵەکەیان بیست ڕژانە ناو دهۆکەوەو کەوتنە هەوڵدان بۆ سەردانیان. ئیشۆ کە پیاوێکی پیری کلدانی کاسۆلیکی خەڵکی گوندی مێزێ بوو، هاتبوو بۆ سۆراخکردنی چوار کوڕەکەی.ئەوان کەسیان *پێشمەرگە* نەبوو، بەڵکو سیانیان سەربازی هەڵاتوو و

---

[38] ئیجرائاتی جیاکردنەوە لە پردی ئیبراهیم خەلیل لە لایەن ژمارەیەك شایەتەوە باسکراوە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك، 3 ی ئەیلوولی 1992.

www.dengekan.com

ئەوی تریش موتەخەلیف بوو. سەردانەکەی ئیشۆ بێسوود بوو، چوونکە هەواڵی زانی کەوا تەواوی پیاوانی مەسیحیو ئێزیدییان ڕۆژی پێشتر بە ئۆتۆمبیلی داخراو بردووەو ئەوە دواجار بوو کە بە زیندوویی ببینرێن. ژن و منداڵ و پیرەکانیش پاش ئەوەی تاقە شەوێك لە دهۆك هێشتبوونیانەوە بە پاس ڕەوانەی ئۆردووگا چۆڵەوانیەکانی بەحرکەو جێژنیکانیان کردن.

ئێرە بوو کە لە پاش دوو حەفتە بانگەوازە نامۆو نەشازەکە بۆ مەسیحیو ئێزیدیەکان کرا بچن بۆ بنکەی پۆلیس یان ئۆفیسی حیزبی بەعس لە ئۆردووگاکەو ئەفسەرانی *ئیستیخبارات* بە ئۆتۆمبیلێکی تۆیۆتا لاندکرۆزەر بە هەردوو کۆمەڵگاکەدا دەگەڕان و جاڕیان دەداو بە تەواوی جەنجاڵی کارەکە بوون. دواجاریش بە چواردەوری ئۆردووگاکانیشدا گەڕان بۆ گەیاندنی پەیامەکە بۆ یەك بە یەکی ئەو خێزانانەی لە ژێر چاتۆڵە کاتیەکانیاندا کۆمەڵەیان کردبوو. ئەوان وایان دەردەبڕی کە مەسەلەکە هیچ ترسێکی تێدا نیە، بەتایبەتی کە قەشەیەکی ئاشووری چەند جارێك ئەو پرسیارەی دووپات کردووەتەوە کەوا چییان لێدەکەن، *ئیستیخباراتێك* لە وەڵامدا وتبووی: "دەتانگێڕنەوە بۆ ئەو شوێنانەی لێمانەوە هێناون"، یەکێکی تریان وتبووی: "دەتانبەین بۆ لای پیاوەکانتان"، ئەمە قسەیەك بوو کە لە دووتوێیدا مانا ڕاستە دڕندانەکەشی تێدابوو.

ئەوجا لە بنکەی پۆلیس ناوەکان خوێنرانەوەو لەگەڵ لیستێکی سەرەکیدا بەراورد کران. شایەتێك گێڕایەوە کە دواتر *ئیستیخبارات* فەرمانیان داونەتێ ببنە سێ تاقمەوە: مەسیحی، ئەو ئێزیدیانەی لە پارێزگای دهۆك خۆیان داوە بە دەستەوە، ئەو ئێزیدیانەی لە ئاکرێ خۆیان داوە بە دەستەوە، واتە لە پارێزگای نەینەوای دەراوسێی دهۆك. ئەم دوو جۆرە جیاکردنەوەیە هەندێ خەڵکی خستە گومانەوەو زۆریان شوێنی گرتنەکەیان بەدرۆوە وت و خۆیان خستە ڕیزی ئەوانەی لە ئاکرێ خۆیان بە دەستەوە داوە[39].

[39] ئەو درۆیە کارێکی ئاقڵانە بوو، چونکە جیاکردنەوەی ئێزیدیەکان ئەو نیازەی ڕژێمی دەگەیاند کە تەنها ئەوانە بێسەروشوێن بکات کەوا لەو شوێنانەدا گیراون کە عەمەلیاتی ئەنفال دەیگرتەوەو تا سنووری پارێزگای نەینەوای دەگرتەوە (واتە تەنها پارێزگای دهۆکی دەگرتەوە نەك نەینەوا ـ و)، ئەمەش هەمان ئەو لۆجیکە بوو کە بیرۆکراسییەکی وشکی دەگەیاندو لە بەزەیی بە دەربوو. ئەمەش بە ئاشکرا لە بەڵگەنامەکانی حوکوومەتی عێراقدا دیارە کە مامەڵەو ڕەفتاری لە گەڵ گیراوە مەدەنیەکاندا چۆن بووە. بۆ نموونە، نووسراوێکی نهێنی لە ئەمنی پارێزگای هەولێرەوە بە ژمارە

ئەودوای دانیشتوانی ئۆردووگاکە دواجار گێڕابوویانەوە کەوا بەغیلییان بردبوو بەو دەسبەسەرە ئێزیدیانەی لای دەروازە سەرەکیەکەی ئۆردووگاکەوە چاوەڕێی پاسیان کردووە بۆ گواستنەوەیان، گوایە بەخەیاڵی ئەمان بۆ ماڵی خۆیانیان دەبەنەوە لە ناوچەی شێخان. چەند ڕۆژێکی دواتر, پاسێکی سەربازیی خاکی لە گەڵ ئەفسەرێکی سوپاو نۆ یان دە سەربازدا گەیشتن و بیستو شەش کەسی فەلەی ئاشووریی خەڵکی گوند کۆسەی هەلگرت و بردنی. ئێستا وا مەسیحیەکی کەم ماونەتەوە لە گەڵ ئەو ئێزیدیانەدا کە لە ئاگرێ خۆیان دابووە دەستەوە، ئەمانە لە بەحرکەو جێژنیکان مانەوە تا هاوینی 1990، تا ئەو کاتەی کە قەدەغە هەلگیرا لە سەر هاتوچۆ کردن. هیچکام لەوانەش کە لە کەمپەکانەوە بە پاس ڕەوانەکران نەگەیشتنە ماڵی خۆیان و کەسیشیان لە کۆمەڵگاکانی تری وەك مەنسووریە (مسویریك)و خانکێدا لێ نەبینرا، چوونکە ئەم دوانە تەرخان کرابوون بۆ نیشتەجێکردنەوەی مەسیحیو ئێزیدیەکان. ئەنجامی هەموو ئەوانە چۆن لێکبدرێتەوە هەر کوژراون. قەشەیەکی ئاشووری کە میدڵ ئیست ووچ چاوپێکەوتنی لە گەڵ کردووە، دەڵێ کەوا لیستێکی 250 کەسیی مەسیحی کۆکردووەتەوە کە لە ماوەی ئەنفال و گێژەنی دوای ئەنفالدا بێسەروشوێن کراون[40].

ئیشۆ, پیرەمێردە کلدانەکەی گوندی مێزێ، ئۆقرەی نەگرت و کەوتە گەڕانێکی دوورودرێژی پڕ ئەندێشە بە دوای چوار کوڕە سەرنگوم کراوەکەیداو سکاڵانامەیەکی

ش2/12809 لە ڕۆژی 26 ی ئابی 1988دا، دەڵێ ناوی ئەو دوو کەسەی لە گۆڕەپانی عەمەلیاتی ئەنفالدا گیراون "لە لایەن فەرماندەیی مەکتەبی باکوورەوە گێڕراونەتەوە، لە بەر ئەوەی خەڵکی ئەو ناوچانە نین کە عەمەلیاتی ئەنفال دەیانگرێتەوە"، (ئەمەیان جەختی لە سەر کراوە).

[40] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، دهۆك،10 ی حوزێرانی 1992. لە تێکڕای دە دوانزە چاوپێکەوتندا کە میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ مەسیحی و ئێزیدی و دەربازبووانی دیکەی بەحرکە ـ جێژنیکاندا ئەنجامی داوە، سەرجەم نەوەدو هەشت ناوی ئەو کەسانەی کەوتووەتە لا کە بێسەروشوێن کراون. ئەم لیستە بریتی بوو لە 64 کەسی مەسیحی (25 پیاو، 18 ئافرەت، 12 منداڵ، کە لە خوار تەمەنی شانزە ساڵەوە بوون و نۆ کەس، کە توخم و تەمەنیان دیارنەبووا، لە گەڵ 34 کەسی ئێزیدیدا (4 پیاو، 9 ئافرەت و 21 منداڵ). زۆربەی ئەوانەی فەوتان منداڵی ساوای تەمەنی خوار یەك ساڵە بوون. بە تەمەنترین کەسیش ئافرەتێکی 85 ساڵ بوو.

www.dengekan.com

بۆ سەرۆك سەدام حوسێن نووسی، بەڵام هیچ وەڵامێکی دەست نەکەوتەوە. زۆر لە *ئەمن و ئیستیخباراتەکانی* ئۆردووگای بەحرکە پاڕایەوە شتێکی بۆ بدرکێنن دەربارەی کوڕەکانی، وەڵامی ئەوانیش ئەوەبوو کەوا هەر چواریان لێبووردنەکەی 6 ی ئەیلوول نەیگرتوونەتەوە، چوونکە تەنها ئەوانەی دەگرتەوە کە بە ڕەگەز کورد بوون (هەرچەندە بە ئاشکرا ئێزیدیشی نەدەگرتەوە)، لێرەدا پیرەمێرد بە داخێکی قووڵەوە وەڵامی دابوونەوە: "ئەگەر ئەوەمان دەزانی، هەرگیز خۆمان بە دەستەوە نەدەدا". ئیشۆ ژیانی خۆی خستە مەترسیەوەو پڕکێشی ئەوەشی کردبوو سەر لە قەڵاکەی دهۆك بدات و لەوێ تەنها ئەوەی پێڕاگەیەندرا کە پیاوە مەسیحیو ئێزیدیەکان زۆر نیە ڕەوانەی شوێنێکی نادیار کراون.

هەرچەندە سکاڵانامەکەی ئیشۆی پیرەمێرد بۆ سەرۆك بێوەڵام مایەوە، بەڵام بێئەوەی خۆی پێی بزانێ لە لایەن دەزگای هەواڵگری سەربازییەوە پرسیارو پرسیارکارییەکی ناوخۆی زۆری بەرپاکردبوو. ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوە *ئیستیخباراتیە* لە کاتی شیکردنەوەی بەڵگەنامە گیراوەکانی عێراقدا لە لایەن میدڵ ئیست وۆچەوە، کەوتە بەرچاو. ئەمانە تیشکیان خستبووە سەر زنجیرەی فەرماندەیی عەمەلیاتی ئەنفال (بڕوانە بەشی 13، لاپەڕەکانی 427 ـ 433), بەڵام باسی ئەوەیان تێدانیە کە بۆچی مەسیحی و ئێزیدیەکان بەکۆمەڵ بێسەروشوێن کرابوون، تەنانەت پاش دەرکردنی لێبووردنێکیش کە هێشتا هەر لە کاردا بووە.

لێکدانەوەیەکی پەسەندو دروستیش ئەوەیە کە ئەم کەمایەتیە سەرسەختانە, وەك دەسەڵاتدارانی عێراق دەڵێن, ئەوەیان ڕەتدەکردەوە کە ببنە بەشێك لە "ڕیزی نیشتمانی" . بۆ ئەوەی تاوانەکانیان خەستتر بێتەوە بەوەش قایل نەبوون کە ڕژێم ڕەگەزیان بۆ دیاری بکات. ئەوان نەك هەر دەیانویست وەکو کورد مامەڵەیان لە گەڵدا بکرێت، بەڵکو وەك عەرەبی خراپیش ڕەفتاریان دەکرد. بەمجۆرە دەبوو لە دوو سەرەوە بە ناپاك دابنرێن و هەر بەم پێوەرەش سزادران.